

Роднае слова

2013/9

(309)

верасень

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (намеснік)
 доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
 доктар педагагічных навук М. Яленскі (намеснік)
 доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
 доктар філалагічных навук У. Гніламедаў
 доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
 доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
 доктар філалагічных навук І. Казакова
 доктар гістарычных навук,
 доктар архітэктуры А. Лакотка
 доктар філалагічных навук А. Ліс
 доктар філалагічных навук А. Лукашанец
 доктар філалагічных навук В. Максімовіч

доктар мастацтвазнаўства У. Мартынаў
 доктар філалагічных навук А. Ненадавец
 доктар філалагічных навук В. Новак
 доктар педагагічных навук І. Паўлоўскі
 доктар мастацтвазнаўства В. Пракапцова
 доктар філалагічных навук В. Рагойша
 доктар філалагічных навук І. Роўда
 доктар філалагічных навук І. Саверчанка
 доктар філалагічных навук В. Старычонок
 кандыдат філалагічных навук М. Трус
 доктар філалагічных навук М. Тычына
 доктар філалагічных навук І. Чарота
 доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Г. Адамовіч, Р. Аладава, М. Аляхновіч,
 Г. Арцямёнак, А. Багданава, З. Бадзевіч,
 А. Белая, Д. Дзятко, Т. Казакова,
 В. Карамзаў, У. Каяла, В. Лемцгова,
 І. Лепешаў, Е. Лявонава, В. Ляшук,

В. Ляшчынская, А. Макарэвіч, З. Мельнікава,
 П. Міхайлаў, М. Мушынскі, М. Новік,
 В. Рагаўцоў, В. Русілка, У. Сенькавец,
 А. Солахаў, А. Станкевіч, П. Сцяцко,
 Т. Тамашэвіч, Н. Усава, Н. Шаранговіч, І. Штэйнер

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, М. Бубешка, І. Булаўкіна,
 В. Давідовіч, В. Душэўская, Р. Ільіна,
 Г. Запартыка, З. Камароўская, В. Кажура,

Л. Лазарчык, А. Ляшковіч, Л. Макарэвіч,
 А. Марціновіч, Г. Марчук, М. Пазнякоў, А. Панфіленка,
 Т. Прадзед, Л. Собаль, І. Таяноўская, Т. Шэляговіч

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Вольга Крукоўская (*Методыка і вопыт*: Міністэрства адукацыі прапануе, ВНУ – школе, З вопыту работы, Настаўнік прапануе, У дапамогу педагогу, Дыктант на ўроку, Актуальная тэма),

Крысціна Пучынская (*Літаратура і час*: Памяць зямлі – памяць людзей, З юбілеем!, Паэзія краса і сіла, З архіваў часу, Паэтычная старонка, Светлыя імёны Беларусі, Майстэрства творцы, Малады даследчык прапануе; Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён; Крыжаванка),

Ларыса Сагановіч (*Мовы рысы непаўторныя*: Пачынальнікі, Асобы, Мова мастацкіх твораў, Майстэрня слова, Актуальная тэма, Лінгвістычны досвед, Скарбы мовы, Малады даследчык прапануе, На кніжную паліцу),

Наталля Шапран (*Нацыянальная і сусветная культура*: Вяртанне да вытокаў, Першавера продкаў, На скрыжаванні культур, З архіваў часу, Мастацтва ў кантэксце часу, Падзея),

намеснік галоўнага рэдактара
 адказны сакратар
 дзяжурны рэдактар
 літаратурныя рэдактары
 тэхнічны рэдактар
 галоўны бухгалтар

**Марыя Кныш,
 Вольга Барздова,
 Ларыса Сагановіч,
 Крысціна Пучынская, Вольга Крукоўская,
 Канстанцін Лісецкі,
 Валянціна Ракіцкая.**

ЗАСНАВАЛЬНІКІ:
 МІНІСТЭРСТВА
 АДУКАЦЫІ
 РЭСПУБЛІКІ
 БЕЛАРУСЬ,
 ГРАМАДСКАЕ
 АБ'ЯДНАННЕ
 “САЮЗ
 ПІСЬМЕНнікаў
 БЕЛАРУСІ”

УСТАНОВА
 «РЭДАКЦЫЯ ЧАСОПІСА
 “РОДНАЕ СЛОВА”»

Часопіс выходзіць
 з 1988 года
 (у 1988 – 1991,
 №№ 1 – 48,
 выдаваўся пад назвай
 “Беларуская мова
 і літаратура ў школе”)

Галоўны рэдактар

**Зоя Іванаўна
 ПАДЛІПСКАЯ**

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Штэйнер Іван. Светлае збавенне: Да 75-годдзя з дня нараджэння Анатоля Грачанікава.....	3
Жук Ігар. Баладная зорка Івана Штэйнера	6
Содаль Уладзімір. “Чалавеку патрэбна не слава...”: Крэда Сяргея Грахоўскага	8
Жыбуль Віктар. “Я... вяду сувязь амаль з усімі краінамі свету”: Да 110-годдзя з дня нараджэння Змітра Снежкі	11
Жыбуль Віктар. Колькі слоў пра Масея Сяднёва і яго архіўны фонд	15
Станкевіч Роза. Белая ластаўка Беларусі Ніна Мацяш ...	18
Навіцкая Валянціна. Кантраст як стылёвая дамінанта ранняга казачнага эпасу Уладзіміра Караткевіча ...	21
Новік Ганна. Мадыфікацыі формы дзённіка ў сучаснай беларускай прозе.....	23

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Гаўрош Ніна, Нямковіч Ніна. А след ад вялікай душы застаецца на свеце доўга...: Слова пра Фёдара Янкоўскага.....	26
Гуліцкі Мікалай. Штрыхі да партрэта настаўніка: Фёдар Янкоўскі.....	28
Качан Вольга. З пашанай і ўдзячнасцю: Слова пра Мікалая Бірылу	30
Еўсіевіч Надзея. Пераемнасць ідэй – перспектыўнасць вынікаў: Да 90-годдзя Мікалая Бірылы	31
Старасценка Таццяна. Канцэпт <i>зіма</i> ў паэзіі Сяргея Грахоўскага	33
Каўрус Алесь. З нагоды народзінаў слова: <i>Гаварковасць</i>	35
Багамолава Алена. Стылістычныя фігуры як адметныя экспрэсіўныя адзінкі паэтычнага ідыястылю Ніны Мацяш	37
Бадзевіч Зінаіда. Утварэнне форм загаднага ладу дзеясловаў у сучаснай беларускай мове	41
Галай Вольга. <i>Барта, рэйтэр, шабелтас</i> : Ваенная лексіка.....	44
Арцёмава Вольга. Вербалізацыя напрамку перамяшчэння ў беларускай і англійскай фразеалогіі.....	48

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Касцючык Валянціна. Ад простага сказа да складанага: Метадычныя парады і рэкамендацыі (IX клас). <i>Заканчэнне</i>	54
Паўлавец Дзмітрый, Чайкова Святлана. Дыягнастычны тэст па беларускай мове	57
Даранчук Алена. Фарміраванне камунікатыўнай кампетэнцыі вучняў на ўроках беларускай мовы і літаратуры	60

Каладзінская Алена. Добрага чалавечка шчасце знойдзе і ў запечку: Урок пазакласнага чытання па казцы “Папялушка, ці Крышталёвы пантофлік” Шарля Перо ...	64
Есіс Яўген. Тэматычны кантроль па казцы “Кацёл з каменьчыкамі” Уладзіміра Караткевіча (V клас)	66
Мароз Святлана, Ржавуцкая Марына, Старасценка Таццяна. Дыктант як від практыкавання: Дыктанты для самакантролю. <i>Працяг</i>	67
Мартынкевіч Святлана. Вывучэнне маўленчых паняццяў на камунікатыўна-дзеяснай аснове: ад тэорыі да практыкі (V – VI класы).....	71

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Статкевіч-Чабагану Анатоля. З гісторыі вёскі Засмужжа Любанскага раёна. <i>Працяг</i>	76
Дудзюк Зінаіда. Здань забытага міфа.....	80
Клецкіна Вольга. Еўрапейскія балетмайстры ў тэатрах Радзівілаў XVIII ст.: На падставе архіўных дакументаў.....	85
Саевіч Надзея. Сцежкі жыцця Паўліны Мядзёлкі: Да 120-годдзя з дня нараджэння	88
Абаніна Валянціна. Хрысціянская тэматыка ў сучасных брадвейскіх і оф-брадвейскіх мюзіклах і рок-операх.....	90
Сцяжко Наталля. Тэлеканал “Беларусь 3” – надзеі і здзяйсненні.....	94

Паэтычная старонка. Грачанікаў А. Начное купанне. Белая лілея (5). **Грахоўскі С.** Душа. “Чалавеку патрэбна не слава...”. “Такой імклівай не было хады...”. Самасуд (10). Сцюдзёная ноч (34). Зіма (35). **Сяднёў М.** Зь вячэрніх блуканняў. Сьмерць малітваў. Вайна цішыні. Сінія вочы. Боль (16). “Едзеш ты. Ці-ж магчыма...”. Цяжкі адказ. “Прыглядаюся, каб не разьбіцца...”. “Я з вандраванняў толькі што вярнуўся...”. Сустрэча ў парку (17). **Галіноўская Н.** Вароны і тэлефоны (62). **Стрыжанец А.** Горыч. Нейкі абсурд (75). **Крыцук М.** “Нябёсы пакрыліся доўгімі стужкамі...”. “Між літоўскіх шляхоў...” (75).

Лінгвістычны досвед. Сцяцко П. *Раўналетак, равеснік, аднагодак* (43).

На кніжную паліцу. Дзятко Д. Слова з прапіскай: Пра кнігу “Словаклад: слоўнік адметнай лексікі” А. Каўруса (51).

Літаратурны ветразь (75).

Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён. Лістапад (47, 56, 74).

Крыжаванка. Рубінчык В. (96).

Часопіс уключаны ў Пералік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навуках, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагагічных навуках (тэорыя і методыка навучання беларускай мове і літаратуры).

У адпаведнасці з Законам аб друку аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак.

Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара.

Пры перадруку спасылка на “Роднае слова” абавязковая.

Патрабаванні да афармлення матэрыялаў і ўмовы прыняцця матэрыялаў для аспірантаў гл. на сайце часопіса www.rs.unibel.by.

СВЕТЛАЕ ЗБАВЕННЕ

ДА 75-ГОДДЗЯ 3 ДНЯ НАРАДЖЭННЯ АНАТОЛЯ ГРАЧАНІКАВА

Паэт Анатоль Сямёнавіч Грачанікаў нарадзіўся 8 верасня 1938 г. у вёсцы Шарпілаўка Гомельскага раёна ў сям’і служачага. Скончыў мясцовую сярэднюю школу, куды пайшоў у памятны год вялікай Перамогі. У 1955 – 1960 гг. вучыўся ў Беларускаім інстытуце інжынераў чыгуначнага транспарту (Гомель), пасля якога два гады працаваў на Гомельскім рамонтна-механічным заводзе. З 1962 г. кардынальна змяніў лад жыцця і прафесію. Тры гады працаваў інструктарам, намеснікам загадчыка аддзела прапаганды і агітацыі Гомельскага абкама камсамола (1962 – 1965), першым сакратаром Гомельскага гаркама камсамола (1965 – 1967). Скончыўшы Вышэйшыя літаратурныя курсы ў Маскве (1969), звязаў сваю долю з журналістыкай: загадваў аддзелам літаратуры газеты “Літаратура і мастацтва” (1969 – 1971), потым стаў рэдактарам часопісаў “Вясёлка” (з 1976 г.), “Бярозка” (з 1978 г.), “Маладосць” (з 1982 г. – да смерці). У 1972 – 1976 гг. працаваў намеснікам старшыні Праўлення саюза пісьменнікаў БССР. Член Рады СП Беларусі ў 1990 – 1991 гг. Лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Беларусі 1984 г. за кнігі вершаў “Палессе”, “Валерка і лятаючая талерка”, “Казка пра Івана-Ганчара і пачвару-цара”, прэміі Ленінскага камсамола Беларусі 1974 г. за зборнік вершаў “Грыбная пара”, Усесаюзнага літаратурнага конкурсу імя М. Астроўскага 1978 г. за кнігу вершаў “Звёзды і курганы”. Выпусціў зборнікі паэзіі “Магістраль” (1964), “Круглая плошча” (1971), “Грыбная пара” (1973), “Начная змена” (1978), “Дрэва на выспе” (1977), “Палессе” (1983), “Я вас люблю...” (1986), “Жнівень-45” (1990). Выйшлі дзве анталогіі “Калі далёка ты...” (1978) і “Выбранае” (1988). Для дзяцей А. Грачанікаў надрукаваў кнігі “Казка пра Івана-Ганчара і пачвару-цара” (1980), “Валерка і лятаючая талерка” (1983), “Жывая вада” (1988), “Зорны палёт” (1988). У бібліятэчцы “Вожыка” ўбачыла свет яго кніга сацыялы і гумару “Школа танцаў” (1988). Шмат увагі аддаваў перакладу, друкаваў крытычныя артыкулы, выступаў у працоўных калектывах з прапагандай паэтычнага слова.

Анатоль Грачанікаў клапаціўся пра маладых паэтаў з Гомельшчыны, апекаваўся імі, друка-

ваў у часопісе творы пачаткоўцаў. Усё гэта – з ягонай любовінасці ў родную Гомельшчыну, Палессе, Сож, Шарпілаўку, што “цячэ ў жыцці, / Як Сож”, бо мае свае віры і перакаты. Там усё незвычайна і дзівосна, таямніча і загадкава. Таму апоўначы, калі Мядзведзіца “на сцішаныя хаты ахіляе зорны кош”, у першароднай цішыні можна пачуць, “як вечнасць, асядаючы на дол, / Быцця зямнога напаўняе соты”. А на ўсім Палессі спрадвеку, “як быццам званы, / Несціхана сівыя звінняць курганы” – сімвал нашай непарушнай памяці. І над краем плыве то трывожна-набатны, то малінавы звон, бо ўсё тут знаходзіцца ў сусветнай гармоніі: ласі з хмызоў шыбуюць на паляны; лісянят выводзяць лісы з нораў; рака з берагамі ў згодзе, “калі бязважкасць дзіўная ў прыродзе, / І на зямлі, і ў небе, і ў вадзе”.

Цішыня ачышчае душу, дзе валадараць суладнасць і спакой, і дрыготкім свячэннем узыходзіць німб ціхіх дум. А сам паэт становіцца і ракой, і лесам, і полем, а ягоная зямная доля ўспрымаецца “расінкай на галіначцы жыцця”. Асабліва ён любіць ноч і змрок, бо менавіта ў гэтую пару, калі ўсё схіляе да філасофіі, лягчэй за ўсё спазнаць “суладнасць і нябёсаў, і зямлі”. Усе паэты валодаюць абвостраным зрокам і сыхам. Адам Міцкевіч з

далёкай Таўрыды чуў шоргат вужа па тутэйшай былінцы і лепш за сокала бачыў родныя краявіды. А. Грачанікаў за тры вярсты чуе, “як *п’е вадугу ласіха*”. Ён бачыць вачыма душы, як у цемры начной блукаюць чырвоныя коні: туман асядае ім на грывы золкай сівізной, над імі – неба дугою, а зоры – званкамі. Ну хто такой бачыў ноч?.. У схаладнелай высі слізгаюць цені на Чумацкім шляху, бо рана ў вырай падаліся журавы і ноччу развіваюцца з роднай зямлёю.

Можа, з тае прычыны, што нарадзіўся восенню, А. Грачанікаў болей за ўсё любіў верасень, калі прырода паступова збіраецца ў зімовы сон (“Асенняя акварэль”, “Як спадае ліст”, “Адкалоўся дзень...”). Але і ва ўсе поры года Радзіма ў нашага земляка самая светлая, самая святая:

*Над Белаю Руссю – белы снег,
Нібыта чыстае сумленне,
Нібыта светлае збавенне
За самы патаемны грэх.*

Невыпадкова адзін са зборнікаў ён так і назваў – “Я вас люблю...”. І гэтым вялікім, сапраўды чалавечым пачуццём прасякнута ўсё ў сусвецце: “*зямля бацькоў! Зямля маёй надзеі, / Зеленакрылы салаўіны кут...*”; “*шляхі-дарогі*”; “*белы голуб*”; капжы са стрэх, што саграваюць кіпцюркі вераб’ю; буланы конь; зяблік; “*надвячоркавы сцішаны лес*” і, безумоўна, рака дзяцінства і юнацтва – Сож, чыя плынь нагадвае бег жыцця.

Міжрэчча Дняпра і Сожа – гэта “*царства ласінае, салаўінае, / Звонкае лета шывішынавае. / Ціхі прытулак язёў і самоў...*”. Сюды, нібы кнігаўка, што “*над Сожам крылы ўскінула*”, кліча родная вёсачка Шарпілаўка. І толькі сэрца паэтава трывожыцца: ён помніць і днём і ноччу бацькоў, дубровы і курганы і хвалюецца, ці памятаюць яны яго. Таму заканамерна, што зборнік “Я вас люблю...” прысвечаны светлай памяці маці – Еўдакіі (Дамінікі) Нічыпараўны, а кніга вершаў “Палессе” – бацьку, ветэрану вайны Сямёну Трафімавічу.

А вось як А. Грачанікаў, дзіця вайны, згадвае жнівень сорак пятага года, які для многіх стаў чорным лістападам, прымусіўшы вёску стагнаць і галасіць:

*Праз папялішчы,
Па колкім іржышчы
Да нашай вёскі ішоў нясмела
Спраўляць зажынкі
Жнівень зжаўцелы.

З галадухі і ён спатыкаўся,
Сляпы.
Лісты-пахаванні нёс,
Нёс і снапы.*

Выключна па-свойму ўспамінае маленькі вучань урок арыфметыкі ў першым класе таго ж

сорак пятага, калі худыя, галодныя, рахітычныя дзеці развучвалі матэматычныя дзеянні. Хлопчык упрыхліпку раве, не хоча *складваць* лічбы, што піша настаўніца на дошцы, бо недзе на фронце брат Міша *склаў* галаву. І цяпер у кожнай хаце ідзе ўрок *аддымання*, бо калі ў маці раней было чацвёрта, то застаўся цяпер толькі адзін-адзіны сыноч. А таму жанчына са страхам варожыць – ці не *памножыць* гора гібель бацькі? А ягоны зварот, так наіўна і ў той жа час мудра думае хлопчык, дазволіць *падзяліць* бяду на трох. Такі ўрок ніколі не забудзецца.

Ці не таму так часта А. Грачанікаў звяртаўся да жанру гераічнай балады, суровыя формы якой дазваляюць максімальна адэкватна перадаць крываваыя трагедыі. Так, у баладзе “Снежная блакада” надзвычай уражвае трагедыя цёткі Хадоскі, якая гайдае ціха сына, “*таго, які не будзе жыць, / другі ж – крычыць, крычыць, крычыць*”. Смерць маленькіх дзетак, якім няма да жыцця пераправы, узноўлена ў “Баладзе вятроў”, прысвечанай брату Рыгору. “*Светлай памяці аднагодкаў*”, што згінулі ў лагеры смяротнікаў, дзе з іх маленькіх цельцаў бралі кроў, прысвечана “Крывая балада”. Выключна фантастычную сітуацыю выкарыстоўвае паэт у “Баладзе пра пяць вазоў”, дзе апавядаецца, як беларуская зямля адмаўляецца прыняць целы забітых ворагаў.

Нават “Вяртанне з бежанцаў” творца называе *баладай*, бо толькі яна можа распавесці пра вяртанне з вайны бацькі, якога ўсе лічылі забітым. Спробы А. Грачанікава ў гэтай сферы – яскравая старонка нацыянальнай гераічнай балады, бо наш зямляк здолеў паказаць трагедыю вайны вачыма дзіцяці, што значна ўзмацняе адчуванне апакаліпсісу. Ягоныя творы дынамічныя, экспрэсіўныя, як таго патрабуюць законы паэтыкі, і адначасова выключна лірычныя. Спрыяе апошняму і выкарыстанне паасобных элементаў народнай паэзіі: галашэнняў, дзіцячых лічылак, лірычных песень.

Вышэй мы згадвалі, што, у адрозненне ад большасці беларускіх паэтаў, А. Грачанікаў вучыўся не на філалагічным факультэце, а ва ўніверсітэце транспарту і пэўны час працаваў па спецыяльнасці. Таму зразумела, што першы зборнік паэта так і называўся – “Магістраль”. Бадай што першым у нацыянальнай паэзіі ён праслаўляў перагоны, цяжкія, дзяжурны пакой машыністаў, заводскі аркестр, станок, гудок, што паклікаў хлопца ў прасторны механічны цэх. Вытворчыя матывы заўважныя і ў зборніку “Начная змена”, аднак паступова яны сыходзяць з палітры паэта, бо дамінуе вобразнае ўспрыманне прыроды і жыцця.

Паэт разумее, што эпоха ўслаўлення механізмаў адышла ў мінулае, бо нельга, каб адначасова “*запеў станок. Знямела маё сэрца. / Запелі птушкі за акном ля цэха. / Запелі хлопцы, ідуць з работы*”; а чыгуначная горка ніколі не стане “*пуцявінай-зоркай*”,

што асвятляе душу. Хоць трэба зазначыць, што ў перыяд маладосці А. Грачанікава падобнае ўспрыманне працы высока цанілася ў крытыцы. Невыпадкова анталогіі паэтаў і празаікаў Гомельшчыны выходзілі пад адзінай назвай – “Магістраль”.

Наш зямляк адчувае, што паравозы, сартавальныя горкі застаюцца ззаду, а вечнымі будуць заўсёды любоў і каханне. Трэба сказаць, што інтуіцыйны пачатак у паэта развіты надзвычай моцна. Так, усклікнуўшы “*намерці хацеў бы, нібыта / З нектарам пчала на лятэ*”, ён як бы прадказаў уласную смерць, што прыйшла нечакана, недарэчна, трагічна да чалавека ў самым росквіце творчых сіл і здзяйсненняў.

Аднак ліра А. Грачанікава зусім не мінорная. Пачуццё шчасця захаплення і радасці любові – у аснове ягоных “Актаў кахання”. Ягоная муза, таямнічая незнаёмка, заўсёды адзіная і непаўторная, рамантычная, экзальтаваная – гэта лілея на белай чыстай вадзе, як у паэтычна-шчымлівай згадцы “Начное купанне”:

*Каханая,
Ці помніш ты, скажы,
Як мы з табой купаліся ў Сажы?*

*Сярод начы з табою мы купаліся,
Гайдаліся ад бакенаў агні.
І ўзрушаныя зоры цалаваліся
Пад намі, у сцюдзёнай глыбіні.*

*Каханая,
Ці помніш ты, скажы,
Як мы з табой купаліся ў Сажы?*

*Выслізгвала ты з рук маіх, як рыба,
Па водмелі кідалася наўскач.
А недзе ціха ў лугавіне ўсхліпваў,
Самотна ўсхліпваў адзіночны драч.*

*І нам было шчасліва і самотна.
Што быць магло – мінула незваротна.
Нам час, нібы раку, не пераплыць,
Нам не вярнуцца ў твая дні былыя, –
Ад успамінаў толькі сэрца ные, –
А новым дням цяпер нас не злучыць.
Губляючы зямную раўнавагу,
Ты бегла ад вады,
Як ад бяды.
І ў немачы ўзлятаючы,
З размаху
Змывалі хвалі нашыя сляды.*

Паэту часта не хапае слоў класічнага любоўнага верша, і ён пачынае спяваць. Увогуле, лірыка А. Грачанікава – выключна песенная. Ягоная паэзія меладычная, гарманічная. Так, у “Адвечнай песні” ён згадвае, што будучую долю “*напявае маці першыню ў прытоле*”. “Папараць-кветка” становіцца сімвалам краю, па якім паэт ідзе з каханай. Бо кожны, хто шукае гэтую чароўную кветку ў чыстых водах Купалля, у прыазёрным лесе і лугах, знаходзіць

шчасце. Лёгка сум выклікае “Развітальны вальс”, у ім, аднак, дамінуе не распач, а ўдзячнасць за былое шчасце. Спявае паэт і ў песні “Палессе”, прысвечанай таленавітаму жыткавіцкаму кампазітару У. Будніку, дзе ўсклікае: “*Край легенд і край былін, / Люблю цябе – твой родны сын*”.

Але асабліва натхнёна і ўзнёсла загучала песня “Белая лілея”, якая стала візітоўкай аўтара:

*Над ярам над крутым
Чаромха зацвіла.
Над ярам над крутым
Вясновая завая.
Я дзякую табе,
Што ты са мной была,
Чароўная мая лілея.*

*Я дзякую табе
За ласку і цяпло,
Я дзякую табе
Пяшчотна і сардэчна.
Лілею ад мяне
Удалеч аднясла,
А ў сэрцы ты маім
Навечна.*

*Чаромха адцвіла.
Лілея расцвіла.
Схіліліся ў журбе
Пялёсткі над вадою.
Каб ведаць ты магла,
Каб зразумець магла,
Як я хачу
Зноў быць з табою.*

*І не шкадую я,
Што недзе яр круты,
Чаромха па-над ім,
А пад гарой лілея.
Хацеў бы я забыць,
Што недзе ёсць і ты,
А сэрца ўсё забыць
Не ўмею.*

Анатоль Грачанікаў стварыў адметную паэму “Палескі трыкутнік”, дзе, абыграўшы модную тэму іншапланецян, узяў выключна зямныя праблемы. З гумарам і тонкай іроніяй гаварыў ён пра многія праблемы рэчаіснасці. Шкада, што так мала пражыў паэт. Ягоная ліра якраз набывала ўпэўненасць і перакананасць, глыбокую філасофскую сутнасць. Ён задумваў стварыць эпічны твор пра жыццё беларуса ў XX ст. Аднак і створанае ім засталася ў аналах роднай літаратуры. Яго творы вывучаюцца ў школе і ВНУ.

Памяць пра слаўнага земляка захоўваюць жыхары Гомельшчыны, прыхільнікі і аматары паэзіі, штогод ладзяцца паэтычныя святы ў роднай школе і абласным цэнтры. Паэт загінуў 7 сакавіка 1991 г., але ягонае пранікнёнае слова жыве і ў наш час.

Іван ШТЭЙНЕР,
доктар філалагічных навук.

БАЛАДНАЯ ЗОРКА ІВАНА ШТЭЙНЕРА

60

“Я, брат, магу ўсё”, – ці ўсур’ез, ці жартам, адказаў мне ў далёкім 1991 г. Іван Штэйнер, калі мы з ім абмяркоўвалі некаторыя вытворчыя праблемы. Было тое звязана з маім шкадаваннем няздзейснай мары: яго, Івана Фёдаравіча Штэйнера, тады яшчэ не доктара, не прафесара, але ўжо добра знанага ў навукова-культурнай прасторы Беларусі даследчыка, ды яго не менш папулярнага калегу Віктара Ярца мне, дэкану толькі што ўтворанага факультэта беларускай філалогіі і культуры, надта хацелася бачыць у складзе ўніверсітэцкай сябрыны Гродна. На тое складваліся спрыяльныя магчымасці, але Іван Фёдаравіч адмовіўся. І, паведамляючы пра рашэнне, даслаў уласную кнігу з гарэзнай аўтографнай прыпіскай, што ў сувязі з адмоваю “плакаў тры дні і тры ночы...”. Гэта характэрны прыклад дынамічна няўрымслівай і, разам з тым, грунтоўна трывалай натуры Івана Штэйнера: дзе ў ім асноватворна-непахіснае, а дзе жартоўна-ўсмешлівае, з першага набліжэння не адгадаеш. І словы “магу ўсё” ўспрымаліся як чарговая гратэская гульнівая экзальтацыя.

Але час праходзіць, і кінутая мімаходзь фраза абрастае эмпірычнымі фактамі, дадатковымі кантэкстамі і сэнсамі. Недабачанае і недачутае пры першай сустрэчы вяртаецца новай існасцю, аб’ектыўным падрахункавым зместам. Ён у тым, што перад праніклівым позіркам вучонага не можа стварацца глухая сцяна абмежавальнага гарызонту, што думка яго не стрымліваецца, не памірае ў выкананай навуковай задачы,

а, наадварот, дапытліва прабіраецца да новых эўрыстычных заданняў, што сама ідэя “магчы ўсё” найперш і абазначае неўтаймоўны ўніверсалізм даследчыка, якім варта кіравацца як адным з сапраўдных маральных крытэрыяў у пошуку ісціны. Здаецца, І. Штэйнер разумеў гэта задоўга да таго, як усмешліва ставіў аўтограф на дасланай мне манаграфіі.

Цяпер жа, пад павелічальным шклом юбілейнай даты, прывабны ўніверсалізм вучонага праступае вельмі выразна. Без такой уласцівасці, без адпаведнай настроенасці беларускаму вучонаму няпроста выстаяць у рэгіянальнай аддаленасці ад цэнтра. Я нават думаю часам, што інтэлектуальную ўніверсальнасць нястомна і вымусова выкоўвае сам факт аддаленасці. Асаблівасці “правінцыйнага” бытавання ў Беларусі непазбежна пакідаюць адмысловыя знакі ў духоўным загартаванні таленту. Так было з Уладзімірам Калеснікам у Брэсце. Так ёсць з Аляксеем Пяткевічам у Гродне. Так яно, напэўна, і з Іванам Штэйнерам у Гомелі.

Настроенасць на ўніверсум дазваляе Івану Фёдаравічу свабодна і нязмушана весці гаворку пра прыгажосць беларускай літаратурнай традыцыі, увогуле пра літаратуру як пра адну з найважнейшых праяў цывілізацыі.

“Каму без чалавека патрэбна слова?” – Іван Штэйнер, азіраючыся на пройдзенае чалавецтвам, адрасуе пытанне нам, хто пераступіў парог новага тысячагоддзя. Я не ўпэўнены, ці так менавіта трэба ставіць пытанне, бо ёсць нешта празмернае ў няўздымнай глыбе праблемы. Але такія яны – пытанні літаратуразнаўства, прыцыпы якога актыўна выпавядае даследчык: філасафічнага літаратуразнаўства, дзе літаратура паўстае аб’ектам бесперапыннай інтэлектуальнай рэфлексіі. Літаратура тут – матэрыялізаванае “цела”, працэс і вынік эстэтычнага ўвасаблення назапашаных маральных, валявых, грамадскіх памкненняў незлічонага мноства людскіх пакаленняў і асобных індывідуальных чалавечых лёсаў. Літаратура не заканчваецца актам аўтарскага счаплення слоў у мастацкі тэкст. Яна адсюль акурат пачынаецца – як вяртанне канкрэтнай творчай асобай нябачанай пазыкі той інтэлектуальнай сіле, якую дагэтуль супольны этнічны інтэлект змог укласці ў кожнае вытруджанае слова і ў кожны гук, агранены шматвяковай народнай практыкай. “Літаратуру хаваць яшчэ дачасна”, – лічыць І. Штэйнер. І лічыць справядліва.

Або вось яшчэ комплекс пытанняў, сфармуляваных даследчыкам. Што будзе з беларускай літаратурай у эпоху глабалізацыі? Чаму беларус часцей плача, чым смяецца? Ці патрэбна нам “звышлітаратура” і як яе стварыць? У чым сакрэт сапраўднага таленту? Што прымушае пісьменніка тварыць? Перад кім нясе ён адказнасць за свой дар? Гэта ўжо з найноўшай кнігі, якая літаральна днямі ўбачыла свет пры падтрымцы Беларускага рэспубліканскага фонду фундаментальных даследаванняў. Называецца яна “*Vis repetita placent*” – “Двойчы паўторанае падабаецца”.

Загаловак кнігі не толькі вонкавы “пашпарт” створанага тэксту ці называнне важнай праблемы, падкрэслена вынесенай аўтарам у пачатковую тэкставую пазіцыю. Загаловак – найперш і ёсць сам тэкст, згорнуты ў сціслую ёмкую слоўную формулу. Ён нясе тую ж прагу мыслення і тую ж яго інтэлектуальна-духоўную тэмпературу, што і субстанцыя тэксту. Мне думаецца, лацінамоўным загалоўкам гомельскі даследчык свядома спалучае дзве традыцыі – традыцыю агульначалавечай культуры, лацінамоўнай, што здаўна лічыцца моваю ўніверсальных цывілізацыйных кантактаў, з традыцыяй нацыянальнай, беларускай, узвышаючы і сакралізуючы і статус роднай мовы, і статус мастацкага выказвання, на гэтай мове ажыццёленага.

У І. Штэйнеру захаваліся тыповыя рысы пакалення цікаўных, дапытлівых рамантыкаў, тых, хто дыхаў наіўным паведам свабоды – шасцідзясятнікаў. Сярод такіх рыс прыроджаная цікаўнасць да спазнання, прывязанасць да кнігі, нават абавязанасць ёй. Калі даследчык сцвярджае (я цытую гэта з задавальненнем): “*Каштоўнасць спадчыны – не ў суме экспанатаў, а ў здольнасці гэтых экспанатаў адгукацца, у рэчу, якое звяртаецца да сучаснікаў іх жа галасамі; калі заціхае рэха – заціхае і спадчына*”, – то разумець гэта можна і як характарыстыку ўласнага творчага крэда.

Паўплывала на станаўленне навукоўцы і духоўная традыцыя беларускага настаўніцтва, школьнага і ўніверсітэцкага. І. Штэйнер у згадках аднакурснікаў выглядае смелым самавукам, які не надта паслядоўна наведваў акадэмічную аўдыторыю, але аддаваў належнае бібліятэчнай чытальнай зале. І сёння гомельскі прафесар падае нам усім бліскучыя ўзоры разняволенага мыслення, валодання словам, свабоднай, нязмушанай і, разам з тым, культурна-далікатнай, часам злёгка іранічнай манеры апавядання.

Разгортванне сэнсаў пад пяром І. Штэйнера нагадвае яркія, імпульсіўныя сполахі, але яно ўнутрана абгрунтаванае. Выказванне разлічана на эфект нечаканасці. Часам праз непрыхва-

ваны парадокс: “*Беларускае мастацкае слова як культурна-эстэтычная з’ява практычна ва ўсе часы і эпохі развівалася выключна пад зоркаю выпадковасці, а падчас нават і пад сузор’ем зусімнай неабавязковасці яе з’яўлення, выразнай незапатрабаванасці, а то і канчатковай непатрэбнасці*”. Часам праз знарокавую сэнсавую інтрыгу: “*Ён самы небеларускі паэт у нацыянальнай літаратуры*” (і гэта пра аўтара “Машэкі” і “Беларускай песні” У. Караткевіча!). Часам праз філасофскі імператыў: “*Беларуская літаратура яшчэ спрабуе плакаць, забыўшы славытыя словы класіка: “Пакінь свой плач ты на старонцы”*”. Праз слёзы нічога добрага не ўбачыць».

Істотныя для вучонага цэласнасць навуковага мыслення і яго канцэптуальная завершанасць. Задача палягае ў тым, каб высветліць, у чым жа выяўляецца наш, беларускі, мастацкі погляд на рэчы, што былі ў свой час прадметам асэнсавання Гётэ і Байрана, Міцкевіча і Прэшэрна, Лесьмяна і Пшыбышэўскага, Буніна і Цютчава, Верлена, Уайльда, Бранта. І так – аж да Бібліі. Беларуская літаратура “суглядаецца”, перафразуючы Адама Бабарэку, “вялікімі мастацкімі вокнамі” – знакавымі фігурамі мастацкага вопыту чалавецтва. Нечаканы кантэкст, знойдзены ўмелым інтэрпрэтатарам, тварыць сапраўдныя эўрыстычныя дзівосы, і беларуская літаратура выказваецца высокім стылем сусветнай кніжна-мастацкай эстэтыкі. І мы чуем беларускі адказ на запыты, пастаўленыя ў розныя часы і з розных прычын сусветнай літаратурай. Так, нават у “Сказе пра Лысую гару” І. Штэйнер вызначыў праявы, характэрныя для дыдактычнай літаратуры, адкруціўшы час на пяць стагоддзяў – да “Карабля дурняў” Самюэля Бранта.

Даследчык упэўнены, што літаратура “*не птушыны шчэбет*”, яна павінна прамаўляць “*чалавечым голасам*”, а такіх мастацкіх фактаў, якія не мелі б эстэтычнай перадгісторыі, няма. Бібліятэка агульначалавечай культуры вельмі багатая. Важна толькі “*развярнуць карабель [літаратуры] і плыць не па фальклорна-сацыялагізаваным рэчышчы стылізацыі, а ў адкрытым акіяне сусветнай культуры, арыентуючыся па агульным зорным небе чалавечнасці*”. Вось чаму, з арыентацыяй на “*зорнае неба чалавечнасці*”, так вольна і зайздросна хораша, з размашыстай свабодай неабходных аргументаў перакідваюцца даследчыкам масткі ад літаратуры да літаратуры, ад аўтара да аўтара, ад твора да твора. Беларускую кампаратывістыку – дый літаратурна-разнаўства ўвогуле – можна павіншаваць: адзін з найважнейшых напрамкаў літаратурнага ведання займеў годнага даследніка.

Многа дало І. Штэйнеру вывучэнне нацыянальнага эстэтычнага кода балады. Найлепшыя

старонкі манаграфій, артыкулаў і эсэ прысвечаны гістарычнаму шляху славянскай балады.

Баладная тэма – творча пераўвасоблены асабісты жыццёвы вопыт, каштоўнасная арыентацыя. Водарам роднай сакавіта-спеўнай Століншчыны патыхае ад штэйнераўскіх назіранняў над сутнасцю, эстэтыкай і гісторыяй балады. Тут, на Століншчыне, не проста гавораць – тут спяваюць. У паляшувка-столінскім спяванні чужыя не толькі індывідуальны голас сучасніка, але і голас далёкіх продкаў, іх калектыўны духоўна-практычны вопыт і іх завет. Спеўная натура і ў Івана Штэйнера. “А з бацькам, бывала, як заплям!” – Іван Фёдаравіч хавае ўсмешку ў куточкі вуснаў. Ці не з гэтай прычыны баладная вышыня была ўзята ім так натуральна і наўздзіў лёгка.

Балада – гэта адмысловая адваротная перспектыва кожнай нацыянальнай літаратуры, погляд, сфакусаваны літаратурай адтуль, з глыбіні стагоддзяў, пушчаны нам насустрач. Іван Штэйнер можа звярнуцца да балады з пытаннем, як да істоты адухоўленай: “Як жа жывецца табе зараз, шанюная?” Ён называе баладу “паэтычнай гісторыяй народаў”, найлепшыя ўзоры жанру – цэласнымі адбіткамі народных уяўленняў. Ён здольны адчуваць народную баладу нават тактыльна, намацаваючы найўнюю “шурпатую”

тканку яе верша. Пішучы гісторыю літаратуры факта, Іван Фёдаравіч наскрозь у будучыні: што там далей, за парогам яшчэ нябачанага і непражытага, якім прадказаннем слова руплівага навукоўцы адгукнецца ў будучых часах? Таму і чытаць яго захапляльна цікава.

Так Іван Штэйнер піша аб усім. Ён, доктар філалагічных навук, прафесар, выдатнік народнай асветы, аўтар блізу трыццаці навуковых кніг, член-карэспандэнт Міжнароднай акадэміі навук Еўразіі, лаўрэат шэрагу ганаровых прэміяў, у тым ліку і прэміі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі за цыкл прац “Беларуская літаратура ў славянскім і сусветным кантэксце”.

Да сказанага варта было б далучыць слова і пра яго арыгінальныя, шмат у чым нечаканыя вопыты ў галіне мастацкай літаратуры, найперш у драматургічнай творчасці, але хай гэта застаецца прыемнай нагодай да наступных слаўных дат. Як і спадзяванне, што галоўныя сведчанні Івана Штэйнера пра ўладкаванасць беларускай вербальнай культуры таксама яшчэ наперадзе. Бо прамоўленае аднойчы “я магу ўсё” – не пусты гук, а трывалае ўсведамленне энцыклапедычнага інтэлектуалізму даследчыка.

Ігар ЖУК,
доктар філалагічных навук.

Паэзіі краса і сіла

“ЧАЛАВЕКУ ПАТРЭБНА НЕ СЛАВА...”

КРЭДА СЯРГЕЯ ГРАХОЎСКАГА

У 90-я гады мінулага стагоддзя я працаваў на нашай тэлевізіі ў рэдакцыі навукова-папулярных і навучальных праграм. Апрача перадачы “Роднае слова” часта рыхтаваў і вёў навучальныя праграмы для школ. Так, у 1997 г. быў рэдактарам тэлевізійнай праграмы для VII класа пра Сяргея Грахоўскага. Называлася яна “Чалавеку патрэбна не слава”. У запісе перадачы ўдзельнічаў сам Сяргей Грахоўскі.

Згадаем на старонках часопіса “Роднае слова” найбольш ярскія фрагменты той даўняй сустрэчы, бо, як прызнаўся ў 1997 г. Сяргей Іванавіч, “сказаць у мяне ёсць што. Толькі на трынаццаць гадоў я маладзейшы за наша стагоддзе, і мне давалося быць сведкам і ўдзельнікам, ахвяраю і шчасліўцам у наш самы неверагодны XX век: век войнаў, рэвалюцый, пераваротаў, таталітарызму і ўмоўнай кароткай дэмакратыі; пакутаваць і смяцца. Пра ўсё я імкнуўся

распавесці ў сваіх кнігах, а іх больш за 30, з перавыданнямі і перакладамі каля 60”.

Размова пачалася з разваг пра вечнае, пра сэнс жыцця паэта. С. Грахоўскі згадаў трапнае выслоўе Гіпакрата: “Згараючы, свяціць другому”. Расшыфраваў яго вызначальныя паняцці: сумленнасць, дабрата, увага і любоў да чалавека. Гэтай ідэяй, гэтым перакананнем прасякнута ўсё напісанае беларускім творцам. Паэтычным жа крэда ён назваў свой верш “Чалавеку патрэбна не слава”.

Наконт вытокаў цікавасці да паэтычнага слова С. Грахоўскі зазначыў: «Я з маленства быў вельмі ўражлівым: углядаўся ў воблакі, у яблыневы цвет, учытваўся ў першыя кніжачкі “Маладняка” – зборнікі М. Багдановіча, Я. Коласа, Я. Купалы, любіў У. Дубоўку, М. Някрасава, А. Пушкіна, М. Лермантава... Думаю, што Чалавек пачынаецца з маці».

Сяргей Грахоўскі (25.09.1913, мястэчка Нобель Пінскага паве-та – 11.12.2002, Мінск) – паэт. У 1914 г. сям’я пераехала ў мястэчка Глуск на Магілёўшчыне. У 1930 г. працаваў рабочым на Бабруйскім дрэваапрацоўчым камбінаце, у 1931 – 1932 гг. – карэктарам у Дзяржвыдавецтве БССР, у газеце “Чырвоная змена”. Скончыў газетна-выдавецкае аддзяленне літаратурнага факультэта Мінскага педагагічнага інстытута (1935), працаваў рэдактарам на Беларуска-кім радыё, выкладчыкам літаратуры на рабфаку пры БДУ.

Быў арыштаваны ў 1936 г. у Мінску і асуджаны пазасудовым органам НКВС як “член контррэвалюцыйнай арганізацыі” за “антысавецкую дзейнасць” на 10 гадоў пазбаўлення волі. Знаходзіўся ва Унжэнскім канцлагеры НКВС Горкаўскай вобласці (ст. Сухабязводная). Вызвалены ў 1946 г. Выкладаў рускую мову і літаратуру ва Урэцкай сярэдняй школе Слуцкага раёна (1946 – 1949). У 1947 г. з С. Грахоўскага знялі судзімасць, але ў 1949 г. ён быў паўторна арыштаваны. Асуджаны асобай нарадай МДБ СССР за прыналежнасць да “антысавецкай нацыяналістычнай групы” на пасяленне ў Новасібірскай вобласці, дзе працаваў настаўнікам. Рэабілітаваны ў 1955 г.

Сябра Саюза пісьменнікаў СССР з 1956 г. У 1956 – 1973 гг. працаваў на радыё, у часопісах “Бярозка” (загадчыкам аддзела рэдакцыі; 1957 – 1959), “Вясёлка” (1960 – 1973). Быў літкансультантам СП БССР (1959 – 1960). У 1973 – 1974 гг. адказны сакратар Камітэта па дзяржаўных прэміях БССР у галіне літаратуры, мастацтва і архітэктуры.

З 1974 г. на пенсіі, займаўся літаратурнай і грамадскай працай літаральна да апошніх дзён жыцця. Больш за паўвека супрацоўнічаў з радыё і тэлебачаннем. У 1980-я гг. вёў літаратурна-адукацыйную тэлеперадачу “Літаратурная Беларусь”.

Дэбютаваў вершам у 1926 г., але першы зборнік “Дзень нараджэння” выйшаў у 1958 г. Выдадзена каля 60 кніг С. Грахоўскага: паэзія, проза, публіцыстыка, успаміны, эсэ, пераклады, кнігі для дзяцей. Аўтар аўтабіяграфічнай трылогіі пра перыяд рэпрэсій “Такія сінія снягі”, 1988; “Зона маўчання”, 1990; “З воўчым білетам”, 1991. Пераклаў на беларускую мову “80 000 кіламетраў пад вадой” Ж. Верна (1937, з Ю. Лявонным), аповесць “Ваенная тайна” А. Гайдара (1936), раман “Крушэнне” Р. Тагора (1958), “Выбраныя вершы і паэмы” А. Блока (1980), кнігу лірыкі “Пасля спаткання” М. Дудзіна (1984), асобныя творы А. Пушкіна, Т. Шаўчэнкі, У. Маякоўскага, Я. Райніса, С. Ясеніна, Л. Украінкі, П. Варанько, М. Забалоцкага, А. Твардоўскага, М. Ціханавы, М. Ісакоўскага, Р. Гамзатава, А. Венцловы, Т. Масэнкі, М. Нагнібеды, У. Сасюры, Я. Судрабална і іншых паэтаў.

Паводле <http://www.grahouski.org/biography.htm>.

Паэзія С. Грахоўскага эмацыйная, напеўная, вобразная, пластычная. А сам паэт, хоць і пражыў вялікае і няпростое жыццё, душой заўсёды малады: неспакойны, няўрымслівы...

*Я не бядую, бо жадзён
Да ясных і да змрочных дзён.
Люблю дажджы і лістапад,
Заваяны снягамі сад,
Праз поле сцежку да двара
І на галінцы снегіра.
Люблю ўсе колеры жыцця...*

Паэт жыў побач з плошчай Я. Коласа, і калі на ёй адбываліся нейкія мерапрыемствы (сходы, канцэрты і пад.), ён выходзіў з дому, глядзеў на юныя твары і казаў: “Шкада, што мы ў свой час не былі такія актыўныя, зайздросічу сучаснай моладзі”.

“Быць чалавекам на зямлі” – вось паэтава крэда. Яго ён трымаўся праз усё нялёгкае жыццё.

Ён сеяў між людзей любоў і радасць, дабро і згоду, дабрыню і сумленнасць...

Пісьменнік прызнаваўся: “Цікавыя эпізоды я мог бы распавядаць да самага рання. Я зведаў гора і жахі, якіх вам набачыць не прывядзі Гасподзь. Яны часткова ў маіх аўтабіяграфічных аповесцях і ў вершах. Я быў шчаслівы, калі аб’ехаў амаль увесь Савецкі Саюз і амаль усю Еўропу. Мы траплялі ў авіяцыйныя небяспечныя сітуацыі, нас змагалі марскія стыхіі, але мне шанцавала... Аднойчы на радзіме, у Глуску, мяне палічылі замежным шпіёнам – і назаўтра рагатала ўсё мястэчка. У кожнага пісьменніка яго біяграфія – у яго кнігах”.

Прыслухаемся ж да шчырых, спавядальных радкоў Сяргея Грахоўскага, нашага земляка, разгледзім праз іх асобу творцы, пачуем яго заветы нам, яго нашчадкам.

Уладзімір СОДАЛЬ.

Сяргей ГРАХОЎСКИ

ДУША

Мяне выхоўвалі,
Мяне захоўвалі,
Я то з'яўляўся,
То знікаў,
Мяне вадзілі
І ахоўвалі,
Хоць я нікуды
Не ўцякаў.

І пад замкамі,
І пад пломбамі,
Нібы каштоўнасць,
Бераглі
І неба клеткамі
І ромбамі
Разлінавалі,
Як маглі.

Мяне узважвалі і мералі,
Здымалі
Ў профіль і анфас,
Але ні разу
Не праверылі
Душы наяўнасць
І запас.

Шкада,
Што не здымаюць копію
З яе юрысты
І ўрачы,
І ні адна дактыласкопія
Не можа тут дапамагчы.

Мая душа
Супраціўлялася,
Бо верыла і тым жыла,
І не чарсцвела
Не ламалася –
Была такою, як была.

Хоць дзіўна,
Ў чым яна трымалася,
А паспрабуй
Яе сагні!
Яна ж з маленства
Гартавалася
На чыстым,
Праведным агні.

* * *

Чалавеку патрэбна не слава,
А людская увага і ласка,
І сардэчнае шчырае слова,
І вясёлая добрая казка.

Чалавеку патрэбна усмешка
Незнаёмых вачэй і знаёмых,
Каб дажджамі размытая сцежка
Стала лёгкай на кручах і стромах.

Чалавеку не трэба спагады, –
Дабрата чалавеку патрэбна,
Каб, мінаючы прорвы і спады,
Узбірацца на стромкія грэбні,

Каб сяброў сустракаў клапатлівых
На дарогах, далёкіх ад дому,
І каб сам быў заўсёды шчаслівы,
Калі шчасце прыносіш другому.

* * *

Такой імклівай не было хады,
І пошукаў, і клопатаў ў народзе,
І прадчування, што праз тры гады
Пачнецца дваццаць першае стагоддзе.
Над Млечным шляхам, у завях зор
Яно хвіліну за хвілінай лічыць,
І Сірыус паставіла ў дазор
Ахоўваць непазнанае аблічча.

Які ж ён будзе, дваццаць першы век?
Філосаф і прарок не разгадае,
Ці стане годным кожны чалавек,
Ці падабрэе, ці паспагадае
Пакутніку, калеку, жабраку,
Каб не было падману, крыўды, здзеку,
І ці падасць наступны век руку
Цяперашняму змучанаму веку,
Што задае загадкі кожны дзень,
То просіць, то дае парады,
І ўсё часцей кладзецца цень
На лёсы, душы і на ўрады,
То далеч засцілае сіні дым,
То свеціць сонца пры нагодзе.

Канчаецца наш век... А маладым
Ісці шчасліва ў новае стагоддзе.

САМАСУД

Калі б я ўсё прайшоў спачатку
І разабраўся сам з сабой,
Я кінуў бы сабе пальчатку,
Як выклік на апошні бой.
Адпомсціў бы за ўсе пралікі,
За ўсе памылкі і грахі,
Кароткім здаўся б дзень вялікі,
І вузкай сцежкаю – шляхі.
Стамлёная душа знямее
І ёй не ўдасца дагадзіць,
Бо хто судзіць сябе не ўмее,
Не можа іншага судзіць.

Віктар ЖЫБУЛЬ

“Я... ВЯДУ СУВЯЗЬ АМАЛЬ З УСІМІ КРАІНАМІ СВЕТУ”

ДА 110-ГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ ЗМІТРА СНЕЖКІ

У 1920 – 1930-я гг. прозвішча гэтага беларуса сапраўды ведалі ва ўсім свеце. Прэса так і пісала: “Штамп – Dim. Snejko, Minsk, poŝtkesto 33 – можна знайсці ў любой афрыканскай і аўстралійскай вёсачках, не кажучы ўжо пра еўрапейскія і амерыканскія краіны” [5, с. 186]. Сцвярджэнне наконт “любой вёсачкі”, магчыма, гучыць паўіранічна, але ёсць тут і вялікая доля праўды: у той час штучная мова эсперанта, створаная ў 1887 г. варшаўскім доктарам і паліглотам Людвікам Заменгофам, атрымлівала ўсё большае пашырэнне і перспектывы развіцця, гэта была мова міжнародных стасункаў, у тым ліку і з вельмі далёкімі народамі.

Dimitrij Snejko – так ён падпісваўся на мове эсперанта, якую ведаў з юных гадоў; у беларускамоўных выданнях ён быў вядомы як *Зміцер Снежка*, у рускамоўных – як *Дмитрий Снежко*. Хто ж ён, гэты чалавек, што пісаў на трох, а друкаваўся ўвогуле на некалькіх дзясятках моў?

Дзмітры Сямёнавіч Снежка нарадзіўся 24 (11) верасня 1903 г. у Оршы ў сям’і калежскага рэгістратара, чыноўніка паштова-тэлеграфнай канторы. Пазней сям’я пераехала ў Гомель, дзе Зміцер працаваў на пошце спачатку разносчыкам, потым сарціроўшчыкам і кантралёрам тэлеграм. Менавіта там, у Гомелі, у 1918 г. утварылася група эсперантыстаў, куды ўваходзілі А. Юдзіцкі, І. Сапірштэйн і інш. Заняткі групы яшчэ падлеткам наведваў і З. Снежка, дасягнуўшы ў вывучэнні міжнароднай мовы вялікіх поспехаў. Неўзабаве ён перабраўся ў беларускую сталіцу, дзе ў 1922 г. закончыў працоўную школу № 5 і паступіў на медыцынскі факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Тады ж ён узначаліў Мінскае гарадское аб’яднанне эсперантыстаў, а ў наступным годзе быў афіцыйна прызначаны дэлегатам (“упаўнаважаным”) ЦК Саюза эсперантыстаў савецкіх рэспублік (СЭСР) у БССР, пра што сведчыць загад ЦК СЭСР № 37 ад 19.02.1923 [9].

У студзені 1924 г. у Мінску было створана Цэнтральнае бюро Беларускай арганізацыі СЭСР, старшынёй якога абралі Яна Клыса, а сакратаром Змітра Снежку. Менавіта яны і сталі лідарамі беларускага руху эсперантыстаў даваеннага часу – наладзілі вялікую працу па аргані-

зацы курсаў і гурткоў па вывучэнні эсперанта. Ужо да I Усебеларускай канферэнцыі СЭСР, што адбылася ў Мінску 28 – 29 траўня 1925 г., у БССР налічвалася 37 гурткоў эсперантыстаў: у Мінску, Віцебску, Гомелі, Рэчыцы, Слуцку, Талачыне, Жлобіне, Смілавічах і іншых мясцінах [7, с. 7]. Беларускі філіял СЭСР актыўна працаваў у галіне міжнароднай Пралетарскай эсперанткарэспандэнцыі (ПЭК), дасылаючы за мяжу і атрымліваючы адтуль тысячы лістоў.

Зміцер Снежка ў Мінску вучыўся на медыцынскім факультэце Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, стаяў ля вытокаў стварэння гуртка студэнтаў-эсперантыстаў, актыўна супрацоўнічаў са студэнцкім штомесячным часопісам “Чырвоны сыцяг” (выдаваўся ў 1925 г.), вёў у ім аддзел крытыкі, дзе пад псеўданімам *Зьм. Бель*, крыптанімамі *З. Б., Д. С., Б-ы, Б.* змяшчаў рэцэнзіі на тагачасныя перыядычныя выданні, а таксама на мастацкія творы – у прыватнасці, адрэцэнзаваў кнігі “Берэзовый ситец” і “Страна Советская” Сяргея Ясеніна. Прычым першая атрымала адмоўны водгук («*Ясенін “березового ситца” – ня наш Ясенін. Ён нам не патрэбен*»), а другая – больш станоўчы («*“Страна Советская” – гэта другі Есенін, Есенін “певец и гражданин”, Есенін, які звярнуўся насля доўгіх часоў вандравання*»). Гэта былі адны з першых рэцэн-

зій на творы вядомага рускага паэта ў беларускім друку.

Пісаў Зміцер Снежка і нарысы пра жыццё студэнтаў-медыкаў (“Як жывуць мэдыкаўцы БДУ”, “Бытавое”), апавяданні (“Праз сьмерць да жыцця”, “Карчаваць трэба”), артыкулы (“Яшчэ аб мэтодах выкладаньня на мэдыках”, “Аб арганізацыі жыцця студэнта”). Нарысы З. Снежкі месцамі вызначаюцца натуралістычным апісаннем паталаганатамічнай практыкі, на якой студэнты, пазбавіўшыся былой гідлівасці, працуюць захоплены і з азартам: *“Анатомка... Цэлы шэраг сталоў, на якіх ляжаць мерцвякі з распоратымі жыватамі, з адвёрнутай скурай, без нагі, без галавы. Як пчолы гудуць студэнты, як жукі капаюцца яны ланцэтамі і пініцэтамі ў чалавечым мясе”* [2, с. 55]. Але далёка не толькі гэтым абмяжоўвалася цікаўнасць студэнтаў-медыкаў: аўтар згадвае і пра гарачыя спрэчкі на літаратурныя тэмы, што адбываліся *“да позьняй ночы, а не – дык і да раніцы”* [2, с. 56]. Таму выглядае цалкам натуральным, што ў асобе самога Змітра Снежкі спалучыліся дзве іпастасі: медыка і літаратара.

Акурат у той час мова эсперанта пачала адырываць вялікую ролю і ў літаратурных сувязях Беларусі з іншымі краінамі. У Беларускаім дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва захаваліся лісты ў Цэнтральнае бюро “Маладняка” ад сакратарыята Беларускага цэнтральнага бюро Саюза эсперантыстаў савецкіх краін. Гэтыя лісты, датаваныя 25 лістапада 1925 г. і 3 студзеня 1926 г., напісаныя рукой Змітра Снежкі (пад імі стаяць таксама подпісы Я. Клыса і Я. Бараноўскага). У першым лісце эсперантысты віталі маладнякоўцаў з нагоды першага з’езду іх арганізацыі [1, арк. 73 – 73 адв., 79], а ў другім прасілі дазвол на пераклад твораў беларускіх пісьменнікаў і публікацыю ў замежнай рабочай прэсе [1, арк. 87]. Да ліста прыкладзены і спіс твораў, зацверджаных для гэтай мэты Літкамісіяй пры бюро перакладу. Сярод іх паэма “Там, дзе кіпарысы” Уладзіміра Дубоўкі, апавяданні Кузьмы Чорнага, Адама Бабарэкі, Сымона Хурсіка, вершы Язэпа Пушчы і Кандрата Крапівы [1, арк. 88 – 88 адв.].

Невядома, ці была ўвасоблена ў жыццё гэтая задума. Але пра ролю З. Снежкі ў наладжванні і развіцці міжнародных літаратурных сувязей могуць даць уяўленне, напрыклад, матэрыялы яго перапіскі з балгарскім перакладчыкам Любамірам Агнянавым-Рызорам (1910 – 1987). Перапіска вялася на рускай мове і была даволі рызыкаўнай ва ўмовах царскай Балгарыі з прафашысцкай знешнепалітычнай арыентацыяй, калі людзі з левымі поглядамі падвяргаліся пераследу. Таму дастаўка лістоў і абмен выданнямі ажыццяў-

ляліся праз агульнага знаёмага – нямецкага камуніста Ота Бэслера, які жыў у Лейпцыгу. Прачытаўшы ўрыўкі з лістоў З. Снежкі да Л. Агнянава [4, с. 119 – 120], даведваемся, што З. Снежка ў 1927 г. пагадзіўся на прапановы супрацоўнічаць з балгарскай газетай “Младежка дума”, а ў 1929 г. – з часопісам “Наковалня”. У сваю чаргу, ён дапамагаў Л. Агнянаву публікавацца на Беларусі – перакладаў яго артыкулы на беларускую і рускую мовы і перадаваў іх у перыядычныя выданні. Літаратары дзвюх краін плённа забяспечвалі адзін аднаго неабходнай інфармацыяй, а адзін з артыкулаў – “Хрыста Смірненскі: Пачынальнік пралетарскай паэзіі ў Балгарыі” (Полымя, 1929, № 6) – і ўвогуле напісалі ў суаўтарстве. Праз З. Снежку беларускае літаратурнае згуртаванне “Узвышша” ў лістападзе 1927 г. спрабавала наладзіць кантакт з часопісам “Ведрина”, аднак ён неўзабаве спыніў існаванне. Паміж калегамі адбываўся актыўны абмен выданнямі: так, З. Снежка дасылаў Л. Агнянаву часопісы “Узвышша” і “Асьвета”, а той яму – антыфашысцкі раман “Хоро” (1926) Антона Страшымірава, кнігу філосафа Тодара Паўлава, часопісы “Работнически вестник”, “Младежка дума”, газету “Работнически литературен фронт” (РЛФ).

Сярод задум было і выданне зборніка вершаў Андрэя Александровіча, для якога З. Снежка зрабіў рускамоўны падрадкоўнік, даслаўшы разам з ім Л. Агнянаву фотаздымак паэта і артыкул пра яго. Балгарскі перакладчык сваю задачу выканаў і падрыхтаваў зборнік да выдання, але паліцэйская цензура забараніла друкаваць кнігу. У верасні 1931 г. перапіска З. Снежкі з Л. Агнянавым перарвалася, бо балгарскія ўлады ўзмацнілі кантроль за паштовай карэспандэнцыяй, а пазней, пасля прыходу Гітлера да ўлады ў Германіі, нацысты арыштавалі Ота Бэслера [4, с. 120].

Захаваліся і лісты Змітра Снежкі да Канстанціна Цыялкоўскага 1927 – 1935 гг. Вядомы расійскі вучоны і беларускі журналіст сышліся на глебе агульнай цікавасці да штучных моў як сродку міжнацыянальных зносін. Зміцер Снежка высокая цаніў унёсак К. Цыялкоўскага ў сусветную навуку, напісаў пра яго артыкул “Ракета будучыні” (1929), які быў змешчаны ў парызскім эсперанцкім часопісе “Sennaciule”, а потым перакладзены і перадрукаваны яшчэ ў шасці іншых замежных часопісах. Журналіст планаваў перакласці на эсперанта брашуру “Будучыня Зямлі і чалавецтва” К. Цыялкоўскага, падрыхтаваць да друку яго неапублікаваныя артыкулы – вучоны рэгулярна дасылаў яму свае працы. Брашура “Агульначалавечая азбука, правапіс і мова” К. Цыялкоўскага выклікала ў З. Снежкі шэраг крытычных заўваг. У прыватнасці,

К. Цыялкоўскі ў перспектыве бачыў у эсперанта “агульначалавечую” мову, якая выцесніць нацыянальныя мовы, і таму чакаў ад эсперанта адпаведных “практычных вынікаў”. Беларускі літаратар не мог пагадзіцца з такой трактоўкай, даводзячы, што зямному насельніцтву неабходная не нейкая ўтапічная “агульначалавечая”, а дапаможная мова, функцыю якой “эсперанта, здаецца, выконвае працэнтаў на 80”. 16 снежня 1927 г. З. Снежка пісаў: “1. Людзі розных нацый размаўляюць паміж сабой на э[сперанта] без усялякіх перашкодаў. (Я на эсперанта размаўляў з людзьмі 37 нацый!)”

2. Эсперанта мае найбольш кароткую граматыку, добрую арфаграфію і алфавіт.

3. Практычнае прымяненне эсперанта цяпер адкрывае шырокія далягалы. Я сам з дапамогай эсперанта вяду сувязь амаль з усімі краінамі свету і друкую свае артыкулы ў газетах (на нац[ыянальных] мовах) амаль 18 краін” [8, арк. 2 адв.].

Сёння бадай цяжка ўстанавіць усе выданні, у якіх публікаваў свае артыкулы на самыя розныя тэмы Зміцер Снежка. Назавем толькі некаторыя з іх: ужо згаданыя “Наковалня” (Балгарыя) і “Sennaciule” (Францыя), а таксама газеты “Туо”, “Tuöväen Lent”, “Tiedonantaja”, “Liekki” (Фінляндія), “Väst-Svenska Kuriren” (Швецыя), “Allgemeine deutsche Lehrerzeitung” (Германія) і многія іншыя. Разам з іншым мінскім эсперантыстам Паўлам Кірушыным (аспірантам кафедры філасофіі БДУ) Зміцер Снежка ў маскоўскім часопісе “Международный язык” вёў адмысловую рубрыку “Календарь эсператора (эсперантиста-корреспондента)”, змяшчаў артыкулы («Заграничные корреспонденты крестьянской газеты “Беларуская вёска»», “За новые темпы в работе”, “Крупницы ценнейшего опыта: Делитесь опытом применения эсперанто на службу технику”, “Эсперанто в медицине” і інш.).

Безумоўна, Зміцер Снежка актыўна друкаваўся і на радзіме. Напрыклад, дзякуючы серыі яго публікацый у часопісе “Беларуская работніца і сялянка” (1926 – 1927) чытачы даведваліся пра жыццё працоўных жанчын у Балгарыі, Венгрыі, Галандыі, Германіі, Кітаі, Польшчы і інш. А ў часопісах “Узвышша”, “Чырвоны сейбіт”, “Польмя”, “Росквіт”, “Маладняк” З. Снежка выступаў з аглядамі замежнага творчага жыцця. Так, з часопісам “Узвышша” (што належаў аднайменнаму літаб’яднанню) З. Снежка супрацоўнічаў каля года, змясціўшы ў ім шэраг нарысаў: “Літаратурная Японія” (1927, № 3), “Фінская літаратура” (№ 4, суаўтар Ф. Пэрга), “Кастрычнік і замежная літаратура (Нататкі з блэк-ноту)” (№ 5), “Пролетарская літаратура Баўгарыі (Нататкі па матар’ялах, што атрыманы ад эспэ-

рантыстаў з Баўгарыі)” (№ 6), “Бэльгійская літаратура” (1928, № 1). Акрамя таго, З. Снежка вёў у згаданым часопісе раздзел “Хроніка”, дзе змяшчаў інфармацыю пра падзеі літаратурнага жыцця іншых краін, а таксама пра міжнародныя культурныя сувязі.

24 лютага 1928 г. у Беларусь прыехаў вядомы японскі драматург Удзяку Акіта (1883 – 1962). У Мінску яго чакала даволі насычаная праграма, і З. Снежка паўсюль суправаджаў яго ў якасці перакладчыка. Даведаўшыся, што Удзяку Акіта хоча пабываць у беларускай вёсцы, Зміцер Снежка з паэтам Паўлюком Шукайлам 26 лютага павезлі яго ў Каралішчавічы, дзе, падобна, завялі ў родную хату Язэпа Пушчы. Зміцер Снежка падрыхтаваў для беларускіх выданняў шэраг публікацый пра Удзяку Акіта, пераклаў (праз эсперанта) яго п’есу “Скок шкілетаў”, якую надрукаваў у часопісе “Польмя” (1928, № 10). Тамсама, у “Польмі” (1928, № 3), быў змешчаны і памятны здымак. На ім – японскі драматург у атачэнні журналістаў-эсперантыстаў Змітра Снежкі і Рыгора Рапапорта і пісьменнікаў са згуртавання “Польмя” Алеся Дудара, Міхася Зарэцкага, Цішкі Гартнага і Андрэя Александровіча. Падобна, што пасля гэтага згуртаванні канчаткова перавабіла З. Снежку да сябе: ён пачаў выступаць як прадстаўнік “Польмя”. Даведаўшыся пра яго працу на арганізацыю-канкурэнта, пакрыўджаныя сябры “Узвышша” адмовіліся ад далейшага супрацоўніцтва з З. Снежкам, і раздзел “Хроніка” ў іх часопісе перастаў выходзіць [6, с. 353]. Гэтыя факты сведчаць пра тое, што ва ўмовах літаратурнай барацьбы 1920-х гг. беларускія літаб’яднанні і часопісы, можна сказаць, спаборнічалі за права прыцягнуць да супрацоўніцтва здольнага і ўніверсальнага журналіста і эсперантыста.

Пасля заканчэння БДУ Зміцер Снежка працаваў прамысловым санітарным урачом, а потым асістэнтам Беларускага інстытута аховы працы ў Мінску (1929 – 1931), служыў у Чырвонай Арміі (1930 – 1931), пазней быў старэйшым санітарным інспектарам Цэнтральнага савета прафсаюзаў Беларусі (ЦСПСБ), асістэнтам кафедры гігіены працы ў Беларускай медыцынскай інстытуце, сябрам мясцовага камітэта бюро секцыі навуковых работнікаў і іншых арганізацый. У 1934 г. ён узнагароджаны ганаровай граматай і прэміяй як “найлепшы актывіст СЭСР Беларусі”. Тады З. Снежка рэгулярна бываў у Маскве, наведваў сходы і сустрэчы ЦК СЭСР, што звычайна ладзіліся ў адной з аўдыторый або ў клубе Маскоўскага тэхнікума замежных моў. Эсперантысту Георгію Караткевічу (ён у 1932 – 1935 гг. вучыўся ў згаданым тэхнікуме) Зміцер Снежка запамніўся “светлавалосым маладым

барадачом”, да якога калегі адчувалі “нейкую вельмі цёплую сімпатыю”, нехта нават дабрадушна ахрысціў яго “blankneĝulo” (даслоўны пераклад ягонага прозвішча) [9]. А ў нарысе “Товарищ Снежко” Янкі Маўра ён паўстае чалавекам надзвычай працавітым, энергічным і лёгкім на пад’ём: «У яго таксама ёсць свая “ўласная” службовая праца. І, вядома ж, ёсць нагрузка па ёй. Але калі паглядзіш на яго, дык здаецца, што ён самы вольны чалавек і толькі ад няма чаго рабіць, нібы жартуючы пырхае па глобусе. Ніколі не ўбачыш яго стомленым, ніколі не пачуеш, што ён пераабцяжараны. Усе навокал стогнуць ад недахопу часу, ад перагрузкі, ён адзін “вольны”».

– Ты хоць трошкі зрабі, а там ужо я сам.

У выніку амаль усю працу робіць “сам”» [3, с. 184].

У сярэдзіне 1930-х гг. Зміцер Снежка быў поўны творчых планаў. Ён склаў эсперанта-беларускі і беларуска-эсперанцкі слоўнікі, падрыхтаваў да друку падручнік эсперанта на беларускай мове, пераклад п’есы “Гута” Рыгора Кобеца на эсперанта [7, с. 11]. Аднак выдаць гэтыя кнігі не паспеў. Сталінская рэпрэсіўная машына рыхтавала разгром эсперанцкага руху, прадстаўніка якога было лёгка прыпісаць шпіянаж. І першым эсперантыстам, арыштаваным у СССР, стаў менавіта Зміцер Снежка – чалавек з надзвычай шырокім колам замежных стасункаў. Адбылося гэта 5 лютага 1936 г. На допытах у яго спрабавалі выбіць інфармацыю пра дзейнасць міжнароднай шпіёнскай арганізацыі, але з гэтага нічога не атрымалася. Следчыя не маглі паверыць, што чалавек, які кантактаваў з літаратарамі, навукоўцамі, дзеячамі рабочага руху некалькіх дзясяткаў краін, сам быццам бы ніколі і не пакідаў межаў СССР. У выніку 7 траўня 1936 г. Зміцер Снежка быў асуджаны да 3 гадоў пазбаўлення волі. Цікава, што і ў высылцы ён рабіў спробы друкавацца: у калужскай газеце “Коммуна” 24 лістапада 1936 г. выйшаў артыкул “Стат’я о Циолковском в иностранных журналах” З. Снежкі.

Вызваліўшыся ў 1939 г., Зміцер Снежка жыў і працаваў у г. Багародзіцку Тульскай вобласці, дзе яго застала Другая сусветная вайна. На фронце ён не быў, але вёў актыўную работу па арганізацыі медыцынскага абслугоўвання насельніцтва ў прыфрантавых і вызваленых ад акупантаў раёнах. За гэта пазней быў узнагароджаны значком “Отличник здравоохранения”, медалямі “За доблестный труд в Великой Отечественной войне”, “За оборону Москвы”. Пасля вайны З. Снежку прызначылі начальнікам Тульскай абласной санінспекцыі, а потым намеснікам загадчыка абласнога аддзела аховы

здароўя. У 1947 г. у яго выйшлі брашуры “Советы врача по восстановлению и благоустройству колхозных селений” і “Санитарное просвещение в Тульской области” (у суаўтарстве з Я. Кацюковай). Тады ж ён быў накіраваны ў горад Молатаў (так у 1940 – 1957 гг. называлася Перм) загадчыкам абласнога аддзела аховы здароўя. На выбарах у мясцовыя саветы 21 снежня 1947 г. ён нават быў кандыдатам у дэпутаты па Чардынскай выбарчай акрузе. З 1953 г. працаваў галоўным урачом санаторыя “Усць-Качка” Молатаўскай (Пермскай) вобласці. Сярод яго прац 1946 – 1948 гг. артыкулы пра выбітных дзеячаў медыцыны, напрыклад Пятра Белавусава (стваральнік парку культуры і адпачынку ў Туле) і Вікенція Смідовіча (бацька пісьменніка В. Верасаева). Яго дзве даўнія цікаўнасці – медыцына і прыгожае пісьменства – спалучыліся ў тэксе даклада “Образ врача в художественной литературе” (1950).

Памёр Дзмітры Сямёнавіч Снежка 17 лютага 1957 г. пасля цяжкай хваробы. Яго пасмяротная рэабілітацыя адбылася толькі 20 сакавіка 1990 г.

Чалавек рознабаковых зацікаўленняў – медык, журналіст, дзеяч міжнароднага эсперанцкага руху, перакладчык, літаратурны крытык – Зміцер Снежка быў, безумоўна, адной з яркіх асоб свайго часу. Яму належыць прыкметная роля ў развіцці як грамадскіх, так і літаратурных сувязей Беларусі з іншымі краінамі 1920 – 1930-х гг.

Спіс літаратуры

1. Анкеты дэлегатаў 1-га Усебеларускага з’езда “Маладняка”, прывітальныя тэлеграмы з’езду // БДАМЛМ. – Фонд 225. – Воп. 1. – Адз. зах. 6.
2. **Белы, Зьм.** Як жывуць мэдфакаўцы БДУ (Малюнкi быту) / Зьм. Белы // Чырвоны сьцяг. – 1925. – № 2.
3. **Маур, Я.** Товарищ Снежко / Я. Маур // Международный язык. – 1934. – № 7.
4. **Мельцер, Д. Б.** Белоруссия и Болгария : дружба вечная, нерушимая / Д. Б. Мельцер. – Минск : Изд-во БГУ им. В. И. Ленина, 1981.
5. **Миркор.** Силуэты нашего актива / Миркор // Международный язык. – 1934. – № 7.
6. “Мы застанемся чыстымі сумленьнем перад гісторыяй і народам...” : Лісты Ёладзімера Дубоўкі да Адама Бабарэкі // Arche. – 2009. – № 11-12.
7. **Паўлюкавец, А.** Мова эсперанта : Практычны дапаможнік / А. Паўлюкавец. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992.
8. **Снежко, Д. С.** Письма к К. Э. Циолковскому с пометами и набросками ответов К. Э. Циолковского, 8 декабря 1927 – 27 июня 1935 г. / Д. С. Снежко // Архив Академии наук СССР. Московское отделение. – Фонд 555. – Оп. 4. – Ед. хр. 576.
9. **NikSt.** Li estis la unua / NikSt // Esperanto en Rusio [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://historio.ru/liestis.php>. – Дата доступу : 19.07.2013. Цытаты пададзены ў перакладзе Міколы Раманоўскага.

КОЛЬКІ СЛОЎ ПРА МАСЕЯ СЯДНЁВА І ЯГО АРХІЎНЫ ФОНД

Масей Сяднёў (1.09.1913, вёска Мокрае Клімавіцкага павета Магілёўскай губерні, цяпер Касцюковіцкі раён – 9.02.2001, Глен Коў, ЗША) – адзін з найбольш выбітных і таленавітых паэтаў беларускай эміграцыі. Дастаткова згадаць, што ў 1980-я гг. ён быў кандыдатам на Нобелеўскую прэмію ў галіне літаратуры. Як піша вядомы брытанскі філолаг-славист Арнольд Макмілін, “Сяднёў, сын непісьменнага селяніна, узбагаціў беларускую паэзію новымі вытанчанымі формамі. Падобныя пераўтварэнні здзейсніў Максім Багдановіч у часы адраджэння, калі Сяднёў яшчэ толькі з’явіўся на свет”.

Масею Сяднёву давалося перажыць сталінскія рэпрэсіі, неспадзяванае вызваленне на пачатку вайны (канвой разбегаў, пачуўшы бамбёжку) і – як вынік – уцёкі за мяжу, доўгую адарванасць ад Бацькаўшчыны. Пры гэтым на Беларусі імя М. Сяднёва не згадвалася, і нават за адно толькі захоўванне яго твораў пагражаў турэмны тэрмін. Але часы змяніліся, паэт атрымаў магчымасць наведваць радзіму, друкавацца ў беларускіх выданнях, дачакаўся і рэабілітацыі (22.01.1992). Талент Масея Сяднёва быў заслужана ацэнены – пра яго напісаны дзясяткі артыкулаў і навуковых прац, а творы трапілі ў шматлікія зборнікі і анталогіі. У Мінску перавыдадзены яго вершы і раман “Падушаныя зоры” (1992), выйшаў цікавы збор успамінаў, дзённікавых запісаў, эсэ “Масеева кніга”.

Сёння творчая спадчына Масея Сяднёва вернута на Беларусь. Пра гэта паклапаціўся яшчэ сам пісьменнік, калі ў верасні – кастрычніку 1992 г. прыязджаў у Мінск. Наладзіўшы кантакт з Беларускім дзяржаўным архівам-музеем літаратуры і мастацтва, М. Сяднёў працягваў у 1997 – 2000 гг. дасылаць поштай свае рукапісы. У выніку з’явіўся асабісты фонд Масея Сяднёва (№ 363), які налічвае два вопісы агульнай колькасцю 170 адзінак захоўвання. Цяпер даследчыкі могуць патрымаць у руках аўтографы і машынапісы зборнікаў М. Сяднёва розных часоў. Сярод іх ёсць нават няпоўны варыянт тэксту першай паэтавай кнігі “Ад сына твайго, Беларусь” (вершы 1940 – 1944), што была падрыхтавана да друку і набрана ў Кёнігсбергу, але згарэла там у час пажару. Захаваліся і рукапісы некалькіх ранніх паэм 1946 – 1947 гг.: “Вечнае выгнанне”, “Забраны Менск”, “Цень Янкі Купалы”, “Паэма пра бацькаўшчыну”. Добра прадстаўлена і позняя творчасць пісьменніка: зборнік “На споведзі перад Айчынай” (1995), рукапісы шматлікіх

вершаў, артыкулаў “Пытанне беларускай нацыянальнай літаратуры”, “Сум па духоўным Пантэоне”, “Беларуская літаратура перад выпрабаваннем” і іншых, успаміны “Юбілейныя сустрэчы (Зблізку ад Коласа і Купалы)”, “Цяперашнімі вачыма. Дзесяць дзён у Мюнхене”, “Дуся” (успаміны пра юнацтва), “Песень-зор лірычнейшы паэт” (пра Уладзіміра Хадыку).

На нямецкую мову творы Масея Сяднёва перастварала Тамара Казевіч, на польскую – Зоф’я Багдановічава, на рускую – Вадзім Крэйд. У перакладзе апошняга (паэта і літаратуразнаўцы рускай эміграцыі) у 1989 г. выйшла асобным выданнем кніга “Ачышчэнне агнём” М. Сяднёва. Але найбольш яго твораў перастворана на ўкраінскую мову. Чаго варты спіс перакладчыкаў: Барыс Аляксандраў, Пятро Карпенка-Крыніца, Ігар Качуроўскі, Леанід Палтава, Яр Славутыч, Мікола Шчарбак... Асабліва плённым было супрацоўніцтва з Л. Палтавам і Я. Славутычам, выбраныя творы якога М. Сяднёў, у сваю чаргу, пераклаў на беларускую мову (выйшлі ў Нью-Ёрку ў 1989 г.). Акрамя таго, паэт перакладаў з нямецкай творы Г. Гейнэ, І. В. Гётэ і Р. М. Рыльке, а ў архіве захаваліся ўрыўкі з кнігі “Вечная вясна” Жана Поля (І. П. Рыхтэра), санеты Мікеланджэла Буанароці.

Багата прадстаўлена ў фондзе эпістальярная спадчына М. Сяднёва. Перапіска больш ранняга часу складаецца пераважна з лістоў іншых літаратараў-эмігрантаў: Антона Адамовіча, Кастуся Акулы, Наталлі Арсенневай, Юркі Віцьбіча, Уладзіміра Дудзіцкага, Янкі Запрудніка, Хведара Ільшэвіча, Уладзіміра Клішэвіча, Алеся Салаўя і інш. Аднак пачынаючы з канца 1980-х гг. ён падтрымліваў сувязі з беларускай метраполіяй – перапісваўся, напрыклад, з Янкам Брылём, Анатолям Кудраўцом, Леанідам Пранчаком, Лідзіяй Савік, Барысам Сачанкам, Васілём Хомчанкам і іншымі вядомымі пісьменнікамі.

Цікавасць для бібліяграфу ўяўляе збор матэрыялаў пра М. Сяднёва, а гэта – шматлікія артыкулы і нарысы пра паэта, яго інтэрв’ю, ксеракопіі і выразкі з газет і часопісаў, рэцэнзіі на яго творы. Безумоўна, архіў Масея Сяднёва раскажа як пра самога пісьменніка з яго творчасцю, поглядамі на праблемы культуры, мовы і літаратуры, так і пра старонкі гісторыі беларускай эміграцыі, міжнародных літаратурных сувязей увогуле.

Віктар ЖЫБУЛЬ.

Масей СЯДНЁЎ

100

ЗЬ ВЯЧЭРНЫХ БЛУКАНЬНЯЎ

Кватэры адамкнуўся корак –
і павяла у даль дарога.
І тысячамі зор з мальбою і дакорам
глядзелі вочы Бога.

Ахутвалі таемнасьцяю змрокі,
душа, ня знаючы чаго, ўсяго хацела.
Такі сабе прыемны й лёгкі,
ідзеш, адзін на сьвеце цэлым.

Чакаеш нейкай стрэчы нязвычайнай
і ў кажную на небе верыш зорку.
Дармо што, плюснуўшы вачамі,
яна ўжо падае за ўзгоркам.

1952

СЬМЕРЦЬ МАЛІТВАЎ

Дзень прарэзаўся праз вокны,
а у хаце – як нікога.
Варушыўся змок – сплывала
ціхая таемнасьць Бога.
Не пасьпеў я у таемным,
варушлівым разабрацца:
дзень, ад сажы чорны й дымны,
забіраў мяне на працу.
і ў душы, сьвятлом спужанай,
церпяліва і бязь бітвы,
як манашкі паміралі
недасьнёныя малітвы.

1953

Друкуецца з захаваннем правапісу арыгінала.

ВАЙНА ЦІШЫНІ

Пад нагамі рыпяць ступені,
кола выкацілі ў сад.
Дом, утраціўшы сілу шчапленьня,
апускаецца на фасад.

Павяртаючыся, абмінулі
гаманкія дарогі, млын –
заімшэлы, сівы аб мінулым
насьцярожаны успамін.

Сустракалася ўсюды вайна са мною,
бачыў я і руіны руін,
але тут – цішыня вайною
дзень і ноч наступала на млын.

1952

СІНІЯ ВОЧЫ

Як цяжка да аматараў сягоньня не належаць
і не запэкаць ног чужою тваньню.
О, як-бы я хацеў рассунуць межы
майго зямнога існаваньня.

Праз вашу тоўшчу цёмную прабрацца,
як прабіраецца праз хмары бліскавіца,
і ў тысячы градацый
яшчэ й яшчэ раз нарадзіцца.

І вось з вачыма сінімі у раньні росным
раскрыўся васілёк на перавале...
А людзі йшлі і пазіралі скоса, –
адны маліліся, а іншыя – плявалі.

Заўльгаў, 1948

БОЛЬ

Памалюся за вас, за мяне
ці-ж вы можаце памаліцца?..
А з-за дрэў, нібы сполах, зірне
белакаменная званіца.

І схваецца зноў. А боль –
быццам я на крыжы расьпяты.
Памаліцца за іх дазволь –
бачыш, як глядзяць вачаняты?

Яны моляць, і сінь вачэй
іхных смокча высокае неба.
Ты пашлі ім спакой начэй –
можа болей, чым нават хлеба.

Заслужылі ў цябе яны
міласэрную ласку.
Дык зрабі, я малю, іх сны,
іх жыцьцё, як міраж і як казку.

1959 – 1960

* * *

Едзеш ты. Ці-ж магчыма –
дождж, імгла і вятры.
Вочы некуды міма –
абатры.
Засталася часіна –
памаўчым...
Вочы сінія –
дым...

ЦЯЖКІ АДКАЗ

Гора вучыць таксама.
Задуменны пагляд:
– Мама,
чаму тата ня едзе назад?

Цягнікі грукацелі
міма нас.
Я расла у пасьцелі,
мабыць,
доўгі час.

І магчыма, што тату
міма нашае хаты
правязла вайна,
ты-ж казалася – благая яна.

Сустракаць на паўстанак
я хаджу часта ў сьне.
Ды там саля пустая
цішынёю пужае мяне.

Хтось вакенца адчыне, –
такі страшны, бляды:
– Ты чаго зноў, дзяўчына,
завітала сюды?

– Сустракаць майго бацьку –
Ён ня ехаў з вайны,
хоць у сьне я ўжо чула багацька,
як аб ім б'юць на цэрквах званы.

Гавару я заўсёды, што высью –
так ня ўцяміла-б век-вякоў.
Вы магчыма, адтуль наўмысьля
ня пускаеце цягнікоў?

– Не палохайся – не аблаю.
І сьлязы ня пускай ціхама –
Ты ня ведаеш хіба, малая,
што адтуль цягнікоў няма.

Гора вучыць таксама.
Задуменны пагляд:
– Мама,
ці прыедзе наш тата назад?

Так ніколі, ніразу
ня ўзьнімала вачэй,
не прасіла адказу
як збаўленьня хутчэй.

Саўт Рывэр, 1953

* * *

Прыглядаюся, каб не разьбіцца,
вобмацкам хаджу я, спакваля:
некуды уніз, не па арбіце
падае з пад ног маіх зямля.

Страшна і ня можна пагадзіцца –
на заходзе, як настане цішыня,
у крывавай, вогненай мядніцы
плавіль Бог увесь здабытак дня.

На зямлі ня людзі – чалавекі –
Тупаем і б'ёмся век-вяком:
тонкім, нібы шкло, навекі
неба нас пакрыла каўпаком.

Грэшныя ў непаслухмянстве душы,
не хацелі-б мы зямлёю тлець:
падаем, рукамі узмахнуўшы,
каб усёткі ў неба узьляцець.

* * *

Я з вандраваньяў толькі што вярнуўся,
рашчараваны, зноў імкнуся ўжо назад:
у неспакойнай, пачуцьцёвай завірусе
усё ў мяне ідзе ня ў лад.

Канца пакутаў ня відно мне –
мне іншая ўсё сьніцца далячынь,
дзе мог-бы я знайсці, бяздомны,
сабе прытулак і спачын.

Там руху шмат, сьвятла і бляску
там стройнасьць, звабнасьць, прыгажосьць,
там дыша ўсё надземнай ласкай,
душы там адпачынак ёсьць.

І верыцца – адтуль калісьці,
пасланы ёю, зніч мільгне.
І тое радаснае прыйсьце
найбольшай асалодай будзе мне.

1983

СУСТРЭЧА Ў ПАРКУ

У парку незнаёмы мне малады чалавек
распачаў са мною гутарку.
Быў я ўважлівы да яго, і ён, прыкмеціўшы гэта,
без ніякай перадышкі, пачаў тлумачыць мне
Біблію, адрэкамэндаваўшыся місіянерам.
Ён усьведамляў мяне, як можна пазнаць
жывога Бога.

Але я слухаў яго толькі адным вухам,
бадай зусім ня слухаў:
я быў увесь у сузіраньні хараства,
што адкрывалася перад маімі вачыма
райскім супакоем восеньскага парку,
задуменнасьць дрэву у ім,
таямнічасьцяй усяго існага.
І ўсё чакаў, калі малады чалавек
адыйдзе ад мяне.

1988

Ніна Мацяш (20.09.1943, в. Нівы Бярозаўскага раёна – 19.12.2008) – паэтка, перакладчыца. Скончыла Бярозаўскую сярэднюю школу (1960), факультэт французскай мовы Мінскага дзяржаўнага педагогічнага інстытута замежных моў (1966). У 1973 – 1977 гг. працавала настаўніцай Белаазёрскага прафесійна-тэхнічнага вучылішча.

З першымі вершамі выступіла ў друку ў 1962 г. (бярозаўская раённая газета “Маяк камунізма” і “Во славу Родины”). Аўтар зборнікаў паэзіі “Агонь” (1970), “Удзячнасць” (1973), “Ралля суровая” (1976), “Прыручэнне вясны” (1979), “Поўны келіх” (1982), “Жнівень” (1985), “Паварот на лета” (выбранае, 1986), “Шчаслівай долю назаві...” (1990) і казак “Два браты і сякера” (1975), “Казка пра суседзяў, змяю і мядзведзя” (1982).

Напісала п’есы для тэатра лялек “Прыгоды трох парасят” (пастаўлена ў 1976 г.), “Крок у бессмяротнасць” (пастаўлена ў 1977 г.), тэлесцэнарыі пра творчасць В. Бялініцкага-Бірулі “Пясняр роднай прыроды” (пастаўлены ў 1978 г.) і Р. Кента “Гэта я, Госпадзі” (пастаўлены ў 1980 г.).

Перакладала з нямецкай, польскай, французскай моў.

Узнагароджана медалямі. Лаўрэат Літаратурнай прэміі Саюза пісьменнікаў Беларусі імя А. Куляшова (1984) за “Паэму жніва”, прэміі Усебеларускага фестывалю моладзі, прысвечанага 50-годдзю ЛКСМБ (1970) за вершы аб моладзі.

Светлыя імёны Беларусі

БЕЛАЯ ЛАСТАЎКА БЕЛАРУСІ НІНА МАЦЯШ

“Зорка-белаазерка” – казаў пра Ніну Мацяш Анатоль Вярцінскі. І яна насамрэч зорка белых азёраў Беларусі: яе ўсхваляваныя думы, яе светлыя пачуцці, яе святланосная душа даходзяць да нас, як святло далёкай зоркі, што адлюстроўваецца ў чыстых, белых азёрах Беларусі. Ніна Мацяш – зорка, чыя арбіта пуцяводная для многіх. І для мяне асабіста! Беларуска паэтка – нібы тая ластаўка з уласнага аднайменнага верша, назаўсёды заручаная з родным краем:

*Заручаная даўніною
З тутэйшым кутам, як і мы,
Шчыруе ластаўка вясною,
Адпрэчваючы ўціск зімы...*

*Каб перад золлю непазбежнай,
Перад глухой навалай хмар
Загартаваліся належна
Моц крылаў, дух, любові дар.*

Ластаўка Ніны радасна вітае вясну, аспрэчваючы націск зімы. Усе цяжкасці на шляху змянога шчасця – хмурныя аблогі непазбежнага, непагадзі – толькі гартуюць яе дух, яе крылле, яе Любоў. Сваім прыкладам, сваім “лучвом *няздрадлива святлістым*” ластаўка нагадвае людзям тое, што яны павінны ведаць: “*Любоўю толькі можна стому, / Жыццё і скон свой апраўдаць*”.

Паэзія Ніны Мацяш дае сілу крылам, моц духу і дзеліцца дарам любові. Яна нагадвае, што толькі натамленне любоўю – адзінае апраўданне і жыцця нашага, і смерці. І як тая ластаўка клапоціцца пра сваіх дзяцей, самазабыўна любячы, непакоячыся пра будучыню, так сама паэтка нястомна клапоціцца пра людзей і дорыць ім сваю любоў – безадмоўна. Да канца!

Дзівосны лёс і паэзія Ніны Мацяш: яна як Белая Ластаўка са знакамтай навелы балгарскага

пісьменніка Ёрдана Ёўкава – фантастычны веснік Надзеі на Выратаванне.

Паэтка натхняла ўсіх, хто яе ведаў. Усе імкнуліся прытуліцца да яе, пагрэцца, увабраць яе духоўную сілу, якую Бог даў ёй у кампенсацыю за хворыя ногі. Невыпадкова, што яе Белаазёрск стаў своеасаблівай Меккай для ўсіх, хто любіў яе, каму яна была патрэбна – як паветра, як Суцяшэнне, як Вера, што наступіць Заўтра.

Праз год пасля таго, як зорка паэткі пакінула зямную арбіту, Анатоль Вярцінскі напісаў верш “Пілігрымы”:

– Куды мы так рана, на зары?
– Да Ніны Мацяш, да Ніны.
– Якою дарогай едзем, сябры?
– Да ейнай вёсачкі Нівы.
Да Белаазёрска, да гарадка,
дзе Ніна Мацяш, радок да радка,
свой верш, як песню, складала...

Ціха складаючы вершамі сваю песню, Ніна Мацяш стала маральным аўтарытэтам і маральнай апорай для многіх у сучаснай Беларусі, для тых, каго яна лічыла блізкімі і сябрамі, для ўсіх, хто так ці інакш дакранаўся да яе асобы.

“Загасла сумленне беларускай паэзіі” – пісалі пасля таго, як Белая Ластаўка Беларусі, узмахнуўшы крыламі, выправілася ў апошні “*палёт па-над жытам*” над роднай зямлёй, без якой не ўмела жыць... да Неба, да Вечнага.

Пра Ніну Мацяш заўсёды казалі (усе, хто ведаў яе асабіста ці толькі чытаў яе вершы!) з захапленнем, з разуменнем значнасці асобы, з трапятаннем, як пра святую. “Святою роўнаапостальнаю Нінай” за асветніцкую, апостальскую дзейнасць на беларускай зямлі назваў яе прафесар Генадзь Праневіч. Яна цалкам прысвяціла сябе служэнню літаратуры і, як святая Еўфрасіння Полацкая, не стамляючыся стварала дзеля карысці роднай Беларусі.

Ніна Мацяш, як нявеста Хрыстова – вялебная Еўфрасіння Полацкая, “бяше бо помощница обиденным, скръбящим утешением, ногим одение, больным посещение, просторище все” (“Пахвала Еўфрасінні Полацкай” Кірылы Тураўскага).

У культурнай прасторы сучаснай Беларусі крохкая і далікатная постаць Ніны Мацяш, вылучаючыся духоўным ростам і высокай культурай, становіцца ў адзін шэраг з магутнымі фігурамі Янкі Купалы, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча. Не толькі таму, што яе

талент, дадзены Богам, яе сялянская працавітасць увасобіліся ў шматлікіх кнігах, у перакладах з нямецкай, французскай, польскай, украінскай моў (“У краіне індзейцаў” Ж. Аліўе, 1973; “Песня з Бярозы” А. Гаўрылюка, 1979; “Першая справа Мегрэ” Ж. Сіменона, 1982; “Планета людзей” і “Маленькі прынец” А. дэ Сент-Экзюперы, 1989 і 1984; навелы Г. дэ Мопасана, 1987; паэма “Маруся Чурай” Л. Кастэнкі, 1989), у нястомнай грамадскай, асветніцкай дзейнасці.

Чалавек вялікай культуры і шырокіх ведаў, Ніна Мацяш лёгка і свабодна дыхала паветрам *сусветнага* мастацтва. Выгадаваная на традыцыях беларускай класікі, паэтка цягнулася да культур не толькі славянскіх, але і заходнееўрапейскіх, чэрпаючы з іх скарбніцы. Для яе творчасці характэрны рэмінісцэнцыі, запазычанні, трансфармацыя сюжэтаў, матываў і вобразаў твораў сусветнай літаратуры. У класіцы паэтка шукала новыя імпульсы і падыходы для дасягнення большай эстэтычнай і ідэйнай гармоніі, сувымернасці, складанай прастасці. Сюжэты і вобразы, выкарыстаныя і інтэрпрэтаваныя ў яе творах, вельмі выразныя і канкрэтныя, напоўненыя сэнсам. Яны сведчаць не толькі пра глыбокія веды беларускай паэткі сусветнай культуры, не толькі пра шырыню яе мыслення, але і пра полікультурнасць яе светаўспрымання.

Для яе, як для ўсіх сапраўдных паэтаў, творчасць – гэта не проста старонка ў біяграфіі, а лёс, наканаванне звыш. Яе нялёгка, але шчаслівы лёс стаў шляхам да сцвярджэння ўласнай годнасці.

Сярод паўсядзённых клопатаў і праблем вершы Ніны Мацяш робяцца сапраўдным аазісам, што асвяжае душу, думкі і пачуцці. Яна нагадвае нам пра тое, што нельга жыць без кахання і сяброўства, што ўсім патрэбныя прыгажосць паэзіі і дабрыня гэтак жа, як чыстая крынічная вада.

“Калі мы асэнсуем сваю ролю на зямлі, хай самую сціплую і незаўважную, тады толькі мы будзем шчаслівыя”, – пісаў Антуан дэ Сент-Экзюперы). Лёс Ніны Мацяш, яе паэзія вучаць нас жыць, не скардзячыся, ісці можна, умець працаваць і радавацца. Вучаць, нягледзячы ні на што, ні дня не сумнявацца ў тым, што жыццё дадзена для радасці, для творчасці, для таго, каб несці людзям дабрыню і любоў. І *называць долю шчаслівай*.

“Шчаслівай долю назаві” – назва аднаго з апошніх прыжыццёвых зборнікаў Ніны невыпадкова. Яна, як і апошні яе аўтограф раскрываюць асноўныя рысы яе творчасці:

“Мілай Розе з нажаданнем радасці і з верай у яе” (13.06.1990).

Сама ж паэтка “нібы голачка на вадзе, тры-малася на любові”. Гэтыя словы маглі б стаць эпіграфам да яе творчасці, галоўным штрыхом яе аўтапартрэта. У гэтых словах уся Ніна Мацяш.

За яе тонкім і празрыстым паэтычным радком, за простаю формай хаваецца глыбокі філасофскі змест. Каханне, сяброўства, самаахвяраванне, спазнанне ўласнага “я” – толькі нямногія вечныя пытанні быцця, на якія Ніна Мацяш адказвала ў сваіх творах.

Сёння я перагортваю ўсе кнігі, уласнаруч на падпісаных Нінай, і адчуваю, як у кароткіх аўтографіях жыве яе далікатная, шырока адкрытая душа, жыве ў безабароннай, аголенай шчырасці. Адчуваю, як б’ецца яе шчодрое, вялікае сэрца. Сэрца, якое жыло па законе: “Чым больш даеш, тым болей застаецца. Калі чэрпаеш з жывой крыніцы, то з кожным днём яна становіцца больш шчодрой” (А. дэ Сент-Экзюперы).

Успамінаецца верш Ніны Мацяш “Мелодыйка”:

*Памру – забудуць хутка. Не змагла
Тут вартага зрабіць я анічога,
Хоць і вытальвала душу датла
Пакутай за сябе і за другога.*

“Жывыя ведаюць, што памруць...” – кажа Эклезіяст. У факце і непазбежнасці смерці ніхто не сумняваецца. Разважаючы над гэтым, паэтка заўсёды пачуваецца адказнай за людзей і перад людзьмі. “Датла” спальваючы душу клопатам і пакутай “і за другога”, думае, што пакінуць людзям пасля сябе: “А што пакіну? Толькі жменьку слоў, / Мелодыйку любові і змагання...”

Ніна Мацяш нязменна памятала вялікую праўду і мудрасць, што “табе належыць толькі тое, што аддаў людзям”, і спяшалася аддаваць, адорваць клопатам, пакутаваць за іншых. Яна паказала ўражвальны прыклад адзінства творчасці і асабістага жыцця. Паэтка пісала пра чалавека і яго адзіноту, пра каханне, любоў і сяброўства, пра тое, што лічыла самым важным у жыцці. А яе хворае сэрца клапацілася не пра сябе – пра людзей, пра краіну. Уся яе творчасць (і ўвесь жыццёвы шлях!) гучыць як “Мелодыя кахання і бітвы”.

“Ніна памерла з-за сэрца. У апошні час яна казалася, што вельмі стамілася і прадчувае сваю смерць”, – сказаў на вечары памяці паэтки Уладзімір Някляеў.

Яна як герой са свайго цудоўнага перакладу вялікага французца Антуана дэ Сент-Экзюперы, як самая загадкавая, кранальная і бясконца далікатная істота – Маленькі прынц. “...відушчае толькі сэрца. Самага галоўнага вачыма не ўбачыш”, – казаў Маленькаму прынцу Ліс. Самага галоўнага нельга ўбачыць вачыма, нават калі надзець акулеры ці зазірнуць у мікраскоп.

Услед за сваім любімым пісьменнікам Ніна Мацяш завяшчае нам: “Шукайце мяне ў тым, што я пішу...” Чытаючы яе вершы, нібы нанова адкрываеш для сябе прыгажосць свету і прыроды, “і сад, і неба – ўсю раскошу”, і “дзіўны побыт на зямлі”.

Яна ўмела Любіць: літаратуру і кожнага асобнага чалавека, Радзіму і чалавецтва. Ёй быў дадзены звыш дарунак стасункаў, з лёгкасцю знаходзіла яна дакладныя, патрэбныя словы для кожнага. І імкнулася ўсіх падняць да самых вышыняў сваёй Сутнасці, да вышыняў сваіх стасункаў.

Творчасць Ніны Мацяш – чалавека цяжкага, але цудоўнага лёсу, жанчыны, самазабыўна, цалкам адданай служэнню літаратуры, культуры свайго народа, – нагадвае нам, што людзі могуць быць не толькі абыякавымі і адчужанымі, але і патрэбнымі адно аднаму.

Ніна Мацяш – светлы і чысты чалавек, мудры і мужны. Кожны, хто сутыкаўся з ёю, адчуваў гэта. І ўсім, хто ведаў яе, было добра і радасна побач з ёю. І ўсім не хапае яе ласкавага голасу, цёплага пагляду, прамяністай усмешкі...

“Я вас люблю” – назва адной з кніг Ніны Мацяш. Гэтае прызнанне гучыць рэфрэнам ва ўсім, што пісала, думала і ажыццяўляла Белая Ластаўка Беларусі. Яе любоў – узаемная!

P. S. На адной з падораных ёй фатаграфій напісана: “З Розай – у Балгарыю!..”

Ніна Мацяш – мая любімая паэтка – заўсёды са мной у Балгарыі. Не толькі вершамі, якія ўвайшлі ў двухмоўную “Анталогію беларускай паэзіі”. Яна жыве ў маёй удзячнай памяці, у маім сэрцы як Белая Ластаўка са знакамітай навелы балгарскага пісьменніка Ёрдана Ёўкава – фантастычны веснік Надзеі на Выратаванне.

Пераклад з рускай мовы.

Роза СТАНКЕВІЧ,
кандыдат філалагічных навук,
выкладчык беларускай мовы і літаратуры
Плоўдзіўскага ўніверсітэта.

КАНТРАСТ ЯК СТЫЛЁВАЯ ДАМІНАНТА РАННЯГА КАЗАЧНАГА ЭПАСУ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА

Заканчэнне. Пачатак у № 8. Тамсама пададзены спіс літаратуры.

Глыбока філасофскім сэнсам прасякнута і алегарычная “Казка пра Пятра-разбойніка” Уладзіміра Караткевіча. Закладзенае на пачатку твора традыцыйнае для беларускіх казак проціпастаўленне паноў простаму люду змяняецца ў абсалютна новую фармацыю. “Пакуль паноў забіваў – усё яму даравалася, а калі ўзяўся за простых – напала на яго чорная хвароба: твар зрабіўся такім, што сітам не накрыйеш, каўтун галаву пакрыў, абляпілі цела скуллі, уцякаюць ад яго людзі, баючыся заразы” [3]. Письменник уключае ў сацыяльны кантэкст фантастычны элемент. Хвароба можа інтэрпрэтавацца як пачатак аднаўлення, перамены натурны персанажа, бо менавіта праз яе ў разбойніка прачынаецца сумленне. Але ў хуткім часе назіраем парадаксальны сюжэтны ход: “*Тшоў ён аднойчы ўноч некуды і стаў на раскрыжаванні шляхоў: страшна яму зрабілася. Насупраць, над шляхам, працягнулася галінаю сухое дрэва, а на ім пугач сядзіць і вогненымі вачыма глядзіць*” [3]. Колеравы кантраст (начная цемра і зыркля вочы драпежнай птушкі) надае трывожны каларыт тэксту. Вобраз раскрыжавання вымушае задумацца над шчырасцю разбойніка. Яно ў нацыянальнай міфалагічнай свядомасці лічыцца месцам небяспечным: там звычайна заключаюцца “кантракты” з нячыстай сілай. Пры гэтым мастацкая функцыя вобраза-сімвала мае дваіную ідэйна-сэнсавую нагрузку. З аднаго боку, гэта ўвасабленне папярэдняга жыцця персанажа; з другога – абавязковая неабходнасць выбару: далейшы лёс героя залежыць ад таго, які шлях для сябе ён абярэ.

Цікавае аўтарскае рашэнне – зрабіць носьбітам найвышэйшай, боскай улады ў тэксце не магутную звышнатуральную істоту або незразумелы і далёкі персаніфікаваны абсалют, а родную зямлю: “– Скажы, зямля, – пытаецца Пётр-разбойнік, – як мне ў цябе дараванне заслужыць?”

Цяжка ўздыхнула зямля:

– Не, Пётр-разбойнік, не будзе табе даравання. Толькі што... вунь ля разбуранага млына ляжаць на зямлі трохпудоўныя жорны. Уздзень іх сабе на шыю, і пакуль не сатрэш іх уласнаю шыю на порах, пакуль не луснуць яны і не разваліцца на тваіх рамянах – не быць табе дараванаму” [3].

Умовы, на якіх зямля пагаджаецца даць Пятру-разбойніку дараванне, падобныя да пакут грэчаскага Сізіфа, а сам персанаж набліжаецца да героя шматлікіх вандроўных сюжэтаў – вечнага жыда

Агасфера, асуджанага на блуканне па зямлі да Другога прышэсця без даравання і без магчымасці памерці. Пётр-разбойнік у вачах простага люду даўно страціў сляды злачынстваў і ператварыўся ў фігуру, блізкую да добрага чараўніка ці анёла-ахоўніка: “*Т што ён толькі з той пары не рабіў: і зямлю розным бедакам араў, і лясы карчаваў, і міраючых ратаваў, і гарады будаваў...*” [3].

Але герой У. Караткевіча, нягледзячы ні на што, пакутліва ўспамінае ўласныя злачынствы, якія яму нагадвае хвароба, з аднаго боку, і жорны, што вісяць “цяжарам вялікім на ім да сканчэння веку” [3] – з другога. Герой бачыць сябе разбойнікам і забойцам і праз няздольнасць адпусціць мінулае не можа атрымаць даравання. Рашэнне пісьменнік прапануе парадаксальнае: “*Толькі падняўся ён, аж раптам, бачыць, сядзіць нейкі чалавек і на магілу мацеры плюе і зямлю родную лае.*

– *Гэ-эх, – зітхнуў Пётр-разбойнік, – ну й падла. Забіваў я шмат людзей, дык няўжо яшчэ за гэтую гніду мне на душы граху набольшыцца. <...> І толькі ён зрабіў гэта, як раптам паліў цёплы дождж і змыў з яго каўтун і балячкі*” [3].

Сутнаснае напаўненне і мастацкія функцыі алегорыі забойства ў казцы У. Караткевіча не зводзяцца толькі да злачынства дзеля даравання, што імгненна перакрэсліла б першапачатковы метанаратыўны сэнс, ці да апраўдання забойства ў імя высокай мэты – у дадзеным выпадку шчасця Радзімы, што змяніла б самую мастацкую канцэпцыю і пафас персанажа з поліфанічнага на гераічны ці трагічны. Герой амаль не вагаецца, аднак сама думка пра забойства яго непакоіць. Такім чынам персанаж дыстанцыруецца і ад гераічнага (місіі ачысціць зямлю ад падобных людзей), і ад трагічнага (злачынства прывяло б да ўнутранага канфлікту) пафасаў. Пётр-разбойнік знаходзіць хісткае апраўданне, каб супакоіць уласнае сумленне, і рашуча пазбаўляе жыцця таго, хто “на матчыну магілу пляваў і зямлю родную лаяў”, . Письменник спрабуе вырашыць канфлікт персанажа з самім сабой і рэчаіснасцю праз знішчэнне таго, хто быў для персанажа ўвасабленнем яго папярэдняга жыцця, літаральна – праз метафізічнае самагубства. Так аўтар сцвярджае, што яго герой канчаткова прайшоў шлях аднаўлення, балючай трансфармацыі ад звычайнага бандыта да годнага сына сваёй зямлі, і што калі змяніўся нават такі чалавек, то на гэта здатныя многія.

Не менш семантычна насычаная і вобразна багатая казка “Лебядзіны скіт”. Тут кантраст не толькі адыгрывае вобразтворчую ролю, але і становіцца прынцыпова важным, дзейсным фактарам арганізацыі мастацкага быцця персанажаў з рознымі сістэмамі каштоўнасцей. Паказальна, што і пачынаецца казка з выразнага проціпастаўлення: “*Даўным-даўно дзень аднойчы ўзышоў не ў сонечным святле, а ў зараве пажараў і чорная копаць паняслася на захад. Гэта рознаплямёныя орды ўладара Батыя пайшлі навалай на рускую зямлю. <...> Наперадзе яны сустракалі зялёныя палі, хаты ў садах і тракатыя гарады, а ззаду пакідалі толькі чорную пустэчу, на якой як жадаў хадзіў вецер, узнікаючы сталбы попелу*” [2, с. 465]. Письменнік у першым жа абзацы ўжывае адразу дзве антытэзы, што адносяцца да Батыя і яго войска, каб падкрэсліць бесчалавечнасць, жорсткасць і абыякавасць да чужога жыцця асноўнага персанажа казкі. Падвойная апазіцыя *святло – цемра* ператвараецца ў *жыццё – смерць*, дзе Батый і яго орды фактычна ўвасабляюць апошнюю. Персаніфікаваным жыццём у тэксце паўстаюць два персанажы. Першы – “*рускі дэрвіш*”, старац, якога сустраў на шляху хан: “*Хан сам пажадаў паглядзець на рускага дэрвіша, а той, калі пабачыў яго, не затрымеў ад жаху, а спакойна сказаў:*

– *Мусіць, гэта свету канец прыходзіць, што такі твар бачу я*” [2, с. 466]. Можна падацца, што У. Караткевіч звяртаецца да аднаго з найбольш пашыраных прыёмаў карнавалізацыі: змагацца з жахам з дапамогай смеху, – але абраная аўтарам антытэза *страх – спакой* скіроўвае думку на іншае. Незнаёмец выяўляецца істотай, што перайшла на больш высокі ўзровень быцця, і таму яму няма ніякай патрэбы баяцца або бараніцца. Герой гаворыць пра сябе: “*Я ўсё жыццё рабіў не тое, што трэба, і хачу хоць смерцю саслужыць на карысць сваёй зямлі. Я моцна жадаю гэтага, а калі моцна жадаеш – усё будзе па-твойму*” [2, с. 467]. Невядома, што меў на ўвазе герой, але ён прыпадабняецца да распятага праваруч ад Хрыста біблейскага разбойніка Дысмаса, які перад смерцю пакаяўся і тым самым змяніў сваё наканаванне.

Другі персанаж, сутнаска звязаны з жыццём, – паэт Юсуфі. Аднак ён знігаваны, у адрозненне ад старца, не са спакойнай, містычнай упэўненасцю ў сваёй уладзе абараніць зямлю і людзей, а з праўдай і першабытнай сілай жыцця чалавечага, зямнога. Хан прамовіў: “– *Калі хто не гнецца перада мною, – я раблю яму хрыбет мяккім, падзяліўшы яго на дзве паловы. Літасціва гэта?*

І паэты яго пачалі славіць, толькі п’яненькі паэта Юсуфі сказаў, качаючыся ў сядле:

– *Калі ўспыхнуў – згарыш, калі нарадзіўся – памрэш. Куды падзенуцца тагды, хан, твае скарбы. Што ты возьмеш з сабою і што пакінеш на зям-*

лі, акрамя гары чарапоў” [2, с. 466]. Разважанні Батыя наконт літасці падаюцца з горкай іроніяй: крываваы тыран, які зваяваў безліч народаў і краін, наўрад ці мог узяцца да агульнапрынятага разумення літасці і міласэрнасці.

Вобраз Юсуфі, нібы сатканы з парадоксаў, раскрываецца ў творы надзвычай нечакана. Пры тым, што ён мае шмат агульнага з архетыпам юродзівага, аўтар надзяляе героя дадатковымі атрыбутамі блізкіх семантычна, але ўсё ж адрозных архетыпаў блазна і прарока. Для рэалізацыі ў творы складанага вобраза пісьменнік звяртаецца да інтэртэкстуалізацыі і гульні. Само імя паэта – Юсуфі (Юсуф, або Іосіф) скіроўвае ўвагу чытачоў на тое, што персанаж паходзіць, хутчэй за ўсё, з узгаданага раней Харэзма, і, відавочна, ён мусульманін. Аднак у ісламе ўжыванне алкагольных напояў катэгарычна забаронена. Нягледзячы на гэта, аўтар неаднаразова ўжывае азначэнне *п’яны* або *п’яненькі* ў дачыненні да героя. Ключ да расшыфроўкі такога парадоксу пісьменнік пакідае ў паэтоніме Юсуфі, які, згодна з Каранам, быў адным з прарокаў. Як і герой казкі У. Караткевіча, Юсуф патрапіў на службу да інша-земнага ўладара. Лёс прарока склаўся больш удала: фараон зрабіў яго візірам, а персанаж “Лебядзінага скіта” вымушаны заставацца блазнам. Пры гэтым Юсуфі валодае духоўнай сілай, страсцю і натурай сапраўднага прарока. Верагодна, адным з тлумачэнняў з’яўляецца тое, што прарокам часта даводзілася рабіць нязвыклыя і дзіўныя рэчы. Напрыклад, біблейскі Осія ажаніўся з блудніцай, што сімвалізавала здраду Ізраіля Богу. Зрэшты, менавіта Осія лічаць адным з першых юродзівых “дзеля Бога” – падзвіжнікаў, якія наўмысна імкнуліся выглядаць як вар’яты, каб выкрываць людскія хібы і заганы. Мажліва, караткевічаўскі Юсуфі свядома абірае парушэнне законаў уласнай веры ў імя жыцця і яго праўды. Такім чынам, персанаж У. Караткевіча мастацка-вобразнай насычанасцю набліжаецца да гістарычнай асобы, якая сучасным чалавекам успрымаецца як міфалагема, – да Амара Хаяма.

Як бачым, ужо на раннім этапе творчасці, апелюючы да нацыянальных і сусветных фальклорных і літаратурных традыцый, пісьменнік шырока выкарыстоўвае кантраст як найбольш распаўсюджаную і шматаспектную стратэгію вобразтворчасці. Даследаванне спецыфікі функцыянавання вобразнай сістэмы ранніх казак Уладзіміра Караткевіча, выяўленне асаблівасцей мастацкага ўвасаблення апазіцыі *дабро – зло* абумовілі выснову, што ў межах казачнага эпаса выбудоўваюцца асноўныя канцэптuallyна-светапоглядныя сістэмы караткевічаўскага разумення нацыянальнай гісторыі і далучэнне да яе чытача.

Валянціна НАВІЦКАЯ,
аспірантка кафедры тэорыі літаратуры
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

МАДЫФІКАЦЫ ФОРМЫ ДЗЁННІКА Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ПРОЗЕ

Адна з прыкмет нашага часу – узмацненне ў літаратуры аўтабіяграфічнай плыні, рэпрэзентаванай такімі жанрамі, як мастацкая хроніка, белетрызаваны жыццяпіс, мемуарны раман і аповесць, аўтабіяграфічная навела. Значная роля адводзіцца і дзённіку як найбольш дынамічнай і экспрэсіўнай форме храналагічнага адлюстравання запісаў. Як ні дзіўна, большасць даследчыкаў (сярод іх – А. Шчаглова, Б. Хазанаў, К. Кобрын) апелюе да метафарычнага азначэння гэтай літаратурнай з’явы. Найбольш ёмістым бачыцца дэфініцыя В. Стральцовай: “Дзённікі – форма безадрасатная, маналагічная; строга храналагічны прынцып апісання падзей, характар асэнсавання і абагульнення носіць адбітак моманту; дынаміка паказу падзей паступальная” [1, с. 73].

Дзённікавыя запісы, фіксуючы моманты рэчаіснасці, валодаюць шэрагам прыкмет, абумоўленых абсягава-часовай арганізацыяй аповеду і спецыфікай аўтарскай пазіцыі. У першым выпадку маюцца на ўвазе мадыфікацыі сістэм вобразаў мінулага і будучага часу, прымеркаванасць запісаў да пэўнай даты ці падзеі, нерэтраспектыўнасць і звязаная з ёй аперацыўнасць, наяўнасць інтэртэкстуальнасці. У другім – “падваенне асобы” аўтара, рэфлексіўнасць, аўтакамунікатыўнасць, адсутнасць адзінай ідэйна-сэнсавай задумы, спалучэнне мастацкасці і дакументальнасці, суб’ектыўнасць, гранічная шчырасць, маналагічнасць, якія падпарадкаваныя імкненню – свядомаму ці не – аўтара да эскапізму.

Вартае ўвагі пытанне пра размежаванне формы дзённікаў і мемуараў. Апошнім уласціва большая адлегласць між аўтарам і ўзгаданымі падзеямі, чым дзённіку. Мемуары ўтрымліваюць у сабе рэтраспектыўную дынаміку паказу падзей, свядома разлічаны на пэўную аўдыторыю і, паводле А. Сідарэвіча, бываюць цікавыя “самавыпінаннем або выпінаннем адных падзей і асоб і замоўчаннем іншых” [2]. Дзённік жа, для параўнання, першапачаткова прадугледжвае адкрытасць, шчырасць думак і пачуццяў стваральніка, паколькі рэдка прызначаецца для шырокага чытацкага кола. Ведучы рэгулярна запісы, пісьменнік не можа прадугледзець усіх акалічнасцей, вартых занатавання. Яго творчы метада хутчэй падобны да спантаннага пошуку, адвольнай кампіляцыі “аскепкаў вялікага малюнка”. Пры стварэнні мемуараў аўтар, наадварот, прытрымліваецца абранай канцэпцыі, адзінай задумы, якой будзе

падпарадкаваны адбор матэрыялу і спосаб адлюстравання. Нарэшце, успаміны могуць натуральным чынам залежаць ад дыярыуша, будучы напісанымі на яго аснове. Такія адметнасці даюць падставы для сцвярджэння, што ў парадзігме аўтадакументальнай літаратуры форма дзённіка не з’яўляецца разнавіднасцю мемуараў.

На гісторыю станаўлення і развіцця формы дыярыуша на беларускіх землях паўплываў шэраг фактараў. Праз розныя стагоддзі існавання датаваных запісаў праходзіць лейтматыў падзелу, абумоўленага знешнімі (палітычнымі) прычынамі і заснаванага на тэрытарыяльнай прыкмеце. Ён ахоплівае і XX ст.: 1920 – 1930-я г. – Заходняя і Усходняя Беларусь, перыяд вайны – акупаваныя тэрыторыі і фронт, час росквіту 1980 – 1990-х гг. – уласна краіна і эміграцыя. Заўважна, што дзённікі, аўтары якіх апынуліся ў падобным становішчы, але па розных баках мяжы, адрозніваюцца як змястоўна, так і стылёва, і вобразна.

Акрамя гэтага, у дзённіках прасочваецца відавочная суаднесенасць на генетычным узроўні з летапісамі, дарожнымі нататкамі (хаджэннямі), даўнейшай справаздачнай дакументацыяй і інш. Агульнапрынятым лічыцца меркаванне, што перадумовай для ўзнікнення дзённікавай формы стала шырокае распаўсюджанне летапісаў і хронік, дзе ўжо ў XVI ст. выявілася тэндэнцыя да “алітаратурвання” храналагічных запісаў, як, да прыкладу, у Баркулабаўскім летапісе. На пачатку XVI ст. становяцца папулярнымі своеасаблівыя “дзённікі дзейнасці”, якія рэгулярна вяліся пры канцылярыі Радзівілаў. Першым дзённікам, напісаным уласнаручна Радзівілам, стаў “Дыярыуш кардынала Ежы” (Юрыя III), захаваны яго фрагмент за 1575 г. Цеснай узаемасувяззю (і ў асобных фрагментах узаемазамыняльнасцю) дзённіка і мемуараў характарызуецца дыярыушы А. Філіповіча, К. С. Радзівіла, С. І. Маскевіча і Б. К. Маскевіча, Я. А. Храпавіцкага, Я. Цадроўскага, Ю. Будзілы, Я. К. Сапегі, Ф. Еўлашоўскага, С. Я. Незабытоўскага, Я. У. Пачобута-Адлянцкага і многіх іншых. Пазней напісанне дыярыушаў стала папулярным у шляхты дзякуючы прыкладу караля і магнатаў, паколькі шляхцічы фармальна лічыліся роўнымі апошнім і імкнуліся ва ўсім пераймаць завядзёнкі і звычкі яснавельможных асоб. Спрыяльнай для далейшага развіцця і распаўсюджвання дыярыушаў стала эпоха рамантызму (канец XVIII – пачатак XIX ст.). Захаваліся

дзённікі ўдзельнікаў тайных студэнцкіх таварыстваў Т. Зана (“З выгнання”, 1824 – 1832), Ф. Маляўскага (“Турэмны дзённік”, 1824), І. Дамейкі (“Мае падарожжы. Дзённік выгнанніка”). Пачатак XX ст. засведчыў далейшую папулярызаванасць дзённікавых нататак.

Гісторыя формы дзённіка налічвае не адно стагоддзе. Акрэслілася тры сферы існавання дзённіка: нон-фікшн, мастацкая літаратура і абсяг сеціва. Прасочым іх адметнасці на прыкладзе твораў сучасных беларускіх пісьменнікаў.

Тэрмін **нон-фікшн** (з англ. *non-fiction* ‘непрыдуман’) узнік на Захадзе і ў канцы XX ст. усё часцей стаў ужывацца ў айчынай гуманітарнай навуцы. Творы адметныя перадусім прымеркаванасцю да рэальнага факта, непрыдуманасцю, дзякуючы чаму яны без цяжкасцей адрозніваюцца чытачом ад мастацкай літаратуры. Форме дзённіка, як і іншым жанрам нон-фікшн (дакументальнаму раману, інтэрв’ю, мемуарам, аўтабіяграфіі, эпістэлярыю, нататкам), уласціва эклектычнасць тэм, абраных для адлюстравання. Л. Рублеўская заўважае, што ў такой літаратуры творцы складаюць выяву навакольнага свету “з традыцыйных кампанентаў: эпізоды з жыцця народа, эпізоды з жыцця творчай інтэлігенцыі, пейзажныя замалёўкі, вандроўныя ўражанні, уражанні ад прачытанага і ўбачанага ў сферы мастацтва, мовазнаўчыя мініяцюры і, урэшце, аўтарскія сентэнцыі” [3, с. 247]. Аднак вышэйпералічанае спалучаецца не па прынцыпе калажу, а дзяржаўна, пры гэтым прасочваецца пэўная белетрызацыя твора і тоеснасць аўтара героя.

Абапіраючыся на класіфікацыю А. Ягорава, які вылучыў дыярыушы сямейна-побывавыя, дарожныя, грамадска-палітычныя і службовыя [4], дзённікі нон-фікшн можна дыферэнцыраваць паводле дамінантнай тэматыкі.

Да **грамадска-дзелавых** датаваных запісаў аўтары – С. Яновіч [“Дзённікі (1987 – 1995)”], В. Дранчук (“Белавежская пушча. Рэзалюцыя SOS”) – звяртаюцца ў выпадку неабходнасці прыцягнуць увагу грамадства да вузкасפעцыяльных ці мала асветленых дагэтуль праблем (экалагічных, моўна-культурных, сацыяльных і да т. п.). Адсюль вынікае шэраг уласцівасцей азначаных дыярыушаў: публіцыстычны характар, абмежаваная колькасць галоўных персанажаў, акцэнт на асобе аўтара і / ці звязаных з ім падзеях, узмацненне дакументальнасці і рэдукцыя эмацыйна-экспрэсіўнага пачатку.

Дзённікі **літаратурнага жыцця** падобныя да дзённікаў грамадска-дзелавых аб’ектам апісання, у ролі якога выступае асоба, што вылучаецца на фоне пасіўнага соцыуму актыўнай культурна-літаратурнай дзейнасцю (як у дзённіках Н. Гілевіча за 1996, 1998 – 2000 гг.) ці ўдумлівым

назіраннем (дзённік “Лісты абляцелья” А. Жука, 1974 – 2000 гг.).

“Дзённік – **творчая лабараторыя**” (азначэнне М. Поляк [5, с. 16]) як літаратурная форма валодае высокай ступенню інтымнасці і давяральнасці (у адрозненне ад дзённіка літаратурнага жыцця) і скіраваны на грунтоўнае раскрыццё ўнутранага свету аўтара праз паэтычныя ці празаічныя спробы яго творчай самарэалізацыі (да прыкладу, “Трынаццаць дзён з дзённіка Антона Кудлатага” А. Кудласевіча).

Сацыяльна-побывавы від дзённіка ўласціва акцэнтацыя ўвагі аўтара на падзеях вузкаасбістага зместу – сямейным жыцці, сяброўскіх адносінах, рэфлексіях на фоне прыроды і г. д. Так, К. Цвірка ў запісах “Дні мае, падарункі” нібы імкнецца адмежавацца ад знешняга свету, намагаючыся захаваць у памяці падзеі, звязаныя з пэўнымі адчуваннямі, і данесці да нашчадкаў перадусім уяўленне пра сябе як пра чалавека, а не творцу.

Агульная рыса ўсіх дзённікаў **сінтэтычнага характару**, якія набліжаюцца да эсэ, – падпарадкаванасць запісаў агульнай аўтарскай ідэі і яе аргументацыі (“Шпітальны дыярыуш” П. Васючэнкі, “Божая кароўка з Пятай авеню” У. Арлова). Аўтар выступае як носбіт суб’ектыўных меркаванняў, адсюль ягоная эмацыйнасць і публіцыстычнасць стылю ў канве аповеду, кантамінацыя прыёмаў мастацкай і дакументальнай літаратуры.

У **мастацкай літаратуры** форма дзённіка часта ўжываецца як складнік кампазіцыйнай структуры твора. Аўтарам датаваных запісаў выступае герой, праз прызму пачуццяў і дзеянняў якога пісьменнік нярэдка выказвае ўласную пазіцыю. Распачынальнікі такой традыцыі ў айчынным прыгожым пісьменстве – М. Гарэцкі (“На імперыялістычнай вайне”), А. Мрый (“Запіскі Самсона Самасуя”), І. Шамякін (“Агонь і снег”). Іх героі адлюстроўваюць у дзённіках шляхі ўнутранага сталення, апісваюць праблемы і супярэчнасці грамадства свайго часу.

Форму дыярыуша ў структурнай арганізацыі твораў выкарыстоўваюць Ю. Станкевіч (апавесці “Лавец святла поўні” і “Апладненне ёлупа”), І. Бабкоў (раман “Адам Клакоцкі і ягоныя цені”), С. Балахонаў (раман “Імя грушы”), В. Гігевіч (“Карабель”) і інш. У кожным са згаданых твораў фрагментарныя запісы персанажаў адыгрываюць розную ролю. Так, апавесці Ю. Станкевіча цалкам напісаныя ў форме дзённіка галоўнага героя (за выключэннем прадмовы і каментара асобы, якая нібыта знайшла запісы). Твор С. Балахонава, паводле азначэння самога аўтара, з’яўляецца “раманам у трох мемуарах”, аднак складаецца з уласна мемуараў, ліста і дзённіка. Першы беларускі постмадэрнісцкі раман – твор І. Бабкова – уяўляе з ся-

бе сінтэтычную мастацкую прастору з уласцівымі ёй недагаворанасцю, ілюзорнасцю ды лабірынтамі для шукальнікаў традыцыйнага сэнсу.

Лічыцца, што дзённік звычайна перарываецца з прычыны рэзкага павароту ў лёсе аўтара ці праз адсутнасць важных для яго падзей. Так ці інакш, ва ўсіх адзначаных творах дзённікі пакідаюць адчуванне недагаворанасці. У запісах Ірэны Главацкай, адной з галоўных гераінь “Імя грушы”, магістральнай лініяй становіцца любоўны раман, але іншыя акалічнасці жыцця Ірэны, яе далейшы лёс застаюцца невядомымі. У творах І. Бабкова, Ю. Станкевіча і В. Гігевіча гібель герояў з’яўляецца развязкай, завяршэннем усяго твора, адначасова яна нагадвае пра прадвызначанасць лёсу. Разам з тым нам невядомы працяг гісторыі.

Дзённікі герояў у межах структуры мастацкіх тэкстаў маюць розныя ўласцівасці. Для адных з іх характэрна разгорнутасць апісання, традыцыйная для праявічых жанраў сюжэтная лінія (завязка – кульмінацыя – развязка), адмова ад выкарыстання элементаў іншых жанраў, насычанасць мастацкімі сродкамі кніжна-размоўнага стылю (Ю. Станкевіч), для другіх – фіксацыя знешніх падзей пры малой колькасці апісанняў унутраных перажыванняў, сцісласць, урыўкавасць запісаў, нерэтраспектыўнасць (С. Балахонаў), для іншых – эклектычнасць, падваенне асоб аўтара і персанажаў, а таксама хісткасць катэгорый прасторы і часу (І. Бабкоў).

Новае аблічча форма дзённіка набывае ў пачатку ХХІ ст., калі дзякуючы развіццю тэхналогій ён увабляецца ў **электронным фармаце**. Дэмакратычнасць сеціва, яго ананімнасць, інтэрактыўнасць, камунікатыўнасць паспрыялі рэзкаму павелічэнню колькасці пісьменніцкіх дзённікаў, што сталі весціся на блог-платформах livejournal.com, ya.ru, setki.com і іншых (У. Сцяпан – ul-sciapan.livejournal.com, М. Южык – iuzhyk.livejournal.com, Л. Рублеўская – rubleuskaja.livejournal.com, В. Трэнас – vika-trenas.livejournal.com, В. Гапееў – vushasti.livejournal.com, С. Балахонаў – balachon.livejournal.com, В. Шніп – vik-shnip.livejournal.com), а таксама набываць выгляд асобных сайтаў (напрыклад, labadzenka.by). У сувязі з гэтым форма датаваных запісаў займала шэраг істотных зменаў: пазбаўленне ад эскапізму, пашырэнне спектра сродкаў для прыцягнення чытацкай увагі, узмацненне інтэртэкстуальнасці, нелінейнасць, незавершанасць, выкарыстанне графічных сродкаў выразнасці, а таксама правакацыя, містыфікацыя, стылізацыя, – большасць з якіх суадносяцца з прынцыпамі постмадэрнісцкай эстэтыкі. Немалаважная рыса, што яднае сеціўны дзённік з папяровым, – перыядычнасць. Інтэнсіўнасць запісаў (пастоў) у блогу – адзін са сродкаў дасягнення стабільнай увагі чытачоў (фрэндаў).

Паводле М. Аляшкевіч, самыя распаўсюджаныя жанры ў блогасферы “не рэцэнзіі і нават не міні-анатацыі, а лютдыбр (запісы асабістага характару), перадрук / спасылка, абвестка і скандал” [6]. Займаючы першае месца ў рэйтынг, лютдыбр з’яўляецца самым яркім жанрам у структуры віртуальнага дзённіка. Так, запісы асабістага характару ў блогу В. Шніпа (vik-shnip.livejournal.com) канкуруюць з развагамі на экзістэнцыйныя тэмы, “справаздачамі” з вандровак ці вынікамі творчых набыткаў пісьменніка. Блогер uladzimer (паэт У. Лобач) прыцягвае ўвагу чытачоў не толькі традыцыйным для ўсіх аўтараў блога-часопіса асэнсаваннем культурных падзей, але і спецыфічнасцю вершамі ў аздабленні аўтарскіх фотаздымкаў. Такія постынгі дазваляюць атрымаць асалоду ад змястоўнай вобразнасці радкоў і адначасова адчуць каларыт тых мясцін ці рэчаў, што натхнілі аўтара. А праязік і паэт С. Балахонаў (balachon) увогуле ператварыў адносіны з чытачом у гульню, стварыўшы віртуальную вёску Мажджаліну і іранічна адзначыўшы яе неверагоднымі падзеямі.

Такім чынам, форма дзённіка дзякуючы паступоваму пашырэнню сферы ўжытку набыла выгляд даволі разгалінаванай парадыгмы, у якую ўваходзяць усе разнавіднасці дыярыўшаў нон-фікшн, мастацкіх дзённікаў і блогаў. Дзённік быў і застаецца папулярным спосабам рэалізацыі крэатыўнага пачатку грамадскіх і культурных дзеячаў. Індывідуальна-аўтарская арыгінальнасць стылю і манеры пісьма, значнасць і цікавасць апісаных гістарычных падзей сведчаць пра наяўнасць шырокага патэнцыялу для далейшага вывучэння гэтай літаратурнай формы даследчыкамі.

Спіс літаратуры

1. Стральцова, В. Шлях да сябе : Сучасная аўтабіяграфічная проза як мастацкая сістэма / В. Стральцова. – Мінск : Беларус. навука, 2002. – 112 с.
2. Сідарэвіч, А. Пра беларускую мемуарыстыку / А. Сідарэвіч [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://www.svaboda.org/content/transcript/1930953.html>. – Дата доступу : 11.01.2013.
3. Рублевская, Л. Самое главное и всё остальное / Л. Рублевская // Нёман. – 1998. – №1. – С. 243 – 255.
4. Егоров, О. Русский литературный дневник XIX века : история и теория жанра / О. Егоров. – М. : Флинта, Наука, 2011. – 280 с.
5. Поляк, Д. М. Жанр дневника и проблемы его типологии : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.01.08 / Д. М. Поляк. – Алматы, 2004. – 31 с.
6. Аляшкевіч, М. Думаць пра блогі шкодна для здароўя. Жанравыя асаблівасці літаратурнай крытыкі ў блогасферы / М. Аляшкевіч [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://www.arche.by/by/page/reviews/1970>. – Дата доступу : 05.01.2012

Ганна НОВІК,
магістрантка філалагічнага факультэта
Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта
імя Францыска Скарыны.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 19.04.2013 г.

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Пачынальнікі

А СЛЕД АД ВЯЛІКАЙ ДУШЫ ЗАСТАЕЦЦА НА СВЕЦЕ ДОЎГА...

СЛОВА ПРА ФЁДАРА ЯНКОЎСКАГА

Нарадзіўся Фёдар Янкоўскі 21 верасня 1918 г. у вёсцы Клетнае Глускага раёна Магілёўскай вобласці ў сям’і селяніна. У 1948 г. скончыў Гродзенскі педінстытут. Працаваў настаўнікам. З 1953 г. выкладчык, у 1956 – 1982 гг. загадчык кафедры беларускага мовазнаўства, у 1983 – 1988 гг. прафесар Мінскага педінстытута (цяпер Беларускі дзяржаўны педагогічны ўніверсітэт імя Максіма Танка). Доктар філалагічных навук, прафесар, заслужаны дзеяч навукі Беларусі. Удзельнік вайны з белафінамі, начальнік стратэгічнай разведкі атрада “Трозны” ў гады Вялікай Айчыннай вайны. Памёр 13 лістапада 1989 г.

У верасні, калі ўшаноўваем Божую Маці, святкуем Багач (якія знакі!), убачыў свет Беларускі Настаўнік Фёдар Міхайлавіч Янкоўскі. Няма (без перабольшання) у Беларусі ніводнага куточка, дзе б не чулі і не памяталі пра гэтага чалавека. І памяць гэтая, упэўненыя, вечная: Фёдар Міхайлавіч з тых, каго не забудзеш ніколі. Уражвалі і ўражваюць яго працавітасць, пранікнёнасць, дальнабачнасць, дасведчанасць. А які ён быў прамоўца, лектар! Спакойны, ураўнаважаны голас Настаўніка з затоеным дыханнем слухала самая вялікая аўдыторыя не толькі філолагаў, але і гісторыкаў, фізікаў, біёлагаў, якія прыходзілі на лекцыю, каб пачуць мудрыя парады і падказкі, услухацца ў гучанне роднага слова, спасцігнуць яго таямніцы, асэнсаваць змест, вобразнасць, дасціпнасць. Гэтым пытанням прысвечаны філалагічныя эцюды Ф. Янкоўскага, сабраныя ў кнігу “Само слова гаворыць” (1986). У адным з абразкоў даследчык пісаў: “Далікатная рэч – народнае слова, народная песня. Каб гаварыць пра яе, трэба ведаць яе, разумець яе. Трэба, каб гаварылі пра яе толькі далікатна”. І сам даследчык чуў і разумееў трапнае, гаваркое народнае слова, адзначаў яго характарыстычнасць, мілагучнасць.

Мудры настаўнік Фёдар Міхайлавіч сеяў дбайна, па-сялянску клапатліва (а значыць, і рыхтаваў глебу), і яго ніва каласіцца і цяпер, калі самога ўжо няма на зямлі: чытаюць яго кнігі, плённа працуюць яго наступнікі, шчы-

95

руюць выхаванцы. Сваім талентам ён не толькі служыў Беларусі, але і асвятляў шлях іншым, выхоўваў у сваіх вучняў любоў да матчынага слова, да роднай мовы. Сёння да вучняў прафесара адносяць сябе не толькі тыя, хто слухаў яго лекцыі, быў яго аспірантам, папличнікам, падначаленым, але і тыя, хто ні разу не чуў і не бачыў гэтага чалавека. Вучыў, вучыць і будзе вучыць нас Фёдар Міхайлавіч сваёй сілай духу, адданасцю роднаму краю, адносінамі да працы. “Ці не вяла і бесклапотна тупаў і тупаеш па зямлі?” – вечны яго стымул-заклік да дзейнасці.

Прайшоў Фёдар Міхайлавіч нямала цяжкіх і складаных дарог, зведаў непамерныя страты блізкіх, родных, сяброў, але знайшоў у сабе сілы вытрымаць усё, збярое у сэрцы любасць да роднага беларускага слова, вернасць свайму народу, адданасць любімай справе, чысціню і далікатнасць. І гэтая мужнасць – ад роднай зямлі, ад бацькавага парога, бацькавага полымя, перад якім ён даў адзіную на ўсё жыццё клятву: “На світанні ці змярканні, золкаю ці ведранаю ноччу, хмурным ці сонечным днём – заўсёды і ўсюды

жыццё маё будзе не дзеля кавалка хлеба, найга-лоўнейшае, ад чаго не адступлюся, хоць апынуся ці ў акопах, ці ў шпіталі, хоць буду халодны ці галодны, – маё роднае слова, родная натура вялікага краю, родная Беларусь. Вы – мая радасць і ўцеха, вы – мая скруха і боль, вы – маё шчасце, жыццё!” І стрымаў гэтую клятву-прысягу: слава Фёдара Міхайлавіча як вучонага разышлася па свеце. Багацце роднай мовы, даследаванае, раскрытае і паказанае прафесарам Янкоўскім, уражвае не толькі тых, хто пачынае цікавіцца беларусістыкай, а нават знаных даследчыкаў мовы. Яго справядліва называюць стваральнікам лінгвістычнай школы: 23 кандыдаты навук выхаваў Фёдар Міхайлавіч, кожнаму з іх даў пуцёўку ў навуковае жыццё, раскрыў перспектыву і накірунак далейшых даследаванняў. Асобныя з іх сталі дактарамі навук.

Вучоны-лінгвіст з сусветным іменем, настаўнік і пісьменнік Фёдар Янкоўскі – пераемнік слаўных традыцый у славянскім мовазнаўстве. Ён вучань вядомага рускага лінгвіста Віктара Баркоўскага, які быў вучнем заснавальніка беларускай філалогіі акадэміка Яўхіма Карскага. У творчай спадчыне вучонага каля 300 прац: манаграфіі, навучальныя дапаможнікі, падручнікі, артыкулы па лінгвістыцы, па культуры маўлення. Пра гэта дакладна і вобразна сказаў беларускі пісьменнік Васіль Жуковіч: “Ён (можа, як ніхто з лінгвістаў, філолагаў) шчыраваў на карысць роднай мовы і да апошніх гадоў жыцця назапашваў насенне трапнага слова, словазлучэння, рыхтаваў да высеву, сеяў, даглядаў розныя дзялячкі свайго шырокага філалагічнага поля, даводзіў да ладу розныя ўчасткі сваёй багатай моўнай гаспадаркі”.

Гаварыць пра самае складанае ў лінгвістыцы проста, але не спрошчана, даступна, зразумела, але па-навуковаму глыбока, грунтоўна – асноўны прынцып вучонага, таму кожная яго праца станавілася значнай падзеяй у навуковым і культурным жыцці краіны. Дзейнасць прафесара Янкоўскага шматаспектная. Гэта даследаванні па фанетыцы і лексіцы беларускай народнай мовы, па фанетыцы, марфалогіі і сінтаксісе беларускай літаратурнай мовы, па гісторыі мовы і беларускай фразеалогіі. Фёдар Міхайлавіч – слынным лексіколаг і лексікограф, фразеолог і фразеограф. Няма ў сучасным беларускім мовазнаўстве іншага навукоўцы, хто зрабіў бы столькі ў галіне беларускага народнага і літаратурнага слова.

Многае, што даследаваў прафесар Янкоўскі, ацэньваецца такімі простымі і такімі важкімі словамі: першы, упершыню.

Так, вучоны ўпершыню ў беларускім мовазнаўстве зрабіў удалую спробу навукова асэнсаваць

ролю афарыстычных выслоўяў у беларускай літаратурнай мове. У кнізе “Крылатыя словы і афарызмы: 3 беларускіх літаратурных крыніц” (1960) падаў разнастайныя паводле структуры крылатыя выслоўі, сінтаксічна закончаныя вобразныя выразы. Упершыню ў беларускім мовазнаўстве ён узяў пытанне пра пераклад фразеалагізмаў, у прыватнасці з рускай мовы на беларускую, паказаў немагчымасць даслоўнага перакладу, неабходнасць падбору адпаведнікаў у мове перакладу. Кніга “Беларуская фразеалогія: Фразеалагізмы, іх значэнне, ужыванне” (1968) – першы тлумачальны слоўнік беларускай народнай фразеалогіі. Даследаваў мнагазначныя народныя фразеалагізмы, паказаў адметнасць фразеалагічнай сінанімікі дыялектнай мовы, пры гэтым размяжоўваў агульнанацыянальную сінаніміку і сінаніміку асобных гаворак. У значнай ступені вырашыў праблему фразеалагічнай варыянтнасці: на багатым фактычным матэрыяле народнай фразеалогіі прааналізаваў лексічную, фанетычную, марфалагічную, сінтаксічную і камбінаваную варыянтнасць фразем, паказаў іх спалучальныя магчымасці і асаблівасці ўжывання.

Фёдар Янкоўскі адзін з першых пачаў распрацоўку самай складанай праблемы сучаснай філалогіі – праблему лінгвістыкі тэксту. Створаная ім беларуская лінгвістычная школа пачала даследаванні па тэме “Слова, фразеалагізм, словазлучэнне ў кантэксце”. Вынікам сталі штогадовыя (з 1975 г.) зборнікі навуковых артыкулаў, нязменным рэдактарам якіх ён быў.

Колькасць зробленага ўражвае. Вядомыя лінгвісты, пісьменнікі ацэньваюць шматграннасць і вартасць напісанага рукой Фёдара Міхайлавіча. Нямецкі вучоны-славіст Карл Гутшміт пра кнігу “Беларуская фразеалогія: Фразеалагізмы, іх значэнне, ужыванне” пісаў, што названая праца – адзіная ў сваім родзе ў славістыцы, “гэта ўзор лінгвістычнага даследавання на самым высокім тэарэтычным узроўні”. Янка Брыль адзначаў, што ў бібліятэцы кожнага, хто разумее значэнне народнага слова, яго “гаючы ўплыў на наша мастацкае дый маральнае здароўе наогул”, стаяць кнігі Ф. Янкоўскага і што гэты набытак вучонага “не сорамна ад імя Беларусі пакласці на міжнародны стол, і толькі таму, хто любіць свой народ, народ раскрывае свае скарбы”.

Прафесар Ф. Янкоўскі вядомы і як пісьменнік. Яго лінгвістычныя даследаванні па-свойму дапаўняюць літаратурныя творы – навелы, апавяданні, эсэ, нарысы, мініяцюры, апублікаваныя ў кнігах “Абразкі” (1975), “Прыпыніся на часіну” (1979), “І за гарою пакланюся” (1982), “Само слова гаворыць” (1986), “3 нялёгкіх дарог” (1988), “Радасць і боль” (1984, 2-е выд. 1995). Проза Ф. Янкоўскага – арыгінальнае мастацтва слова.

Лірычныя мініяцюры і апавяданні, філалагічныя эцюды Ф. Янкоўскага – сапраўдная скарбніца жывога беларускага слова, узор удумлівага і ўмелага карыстання моўным багаццем. Кожны твор з гэтых кніг сагрэты шчырай і вялікай любоўю да чалавека, да роднага слова, роднай зямлі. У іх – неспакой вучонага, трывога за будучыню народа, чалавецтва. Гэта – не толькі мастацкія творы “пра дарагіх і простых людзей, пра сустрэчы з радасцю жыцця і характвам працы,

пра сустрэчы з родным словам, з роднай песняю, пра пекла вайны”, але і дакументы часу.

Сёлета быў бы 95-ы верасень Фёдара Міхайлавіча – чалавека-паходні, партызана-разведчыка, чорнарабочага ад слова, тытана духу. Яго след у беларускай культуры, навуцы неацэнны, яго жыццё – прыклад для тых, хто прэтэндуе на ролю Настаўнікаў.

Ніна ГАЎРОШ,
Ніна НЯМКОВІЧ.

Светлыя імёны Беларусі

ШТРЫХІ ДА ПАРТРЭТА НАСТАЎНІКА ФЁДАР ЯНКОЎСКИ

*Настаўнік, перад іменем тваім
Схіляюся ў паклоне самым нізкім,
Як перад вобразам найлепшым і святым,
І дарагім да кожнай дробнай рыскі.*

Вера Буланда.

Асоба Фёдара Міхайлавіча Янкоўскага – доктара філалагічных навук, прафесара Мінскага педагагічнага інстытута, заслужанага дзеяча навукі Беларусі (1972), шматгадовага загадчыка кафедры беларускага мовазнаўства – шырока вядомая не толькі на радзіме, але і сярод філолагаў іншых краін. Яго жыццёвы шлях і плён творчай працы ўсебакова, хоць і сцісла, асвятляюцца нацыянальнымі энцыклапедыямі. Таму спынюся на тых штрыхах асобы свайго Настаўніка, якія не знайшлі адлюстравання ў ранейшых публікацыях. З нязменнай павагай ставіліся да Фёдара Міхайлавіча ўсе, хто слухаў яго лекцыі, а гэта былі не толькі студэнты-маладзёны, якія паступілі на аддзяленне беларускай філалогіі, але і будучыя гісторыкі, г. зн. звольненыя ў хрушчоўскі час з арміі нават са званнямі капітанаў, якім паспешліва навязвалі філалогію як дадатковую спецыяльнасць і назвалі факультэт гісторыка-філалагічным. Што ж да маладзёўшых, то яны абагаўлялі свайго выкладчыка за абаянне і сціпласць, за глыбокія веды, якіх не было ў тагачасных нешматлікіх дапаможніках, за не фармальныя, а па-бацькоўску клапацілівыя адносіны да кожнага, за ўменне заўважыць і ўбачыць на першых-другіх курсах перспектывных будучых настаўнікаў, ацаніць іх схільнасці і даць жыццёвы накірунак.

Намаганнямі Фёдара Міхайлавіча ў педінстытутах у вучэбныя планы ўключылі такія дысцыпліны, як “Практыкум па беларускай мове”, пазней “Выразнае чытанне”, а потым і новы для беларускіх гуманітарных ВНУ “Лінгвістычны аналіз тэксту”. Вучоны быў першым распрацоўшчыкам або кансультантам праграм па названых курсах, якія не страцілі сваёй актуальнасці і важнасці на сучасным этапе падрыхтоўкі гуманітарыяў. Пра-

цэс увядзення курса “Лінгвістычны аналіз тэксту” адпрацоўваўся надзвычай скрупулёзна, бо не было праграмы, дастатковага вопыту аналізу мастацкага твора. Але загадчык кафедры верыў у перспектывнасць курса, спадзяваўся, што з часам яму будзе адведзена месца ў вучэбным плане педагагічных інстытутаў, універсітэтаў, прапанаваў рэкамендацыйны спіс твораў для аналізу і яго ўзор на прыкладзе навелы “Memento mori” Янкі Брыля. На семінары 1974 г. па гэтай праблематыцы выказаліся больш за 30 навукоўцаў.

На такіх семінарах вучыліся чуць мелодыку слова, выразу, тэксту, праз дакладную семантыку адчуваць змест, адлюстраваную падзею, эпоху, больш тонка ўспрымаць эмацыйную напоўненасць пейзажу, пранікліва і аб’ектывна вызначаць па ўчынках, выказваннях рысы характару дзейных асоб, у цэлым жа ацэньваць ролю і месца апісаных падзей у гісторыі грамадства ці калектыву ў пэўных сітуацыях. Так выпрацоўваліся навыкі бачыць і адчуваць не толькі ўсю інфармацыйную, але і эмацыйна-экспрэсіўную напоўненасць твора ў адпаведнасці з задумай аўтара. Паступова да ўдзельнікаў семінараў прыходзіла ўменне вылучыць фразеалагізм, крылаты выраз, растлумачыць іх маральна-выхаваўчы сэнс. Гэтая метадыка праз нашых выпускнікоў-настаўнікаў ішла ў школы і дала прыкметны пазнавальна-выхаваўчы эфект, стымулявала больш адказныя, асэнсаваныя адносіны вучняў да такіх прадметаў, як беларуская мова і літаратура, гісторыя і геаграфія, пабуджала да знаёмства з родным краем.

Фёдар Міхайлавіч дбаў пра шырокі круггляд факультэцкіх выхаванцаў, рыхтаваў да адказнай жыццёвай місіі, таму шмат увагі аддаваў аргані-

зацыі пазааўдыторных мерапрыемстваў. Жада-
нымі гасцямі ў педінстытуце былі Янка Брыль,
Сяргей Грахоўскі, Ян Скрыган, Сцяпан Алексан-
дровіч, Рыгор Шырма, Генадзь Цітовіч, Заір Аз-
гур, Міхась Раманюк. Куратарам ён далікатна рэ-
камендаваў, што паказаць першакурснікам, якія
мясціны наведць, падказваў, што цікавае плану-
ецца ў ДOME пісьменнікаў.

Традыцыйнымі сталі сустрэчы з Васілём Віткам,
які для настаўнікаў пачатковых класаў праводзіў
адкрытыя ўрокі і быў палымным прапагандыс-
там педагагічнай спадчыны Васіля Сухамлінска-
га, чыя методыка выхавання на той час не мела
падтрымкі ў сферы адукацыі. Непарыўнае адзін-
ства навучання і выхавання праз выпускнікоў пед-
інстытутаў і пры падтрымцы Уладзіміра Калесні-
ка, Аляксея Пяткевіча, Алеся Белакоза паступова
пашырылася ў сістэме беларускага асветніцтва:
актывізавалася краязнаўства, разнастайнымі сталі
мерапрыемствы і літаратурна-музычныя вечары-
ны. На палічках настаўнікаў з’явіліся дапаможнікі
(тады нават грошы вылучалі на камплектаванне
ўласных бібліятэк), класныя кіраўнікі пачалі ар-
ганізоўваць кароткатэрміновыя турыстычныя па-
ездкі школьнікаў, бо была падтрымка школам гра-
шамі і транспартам нават ад небагатых калгасаў.

У лекцыйных тлумачэннях, на семінарскіх
занятках, у напісаных тэарэтычных або адрэда-
гаваных Фёдарам Міхайлавічам працах кожны
гістарычны факт або дата суправаджаліся пера-
канальнымі каментарыямі ці прыкладамі. Выкла-
данне яго было спакойнае, роўнае, без напру-
жання галасавых звязак і інтанацыйных усплёс-
каў (пытанні дысцыпліны ніколі не ўзніклі).

Пачынаючы з 60-х гг. мінулага стагоддзя ка-
федра Фёдара Міхайлавіча забяспечвала школы,
педагагічныя вучылішчы і інстытуты падручні-
камі, метадычнымі дапаможнікамі, манаграфіч-
нымі даследаваннямі, калектыўнымі праблемны-
мі зборнікамі. Дарэчы заўважу, што яго кіраван-
не было прадуманым, канкрэтным, спакойным,
без фармалізму і папяровай словатворчасці.

Любоў да роднай мовы Фёдару Міхайлавічу за-
паліў настаўнік яшчэ тады, калі паставіў свайго
вучня на табурэт, калі прагучала першая пранік-
нёная публічная дэкламацыя, калі хлопчык адчуў
падтрымку і хваляванне педагога: “хаця б не ўпаў”.
Адсюль, відаць, і вытокі любасці да настаўніка, да
матчынай мовы. Адсюль пачалася і першая сама-
стойная дарожка ў Рагачоўскае педвучылішча, дзе
Ф. Янкоўскі ўбачыў аднаго з патрыярхаў беларус-
кай літаратуры Міхася Лынькова, пасля быў Гро-
дзенскі педінстытут, а далей адкрыўся шлях і ў вя-
лікую навуку. Першым аб’ектам навуковага дасле-
давання было сапраўды роднае слова вёскі Клетнае
Глускага раёна і суседніх вёсак іншых раёнаў. Тут
было шмат адметнага і цікавага, таму што гучала

мясцовая гаворка, а ў хаце ўжываліся і нязвыклыя
слоўцы-назвы, бо бацькі ў пошуках лепшай долі на
Глушчыну пераехалі з Гарадзеншчыны.

Было гэта ў 50 – 60-я гг. мінулага стагоддзя, та-
ды, калі ўзнаўлялася пасля працяглага перапынку
праграма вывучэння дыялектнай мовы беларусаў
і актывізавалася збіранне лексічнага матэрыялу
для падрыхтоўкі і складання рэгіянальных (края-
вых, абласных) слоўнікаў. Апрача абароненай у
1954 г. дысертацыі, Фёдар Міхайлавіч мэтанакіра-
вана сістэматызаваў лексіку сваёй Глушчыны, і
як вынік – тры выпускі “Дыялектнага слоўніка”,
высока ацэненага адукаванай грамадскасцю. Да
гэтага занятку ўжо як загадчык кафедры прыхва-
ціў калег, аспірантаў кафедры і студэнтаў. Так, у
1960 г. выйшлі з друку “Матэрыялы для слоўніка
народна-дыялектнай мовы”, дзе былі апублікава-
ны падборкі з розных рэгіёнаў.

Фёдар Міхайлавіч Янкоўскі засяродзіўся на
фразеалогіі і фразеаграфіі і стаў агульнапрызна-
ным спецыялістам у гэтай галіне. Абрэзкі як ма-
лафарматны літаратурны жанр і педагагічна па-
вучальныя эсэ набылі росквіт у 60-я гг. ХХ ст.
дзякуючы Янку Брылю і Фёдару Янкоўскаму.
Феномен Ф. Янкоўскага ў тым, што ў яго асобе
арганічна спалучаліся навукова-тэарэтычныя,
педагагічныя, метадычныя і арганізатарскія
здольнасці. І галоўнае, што ўсё гэта шчодро пе-
радавалася выхаванцам і паслядоўнікам. Звычайна
вызначэнне “Школа Янкоўскага” занадта сціплае,
вузкае, бо па выніках працы больш справядлі-
ва адлюстроўвала б рэчаіснасць і велічнасць яго
асобы назва “Універсітэт Фёдара Янкоўскага”.

Нямала складаных сітуацый зведаў Фёдар Мі-
хайлавіч. Толькі моцны характар, непахісная во-
ля і цвёрдая жыццёвая мэта “жыць для Беларусі”
захавалі такую інтэлігентнасць і высакароднасць,
бяспрэчны аўтарытэт, якія гуртавалі вакол яго
не адно пакаленне моладзі. Пра гэта сведчаць і
незлічоныя спасылкі на яго працы, прысвячэнні
навукоўцаў, паэтычныя творы выпускнікоў фа-
культэта Веры Буланды, Веры Дыдышкі, Кастуся
Турко, Вольгі Шпакевіч, Міколы Шабовіча. На-
вуковая спадчына Ф. Янкоўскага складае амаль
300 прац, шмат надрукавана літаратурных тво-
раў, у якіх значнае месца займаюць філалагічныя
эцюды, эсэ. У сістэме адукацыі, даследчых цэнт-
рах і ўстановах культуры працягваюць справу
Настаўніка больш за 30 яго былых аспірантаў.

У часы перабудовы народныя пісьменнікі Ян-
ка Брыль, Васіль Быкаў, Максім Танк, Ніл Гілевіч
і іншыя хадайнічалі аб наданні імя Фёдара Ян-
коўскага педінстытуту, але ідэю гэтую не ўдалося
рэалізаваць. І ўсё-такі памяць яго ўшанавана ме-
марыяльнай дошкай і назвай вуліцы ў Мінску.

Мікалай ГУЛЦІКІ.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

З ПАШАНАЙ І ЎДЗЯЧНАСЦЮ

СЛОВА ПРА МІКАЛАЯ БІРЫЛУ

Талент, памножаны на штодзённую руплівую працу, прынёс вядомасць і павагу Мікалаю Бірылу (10.09.1923 – 30.09.1992) далёка за межамі Беларусі. Ён адзін з нямногіх мовазнаўцаў, які валодаў настолькі шырокім, сапраўды акадэмічным дыяпазінам навуковых інтарэсаў – беларуская дыялекталогія, сучасная беларуская літаратурная мова, анамастыка, лексікаграфія. Мог даць адказы – грунтоўныя і пераканальныя – па дыскусійных, складаных пытаннях беларускай лінгвістыкі.

Лёс Мікалая Васільевіча невымерна багаты на здабыткі, ён дасягнуў значных вынікаў у розных кірунках навуковай дзейнасці. Пасля заканчэння ў 1947 г. філалагічнага факультэта Мінскага педагагічнага інстытута М. Бірыла працаваў у Інстытуце мовы, літаратуры і мастацтва, з 1952 г. – у Інстытуце мовазнаўства АН БССР. На працягу 1956 – 1958 гг. быў прафесарам кафедры беларускай філалогіі Варшаўскага ўніверсітэта, а з 1959 г. – загадчыкам сектара навуковай тэрміналогіі, з 1964 г. – сектара сучаснай беларускай літаратурнай мовы і культуры мовы Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа АН БССР. У 1969 г. атрымаў навуковую ступень доктара філалагічных навук, а ў 1971 г. – званне прафесара.

За ганаровымі званнямі і ўзнагародамі Мікалая Васільевіча Бірылы (член-карэспандэнт, акадэмік АН, заслужаны дзеяч навукі, акадэмік-сакратар Аддзялення грамадскіх навук, савет-

нік пры Прэзідыуме АН Беларусі) бачыцца не толькі прызнанне заслуг вучонага. За імі – гады настойлівай, творчай, таленавітай працы, вынік шчырай улюбёнасці ў сваю справу, што выпадае на лёс толькі тых людзей, якім пашчасціла знайсці сваё сапраўднае прызвание.

Пачатак у навуковай дзейнасці М. Бірылы паклалі даследаванні па фанетыцы беларускай мовы. Іменна з іх пачалося станаўленне сур’ёзнага, удумлівага навукоўца, патрабавальнага да сябе, нястомнага ў працы. З бібліяграфіі навуковых работ вучонага відаць: шмат выдадзена асабіста, многае – у суаўтарстве. Усе выданні дакладна характарызуюць яго як сур’ёзнага даследчыка, чалавека вялікага розуму, здольнага апярэджваць час, не толькі бачыць нераспрацаваныя дзялянкі ў галіне беларускага мовазнаўства, але і брацца за іх распрацоўку. У яго заўсёды былі новая ідэя, новы кірунак у спазнанні мовы.

Безумоўна, М. Бірыла вядомы ў першую чаргу як укладальнік комплексу работ “Дыялекталогічны атлас беларускай мовы” (1963) і “Лінгвістычная геаграфія і групоўка беларускіх гаворак” (1968 – 1969; Дзяржаўная прэмія СССР 1971 г.), адзін з суаўтараў і рэдактараў шматтомнага “Лексічнага атласа беларускай мовы”, адзін з выканаўцаў і кіраўнікоў лінгвагеаграфічнай працы “Агульнаславянскі лінгвістычны атлас”, што выконвалася вялікім міжнародным калектывам.

Мікалаі Бірыла – заснавальнік лінгвістычнай школы беларускай анамастыкі. Ён аўтар трохтомнай манаграфіі “Беларуская антрапанімія”. У апошнія гады жыцця даследчык працаваў над чацвёртым томам “Беларускай антрапаніміі”, “Слоўнікам беларускіх прозвішчаў”, “Анамастыкам Вялікага Княства Літоўскага XVI ст.”.

Як вядома, лінгвістычная школа – гэта не толькі вызначанае кола праблем, якія глыбока распрацоўваліся, але і вучні, паслядоўнікі. Праз школу Мікалая Васільевіча прайшло многа людзей. Я належаў да тых “гордых арлянят”, што вылецелі з акадэмічнага гнязда. І гэтым ганаруся. Я мела шчасце вучыцца працаваць у Мікалая Васільевіча. Ён быў маім Настаўнікам, якога я сустрэла на парозе свайго сталення, духоўнага росту. Іменна ён вывеў мяне ў людзі, у філалогію, у жыццё.

Добра памятаю нашу першую сустрэчу, калі я прыйшла працаваць у Інстытут мовазнаўства ў сектар сучаснай беларускай мовы, які ўзначальваў М. Бірыла. Гэта былі 1980-я гады, што сталі пераломнымі ў гісторыі Беларусі. Актывізавала-

ся грамадства; ладзіліся канферэнцыі, вечарыны ў бібліятэках, на гарадскі і нават рэспубліканскі ўзровень выйшла дыскусія пра ролю і месца беларускай мовы ў БССР. Акадэмік М. Бірыла быў адным з выдатных прадстаўнікоў беларускай навуковай інтэлігенцыі. Зразумела маё хваляванне. Але мне так і не спатрэбіліся спецыяльна падрыхтаваныя словы. Праз некалькі хвілін размовы захацелася расказаць гэтаму вялікаму Вучонаму пра ўсё... Ён ніколі не дэманстраваў ні перад кім сваёй перавагі і значнасці, быў добрым, сардэчным і сумленным чалавекам са светлай і адкрытай душой.

Мікалай Васільевіч шчыра радаваўся поспехам тых, з кім працаваў. Да ўсіх членаў сектара ставіўся з павагай, умеў тактоўна параіць, далікатна падказаць, свечасова падтрымаць і як загадчык рабіў усё для ўзрошчвання новай кагорты беларусістаў. Навуковы рост сектара быў вызначальным у яго працы. Не спыняцца на дасягнутым, ісці наперад – так працаваў Мікалай Васільевіч,

вучыў так працаваць і нас, ён даў нам асэнсаванае разуменне таго, што значыць па-сапраўднаму шчыраваць на ніве беларускай філалогіі.

Дасведчаны і інтэлігентны, Мікалай Васільевіч быў не толькі выдатным вучоным, але і сапраўдным педагогам, Настаўнікам, які здольны быў адчуваць і прымаць блізка да сэрца чужы боль як асабісты. Спадзяваўся на людскую сумленнасць, сам з людзьмі быў Чалавекам. Заўсёды ўражвала і захапляла ў Мікалаю Васільевічу трываласць, мужнасць, уменне трымацца ў самых складаных моманты жыцця.

Прайшлі гады, навуковыя працы Мікалая Бірылы і сёння запатрабаваныя, яны спрыяюць развіццю і ўзбагачэнню мовазнаўчай навукі ў Беларусі. Яго навуковая дзейнасць служыць узорам для сучасных даследчыкаў.

Вольга КАЧАН,

кандыдат філалагічных навук, выкладчык
Беларускага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта
імя Максіма Танка.

ПЕРАЕМНАСЦЬ ІДЭЙ – ПЕРСПЕКТЫЎНАСЦЬ ВЫНІКАЎ

ДА 90-ГОДДЗЯ МІКАЛАЯ БІРЫЛЫ

Вырашэнне актуальных праблем сучаснага мовазнаўства ў многім звязана з імёнамі прадстаўнікоў класічных лінгвістычных школ. Для беларускіх лінгвістаў заканамернае фарміраванне асноўных навуковых плыней і напрамкаў, стварэнне і развіццё айчынных лінгвістычных школ менавіта вакол акадэмічнага інстытута мовазнаўства: анамастычнай, гістарычнай, славістычнай, фанетычнай, лінгвагеаграфічнай, словаўтваральнай.

Багатая творчая спадчына Мікалая Бірылы – яркая старонка ў гісторыі беларускага мовазнаўства, важкі ўклад у многія галіны лінгвістыкі, а пройдзены ім творчы шлях – найлепшы прыклад адданага служэння навуцы. Акадэмік М. Бірыла быў і застаецца жывым увасабленнем усяго беларускага, ён жыў і працаваў па законах зямлі, на якой нарадзіўся, быў сапраўдным сынам свайго народа, ашчаджаў, шанавалі родную мову і культуру, усяляк спрыяў іх росквіту. Для сваіх вучняў і калег па працы Мікалай Васільевіч – прыклад адданасці навуцы, нацыянальнай свядомасці, патрабавальнасці, чалавечнасці і прастаты. Яго імя назаўсёды ўвойдзе ў гісторыю айчыннай навукі побач з імёнамі найлепшых яе прадстаўнікоў.

Грунтоўнымі працамі па імёнах, мянушках і прозвішчах (1960 – 1980) М. Бірыла заснаваў новую галіну беларускай лінгвістыкі – анамастыку. Стварыў беларускую анамастычную школу і вывёў яе на высокі міжнародны ўзровень. Антра-

панімічная праблематыка лягла ў аснову шматлікіх навуковых і навукова-папулярных артыкулаў, чатырох дакладаў, з якімі вучоны выступаў на Міжнародных з'ездах славістаў. Самым вялікім дасягненнем шматгадовай працы вучонага ў галіне антрапаніміі сталі манаграфіі пад агульнай назвай “Беларуская антрапанімія”: “Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы” (1966), “Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі” (1969), “Структура ўласных мужчынскіх імён” (1982). У іх аўтар упершыню правёў рознабаковы аналіз асноўных класаў беларускай антрапаніміі – уласных асабовых імён і прозвішчаў, разгледзеў структуру прозвішчаў, этымалогію ўтваральных асноў, даследаваў 20 тыс. уласных асабовых імён, устанавіў варыянтнасць імён у старажытнай і сучаснай беларускай мове. У гэтых кнігах дадзена характарыстыка асноўных тыпаў беларускіх антрапонімаў на розных гістарычных этапах іх станаўлення і развіцця. Побач з уласцівымі беларускай антрапаніміі агульнаславянскімі традыцыямі і тэндэнцыямі раскрыты яе тыповыя і індывідуальныя асаблівасці, якія сёння дазваляюць гаварыць пра беларускую нацыянальную антрапанімічную сістэму.

Мікалай Бірыла вядомы і як лексікограф – тэарэтык і практык адначасова. Упершыню ў беларускай лексікаграфіі пад яго рэдакцыяй быў створаны нарматыўны агульнадаступны дапаможнік “Слоўнік беларускай мовы: Арфаграфія.

Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне” (1987). Даведнік аб’ядноўваў адразу чатыры моўныя аспекты і дазваляў чытачу з адной крыніцы атрымаць рознакаковыя характарыстыкі пераважнай большасці беларускіх слоў: правапіс, месца націску ў формах слоў, пералік саміх гэтых форм з указаннем на спецыфіку іх ужывання ў літаратурнай мове і ўзорнае літаратурнае вымаўленне. Навізна і высокая каштоўнасць “Слоўніка беларускай мовы” пад рэдакцыяй акадэміка М. Бірылы ў першую чаргу тлумачыцца тым, што правапісныя і вымаўленчыя нормы беларускай мовы, раней вядомыя толькі з тэарэтычных прац, былі пададзены канкрэтна і шматбакова, уключана значная колькасць новых, абласных, размоўных слоў, пашырана падача варыянтных лексем. Выданне “Слоўніка беларускай мовы” стала значнай падзеяй не толькі ў галіне лексікаграфіі, але і ў галіне культуры беларускай мовы. Даступнасць падачы матэрыялу дала магчымасць выкарыстоўваць слоўнік усім, хто цікавіўся пытаннямі літаратурнай мовы.

Мова – з’ява жывая. Арфаграфічныя прадпісанні фіксуюцца ў выглядзе абавязковага і афіцыйна зацверджанага дакумента, а адзінае кананічнае напісанне слоў падаецца ў нарматыўных арфаграфічных слоўніках. Натуральна, што такія дакументы і матэрыялы павінны перыядычна абнаўляцца, дапаўняцца, упарадкоўвацца з улікам новых моўных фактаў і пісьмовай практыкі. Асноўная задача новых “Правілаў беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” (2008), уведзеных у дзеянне Законам Рэспублікі Беларусь з верасня 2010 г., – не змяненне арфаграфічных законаў, а ўдасканаленне іх і ліквідацыя таго дысбалансу, які быў выяўлены ў апошнія дзесяцігоддзі ў перыядычным друку, мастацкіх творах, навучальным працэсе.

Стабільнасць і пераемнасць мова захоўвае дзякуючы фіксацыі новага і захаванню старога, таму “Слоўнік беларускай мовы” (1987) пад рэдакцыяй М. Бірылы (прызнаны як найлепшы, узорны за 25 гадоў яго выкарыстання) быў пакладзены ў аснову арфаграфічнага “Слоўніка беларускай мовы” (2012), падрыхтаванага ў адпаведнасці з новай рэдакцыяй правіл беларускай арфаграфіі. Матэрыялы слоўніка накіраваны на забеспячэнне адзінства беларускай пісьмовай мовы ва ўсіх сферах яе выкарыстання, найперш у афіцыйнай і ў сферы школьнага навучання. Слоўнік беларускай мовы – вынік амаль пяцігадовай руплівай і плённай працы ўкладальнікаў – гэта ўзор для ўсіх карыстальнікаў пісьмовай беларускай мовы, бо кадыфікацыя нацыянальнай мовы мусіць пачынацца з Нацыянальнай акадэміі навук.

Важныя для развіцця беларускай мовазнаўчай навукі праблемы, новыя напрамкі заўсёды

прыцягвалі вучонага. М. Бірыла – буйны спецыяліст у галіне сучаснай беларускай мовы, які актыўна распрацоўваў пытанні нармалізацыі літаратурнай мовы. Выпрацаваныя ім навуковыя палажэнні і прынцыпы падачы матэрыялу пакладзены ў аснову “Беларускай граматыкі” (у 2 т.; 1985, 1986), якая мела нарматыўную скіраванасць і да гэтага часу не страціла актуальнасці. Фактычна на старонках гэтай граматыкі была абазначана структура марфаналагічнага даследавання мовы.

Талент М. Бірылы як дыялектолага асабліва яскрава раскрыўся ў працэсе стварэння “Агульнаславянскага лінгвістычнага атласа”, над якім і сёння працягваюць працаваць вучоныя. Малады лінгвіст стаў арганізатарам збору матэрыялаў, складання картатэкі і ўзначаліў правядзенне даследаванняў на базе акадэмічнага Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа. Пры яго актыўным удзеле закладваліся тэарэтычныя асновы атласа, ствараліся легенды, карты і каментары да іх. Непасрэдна для выпуску 3 “Раслінны свет”, выдадзенага беларускімі спецыялістамі, ён распрацаваў структуру і асноўныя метадалагічныя прыёмы, а таксама падрыхтаваў лінгвістычныя карты “Баравік” і “Дрэвавы грыб-паразіт”. У выпуску 2 “Жывёлагадоўля” таксама змешчаны карты М. Бірылы. У свой час для выпуску 4 “Сельская гаспадарка” (Браціслава, 2012) М. Бірыла падрыхтаваў чатыры лінгвістычныя карты: “Пшаніца”, “Поле, з якога ўбрана пшаніца”, “Пшанічная салом”, “Выспявае, спее (пра хлеб)”. Доўгатэрміновае навуковае выданне толькі цяпер данесла да сучаснікаў аўтарскую распрацоўку вучонага. Здаецца сімвалічным, што карты прысвечаны пшаніцы, полю, хлебу.

Вядома, што жыццё пражыць – не поле перайсці. Багатая творчая спадчына акадэміка М. Бірылы – гэта сур’ёзны здабытак мовазнаўства, а яго жыццё і дзейнасць – найлепшы прыклад адданага служэння навуцы. Маштабнасць работы, творчы падыход да кожнага слова ўзнікаюць грамадскую ролю навуковай спадчыны выдатнага вучонага, надаюць ім значэнне каштоўных крыніц, якія працягваюць служыць зыходнай базай пры распрацоўцы многіх актуальных пытанняў, звязаных з фарміраваннем, функцыянаваннем і развіццём мовы беларускага народа. Мікалай Васільевіч належыць да ліку тых сейбітаў слоў і талентаў, незабыўных яркіх асоб, чыё імя з глыбокай павагай праносіцца праз усё жыццё.

Надзея ЕЎСІЕВІЧ,
навуковы супрацоўнік
Цэнтра беларускай культуры,
мовы і літаратуры НАН Беларусі.

КАНЦЭПТ ЗІМА Ў ПАЭЗІІ СЯРГЕЯ ГРАХОЎСКАГА

Моўная карціна свету Сяргея Грахоўскага выразна выяўляецца ў паэтычных творах, дзе значную ролю адыгрывае канцэптэуальная лексіка. Як зазначае А. Камалава, “вывучэнне мастацкага маўлення з кагнітыўнай пазіцыі абумоўлівае зварот да канцэпту як базавай адзінкі індывідуальна-аўтарскай канцэптасферы” [1, с. 24]. На думку П. Жаўняровіча, цэласнасць тэксту ствараецца наяўнасцю сэнсавага стрыжня, які літаратурнаўцамі тлумачыцца як ідэя твора, а лінгвістамі – як канцэпт тэксту [2, с. 89]. Структура канцэпту “выяўляецца ў працэсе абагульнення адзінак – яго складнікаў” [3, с. 18]. Пры апісанні канцэптаў можна звяртацца да розных метады, сярод якіх – кампанентны аналіз ключавога слова (імя канцэпту), аналіз сінонімаў ключавога слова, а таксама спалучальнасці гэтага слова (свабодных і ўстойлівых словазлучэнняў) і інш. [2, с. 88]. Некаторыя навукоўцы прытрымліваюцца меркавання, што разгляд канцэпту мэтазгодна весці на аснове лексічнага ўзроўню [1, с. 27; 4, с. 25; 5, с. 5]. Семантычныя “згусткі” ў тэксце сігналізуюць пра канкрэтны канцэпт і могуць рэалізоўвацца праз паўтор лексем або іх семантычных актуалізатараў.

У паэзіі С. Грахоўскага вылучаецца індывідуальна-аўтарскі канцэпт *зіма*, які выражаецца з дапамогай ключавой лексемы *зіма* і семантычна блізкіх актуалізатараў *снег*, *завая*, *мяцеліца*, *мароз*, *сцюжа*, *лёд*. У кантэксце твораў яны ўжываюцца як трапеічныя сродкі, ствараючы імпліцытны змест.

Некаторыя вершы паэта “кантактуюць” у ідэйна-сэнсавым нападзенні. Так, у творы “На таежнай дарозе” канцэпт *зіма* выяўляе адмоўны эмацыйны фон праз адпаведныя кантэксты: *вецер вые; завіруха шляхі замятае; завіруха лютуе, мяце і мяце*. На такім фоне кантрастава ўспрымаецца вобраз невяліччай хаты: *два акенцы да самае раніцы свецяць; у печы агеньчык; карэц у крынічнай вадзе, соль у шклянцы і свежага хлеба акраец*. З’яўленне гэтага вобраза стварае эфект нечаканасці, які ўзмацняе ўздзеянне твора на чытача. *Завіруха змаўкае, не страшны мароз, і ніякая болей не зморыць дарога* – такая выснова лірычнага героя нападзенне вобраз хаты сімвалічным зместам: надзея на свабоду, фізічную, духоўную, не знікне ў жорсткіх варунках часу. Верш “Завіруха” пацвярджае гэтую выснову праз кантрасныя вобразы: *пасмы белыя, як змеі, прапаўзаюць па шашы; вецер колкаю ігліцай зацілае белы свет; вецер свішча і гудзе – памяць*

на агеньчык прывядзе; я дадому сцежку вобмацкам знайду. Сцежка дадому становіцца шляхам лірычнага героя да шчасця і справядлівасці.

Канцэпт *зіма* ў С. Грахоўскага неабходна разглядаць з улікам “глабальнага” вертыкальнага кантэксту [6, с. 39]. Менавіта ён высвечвае знутры ўсе тэкставыя элементы. Як вядома, Сяргей Грахоўскі прайшоў турэмныя і лагерныя этапы, таму канцэпт *зіма* ў яго паэзіі набывае сімвалічнае асэнсаванне ўсіх выпрабаванняў і пакут: *Становіцца амаль бязважкім цела / У заінелай снежаньскай цішы, / Здаецца, што кудысьці адляцела / Часцінка неспакойнае душы* (Двайнік); *Я ўсё прайшоў, чысцілішча і пекла, / Пад пурпуровай зоркаю маёй, / Я радасці шукаў, а сцюжа секла, / І рагатаў крумкач над галавой* (Ростань); *Магчыма, гэта мой апошні снег / Заваяў сцежкі і чужую дачу, / Мне нейкі цень дарогу перабег / І напярочыў новую няўдачу* (Магчыма, гэта мой апошні снег...); *З мяцеліцы ў завая я кружыў, / Каб вырвацца і з мітусні, і з тлumu. / Так і не ведаю, ці жыў я, ці не жыў, / А час прыйшоў і пра душу падумаць* (Пытаецца, колькі я пражыў...); *Я чую і ў завейным свісце / Адчай, пагрозу і бяду / І вобмацкам шукаю выйсця, / Але не веру, што знайду* (Дзіця стагоддзя).

Лірычны герой шукае такое выйсце і ў каханні. Таму антытэза *зіма* – *дом* пашыраецца ў паэзіі супрацьпастаўленнем *зіма* – *каханне*: *А ноччу зноў гудзе завая / У нашым ціхім гарадку. / Ты змерзла?.. Я тваю руку / Сваімі вуснамі сагрэю. // Ад шчасця і ад хвалявання / На вейках знікне сівізна, / І чыстай кропляй на світанні / Да нас пастукае вясна* (Ад сцюжы пасівелі вейкі...).

Ад знешняга холаду ратуе каханне: *Я не забыў, як сцежкі замяло, / Але ў якім, не ўспомню, годзе / Знарок мы не запальвалі святло... / Усё ж было дваццатае стагоддзе* (Уверцюра дваццатага стагоддзя); *Не ведаю, вы спіце, ці не спіце, / Ці бачыце за снамі сны, / Вы толькі у душы краніце / Струну далёкай даўніны. // Дзе хвоі з хвоймі гамоняць, / Сумёты сцежкі замялі, / Мiane туга і смутак гоняць / Туды, дзе вы гняздо звiлі* (З далёкай даўніны); *Твае далоні пахнуць першым снегам, / А познімі антонаўкамі – снег. / Над цішынёю нечаканым рэхам / Звініць і коціцца дзявочы смех, / Што заблудзіўся ў зорнай ночы / За ціхаю застылаю ракой / І радасць бесклапотную прарочыць / І першага кахання неспакой* (Твае далоні пахнуць першым снегам...); *Я трачу надзею, а ты нечакана, / Калі ні цяпла, ні спакою няма, / Зайшла, зачыніла фіран-*

кі старанна, / Каб сэрцы дваім не студзіла зіма
(Блакітная зіма).

У асобных вершах С. Грахоўскага канцэпт зіма рэалізуецца як вобраз няздзейснага каханья: *Чаго ў нас толькі не было? / Былі і слёзы, і ўсмешкі. / Даўно снягамі замяло / Твае сляды і нашы сцежкі* (Завялыя рамонкі); *Магчыма, цябе і на свеце няма, / А ў памяці быццам – Мадонна святая, / Магчыма, сухімі снягамі зіма / Ці восень лістамі твой след замятае* (Лісты не прыходзяць, няма тэлеграм...); *Снег завейвае плечы / І маю галаву. / Да жаданай сустрэчы / Я наўрад дажыву. // Праз снягі і завею, / Праз начную жуду, / Я хутчэй пасівею, / Чым да любай дайду* (Снег завейвае плечы...); *Я ўсё часцей жыву мінулым / І азіраюся назад, / Калі ўсю ноч з трывожным гулам / Не заціхае снегапад* (Снегапад).

Дыялагічная сувязь з “Рамансам” Максіма Багдановіча рэалізуецца пры дапамозе вертыкальнага кантэксту ў вершы “Сцюдзёная ноч”. Эпіграф (*Глянё іншы раз на яе – у расстанні*) і алюзія (*Зірні ў сівыя высі, каб толькі зорку нашу знайсці*) уключаюць твор С. Грахоўскага ў агульнаагульнавядомы кантэкст, дзе паняцці зорка, каханне, вечнасць сінамімізуюцца. Характэрна, што актуалізатары канцэпту зіма ў вершы ўспрымаюцца неадназначна. Тэкставае поле ў самым пачатку ўключае пазітыўнаацэначныя выразы *карункі снегу, шчасце радасных хвілін, чыстыя снягі, таемныя іскрыны, цёплы змрок*:

*Туманны вечар. І карункі снегу
На вербах і на чырвані рабін
Мне нагадалі даўнюю кунегу
І шчасце першых радасных хвілін.*

*Як на марозе палымнелі губы,
Твая дрыжала у маёй рука,
І мне здалося – нехта шэпча “любый”
На беразе застылага стаўка.*

*Такая цішыня на белым свеце,
Іскрацца срэбрам чыстыя снягі,
На вербах долу пазвісала веціца
Ад шэрані і ціхае тугі.*

*Пасля твае таемныя іскрыны
У цёплым змроку мне былі відны,
Гадзіны праляталі, як хвілінкі,
І без твае, і без мае віны...*

Развітанне з каханай мяняе адпаведнае напайненне канцэпту праз выкарыстанне метафар *снег зараўняў вячэрнія сляды, расстанне разлучыць нас са шчасцем назаўжды*. Азначэнні *сівыя* (высі), *блытанае* (жыццё) узмацняюць трагічнасць няспраўджанага кахання:

А досвітак прарочыў развітанне,

*Снег зараўняў вячэрнія сляды,
Мы не маглі паверыць, што расстанне
Разлучыць нас са шчасцем назаўжды.*

*Дзе ты цяпер? Зірні ў сівыя высі,
Каб толькі зорку нашу знайсці.
Не знойдзем, хоць апоўначы прысніся
Апошні раз у блытаным жыцці.*

Першы кампанент індывідуальна-аўтарскіх антытэз С. Грахоўскага зіма – дом, зіма – каханне, набываючы сімвалічнае значэнне, мае негатыўную ацэнку. А ў пары зіма – *дзяцінства*, наадварот, успрымаецца выразна станоўча, паколькі маленства звязваецца ў лірычнага героя з чысцінёй і свежасцю снегу, з рознымі зімовымі забавамі, якія шчодро дораць шчасце і радасць. Таму кантэкстуальна кампаненты зіма – *дзяцінства* набліжаюцца, сінамімізуюцца: *На санках, у расхлістаным кажусе / Лячу ў сваё дзяцінства, як у сне, / І светлымі начамі ў Беларусі / Бярозавікам пахне позні снег* (Позні снег); *Бягу па снезе і смяюся, / Забыўшыся пра сівізну* (Апошні снег); *А я праз лес пракладваю лыжню – / Тугую звонкую дарогу – / І хлапчукоў і клічу і дражню, / Што адстаюць ад лыжніка старога* (Лыжня).

Для паэзіі С. Грахоўскага характэрна і тое, што пазітыўнаацэначнае выражэнне канцэпту зіма падмацоўваецца азначэннямі *блакітны, сакавіковы, апошні, першы, цёплы, вясновы, позні: Прыйдзі непрыкметна сцяжынкай нямою / У сінім святле да знаёмых дзвярэй, / Цябе я чакаю блакітнай зімою, / Прыйдзі і настывае сэрца сагрэй* (Блакітная зіма); *Магчыма, што апошні раз / Гляджу на снег сакавіковы, / І спадзяюся, што пра нас / Успомніць нехта выпадкова* (Магчыма, што апошні раз...); *На ранні бэз ляціць апошні снег / Запознены і крышкы баязлівы, / І растае, і капаюць са стрэх / Тугія кроплі ў латакі і злівы* (Вясна); *Ці то на яве, ці то ў сне, / Калі было да болю млосна, / У поўнач выпай першы снег / На поле, на шляхі і сосны* (Ці то на яве, ці то ў сне...); *Сумуюць гнёзды па вясне, / А зранку заіскрыўся тонкі / Вясновы снег, апошні снег, / Нібыта чыстыя старонкі* (Апошні снег); *І светлымі начамі ў Беларусі / Бярозавікам пахне позні снег* (Позні снег).

Канцэпт зіма ў паэзіі С. Грахоўскага набывае асаблівую выразнасць пры выкарыстанні прыёму ўвасаблення:

*І закітуе вокны зранку,
Ссячэ капусту дацямна
І вышые за ноч фіранку
На шыбах цёмнага акна.*

*Платы і веснічкі пабеліць,
Усе калюжны зашкліць
І за аселицай пасцэле*

Палотны зрэбныя бяліць.

*А на дасвеці сырадою
У вёдры звонкія налье
І свежай, чыстай, маладою
Нячутна пройдзе па сяле.*

*Празрыстым пухам галубіным
Усе дарогі замяце
І сокам спелае рабіны
Палоску ў небе правядзе.*

Зіма.

Верш мае адметную сінтаксічную арганізацыю. Ужыванне ў самым пачатку злучальнага спалучальнага злучніка *і* дазваляе разглядаць тэкст у дыялагічнай перспектыве. Аўтар нібы падхоплівае думку чытача, пераводзіць яе ў свой паэтычны план (дзеяслоўныя метафары ствараюць вобраз зімы як рупнай прыгожай маладзіцы) і потым зноў запрашае да сутворчасці. Экспліцытна верш мае эффект незакончанасці дзякуючы злучніку *і*. Ён, як відаць з прыкладу, звязвае аднародныя выказнікі. Яны ствараюць дынаміку вобраза, які набывае пэўны працяг і закончанасць ужо ў фантазіі чытача.

Такім чынам, індывідуальна-аўтарскі канцэпт *зіма* ў паэзіі Сяргея Грахоўскага, выражаны ключавой лексмай *зіма* і семантычна блізкімі актуалізатарамі *снег, завея, мяцеліца, мароз, сцюжа, лёд*, рэалізуецца праз трапеічныя сродкі, сярод якіх глыбінёй імпліцытнага зместу вызначаецца сімвал. Яго спасціжэнню ў творах С. Грахоўскага садзейнічае ўнутрытэкставы і “глабальны” вертыкальны кантэкст. Што да першага, то пры яго характарыстыцы вылучаюцца кантэкстуальныя антытэзы *зіма – дом, зіма – каханне* і адпаведная

кантэкстуальна сінанімічная пара *зіма – дзяцінства*. “Глабальны” вертыкальны кантэкст дазваляе зразумець аналізаваны канцэпт С. Грахоўскага ў звязку з гісторыяй краіны, а таксама з творамі іншых пісьменнікаў. Паэт умее ствараць дыялог паміж уласным тэкстам і чытачом дзякуючы адметнай сінтаксічнай арганізацыі верша.

Спіс літаратуры

1. Камалова, А. О задачах и категориях когнитивной поэтики (краткий обзор) / А. Камалова // Когнитивная поэтика : проблемы, опыт исследования. Научная серия “Современная русистика : направления и идеи”, т. III / научн. ред. А. Камаловой. – Olsztyn : Centrum Badań Europy Wschodniej UWM, 2011. – С. 11 – 32.
2. Жаўняровіч, П. П. Публіцыстычны дыскурс Уладзіміра Караткевіча / П. П. Жаўняровіч; навук. рэд. В. І. Іўчанкаў. – Мінск : РІВШ, 2011. – 244 с.
3. Евтушенко, О. В. Эволюция концептов в художественной речи как отражение её когнитивного потенциала : автореф. дис. ... докт. филол. наук : 10.02.01 / О. В. Евтушенко; Московский государственный педагогический университет. – М., 2011. – 48 с.
4. Чес, Н. А. Функционирование метафорических концептуальных систем в текстах современной англоязычной прозы (на материале художественной литературы) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Н. А. Чес; Московский лингвистический университет. – М., 2000. – 27 с.
5. Сборошенко, К. В. Метафорическая репрезентация концепта “красота” в современной поэзии (на материале стихотворений русских и итальянских поэтов XX века) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / К. В. Сборошенко; Челябинский государственный университет. – Челябинск, 2009. – 22 с.
6. Гюббенет, И. В. Основы филологической интерпретации литературно-художественного текста / И. В. Гюббенет. – 2-е изд., доп. – М. : Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2010. – 208 с.

Таццяна СТАРАСЦЕНКА,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

Майстэрня слова

З НАГОДЫ НАРОДЗІНАЎ СЛОВА

ГАВАРКОВАСЦЬ

Як вы, чытач, зразумелі гэтае слова? Без кантэксту, пэўна ж, адказаць нялёгка. А ўсё ж паспрабуйце. Хоць і невыяўна, але праступае сэнсавая і словаўтваральная сувязь назоўніка з прыметнікам *гаваркі* ‘які гаворыць’. Канкрэтызаваць, акрэсліць значэнне наватвора дапаможа кантэкст.

«Многія ўласныя назвы жыхары Слонімшчыны тлумачаць з пункту гледжання народнай этымалогіі, якая адштурхоўваецца не ад

фактаў, а ад самога наймення, яго “гаварковасці”. Зразумела, такія этымалогіі не з’яўляюцца навуковымі, але яны цікавыя тым, што раскрываюць моватворчае чутцё нашых продкаў: вёска Смаўжы (у балоце было многа смаўжоў), рэчка Іярданка (сын Іяр і дачка Данка)...» (М. Даніловіч. Легенды і паданні Слонімшчыны. – Наша слова. 26.06.2013).

Лексічнае значэнне назоўніка *гаварковасць* можна сфармуляваць так: ‘уласцівасць чаго-не-

будзь (у гэтым выпадку наймення) гаварыць, г. зн. раскрываць сваё паходжанне. У наватворы сумяшчаецца ўласцівае матывавальнаму прыметніку (*гаваркі*) значэнне прыкметы са значэннем назоўніка як часціны мовы.

Цяжэй абгрунтаваць (апраўдаць) марфемную структуру неалагізма. Назоўнік *гаварковасць* узнік на базе прыметніка *гаваркі* з дапамогай фармантаў – суфіксаў *-ов-*, *-асць*. Ён перагукваецца з прыметнікам *гаваркі* (*гаваркая, гаваркое*), іх збліжае месца націску – на трэцім складзе. Такая форма слова, напэўна, падтрымліваецца аналогіяй: *гаварковасць* – *гутарковасць*.

Падкрэслім. Неалагізм *гаварковасць* утварыўся непасрэдна ад прыметніка *гаваркі* шляхам адначасовага далучэння двух суфіксаў – прыметнікавага *-ов-* і назоўнікавага *-асць*.

Калі б да прыметніка *гаваркі* далучыўся адзін суфікс *-ов-*, мелі б прыметнік *гаварковы*. Але такі прыметнік нерэальны, нежыццёвы, у мове няма адпаведнага яму значэння. Прыметнік *гаварковы* можна выявіць хіба што як словаўтваральную аснову назоўніка *гаварковасць*.

Прасочым гэтую асаблівасць словаўтварэння на большай колькасці прыкладаў. Вось шэраг аналагічных прыметнікаў з націсковым канчаткам, утвораных ад дзеясловаў: *гаманкі, гняткі, рассыпкі, трапяткі, шапаткі* (словы фіксуецца “Вялікім слоўнікам беларускай мовы” Ф. Піскунова).

Далучым да прыведзеных прыметнікаў суфікс *-ов-*: *гаманковы, гнятковы, рассыпковы, трапятковы, шапатовы*. Атрымліваюцца нейкія недасловы, ці непаўнасловы. Адназначна прыкмета ў іх паслабленая.

А цяпер да тых самых літаратурных прыметнікаў дадамо спалучэнне суфіксаў *-овасць*: *гаманкі – гаманковасць, гняткі – гнятковасць, рассыпкі – рассыпковасць, трапяткі – трапятковасць, шапаткі – шапатовасць*.

Утвораны назоўнікі – нязвыклыя, але яны ў нейкай меры захоўваюць лексічнае значэнне дзеясловаў – зыходных слоў адпаведных словаўтваральных гнёздаў: *гаманковасць* (← *гаманіць*), *гнятковасць* (← *гнясці*) і г. д. Больш дакладна раскрываецца семантыка гэтых слоў у кантэксце, нават мінімальным: *гаманковасць бору, гнятлівасць абставін, рассыпковасць цукру, трапятковасць святла, шапатовасць лісця* (параўнаем: *гаварковасць назваў*).

Гэтыя “эксперыментальныя” вытворы, як правіла, не набываюць статусу звычайных, ужывальных слоў, бо іх (вытвораў) месца занялі ўсталяваныя літаратурныя: *гаманлівасць, гнятлівасць, рассыпцасць* (*рассыпастасць, рассыпчатасць*), *трапятлівасць, шапатлівасць*.

Толькі зрэдку, калі надараецца ўвесці ў літаратурную мову адсутнае, але патрэбнае слова (як *гаварковасць*), могуць быць выкарыстаныя рэзервы беларускага словаўтварэння. Аднак пры гэтым казаць, што запачаткоўваецца новы тып утварэння назоўнікаў, устрымаемся.

Ці найлепшае слова знайшоў М. Даніловіч? Памяркуем, беручы на ўвагу сінанімічныя патэнцыйныя неалагізмы.

У беларускай мове побач з прыметнікам *гаваркі* вядомы варыянт з націскам на корані – *гаворкі*. “Словаклад: слоўнік адметнай лексікі” (Мінск, 2013) зафіксаваў яго са значэннем ‘схільны да размоў, ахвочы пагаварыць’; ёсць там і адпаведны назоўнік *гаворкасць*. Крыху зрушыўшы (пашырыўшы) значэнне, назоўнік *гаворкасць* можна ўжываць як адэкват слова *гаварковасць*.

Тут трэба зазначыць. Пры наяўнасці акцэнталагічных варыянтаў прыметнікаў утвораныя ад іх назоўнікі маюць націск на корані: *гаманкі, гамонкі – гамонкасць; гаваркі, гаворкі – гаворкасць*. Такім чынам, з боку словаўтварэння назоўнік *гаворкасць* заканамерны, натуральны. Яго будова празрыстая, няўскладненая.

Прыметнік *гаворкі* дазваляе ўтварыць таксама назоўнік *гаворчасць*.

Назоўнік з накаранёвым націскам *гаворкавасць* не можа здзейсніцца – найболей праз тое, што ён успрымаецца як датычны да назоўніка *гаворка*, як утвораны ад яго.

Якое ж слова будзем раіць да выкарыстання? Істотную перавагу мае вытвор *гаварковасць*: ён ужыты аўтарытэтным аўтарам, стаў фактам маўлення. Важна і тое, што гэты назоўнік выяўляе сваю роднасасць з прыметнікам-тэрмінам *гаваркі*, усталяваным у беларускім мовазнаўстве: *гаваркое* (слова, імя), *гаваркая* (назва).

Варта нагадаць, што ўзнікненне і ўлітаратурванне выразу *гаваркое слова* звязана з імем Фёдара Янкоўскага (напэўна адбылося перастварэнне рускага тэрміналагічнага спалучэння *говорящее слово*). Але што да назоўніка *гаварковасць*, дык тут беларуская мова апярэдзіла рускую, дзе адпаведнага назоўніка няма.

На жаль, сёння можна толькі пафантазіваць, што сказаў бы на конт новага слова Фёдар Міхайлавіч. Але самае важнае меркаванне застаецца за аўтарам тэксту, у якім неалагізм ужыты, – Міколам Даніловічам. Хацелася б даведацца, як у сапраўднасці з’явілася неардынарнае слова.

Мною ж, чытачом, наватвор *гаварковасць* прымаецца з першага публічнага паказу (выступу).

Алесь КАЎРУС.

СТЫЛІСТЫЧНЫЯ ФІГУРЫ ЯК АДМЕТНЫЯ ЭКСПРЭСІЎНЫЯ АДЗІНкі ПАЭТЫЧНАГА ІДЫЯСТЫЛЮ НІНЫ МАЦЯШ

Экспрэсіўны сінтаксіс паэтычнага маўлення Ніны Мацяш вызначаецца разнастайнасцю стылістычных фігур, іх глыбокім семантычным напаяўненнем, што стварае маўленчую гармонію радка і выяўляе той паэтычны стан душы, які дазволіў аўтарцы стварыць высокамастацкія вобразы, недвухсэнсоўныя і запамінальныя. Радок, упарадкаваны з дапамогай сінтаксічных прыёмаў, заўсёды лёгкаўспрымальны. Напоўнены глыбокім сэнсам і падтэкстам, ён варты запамінавання і цытавання: да паэзіі Ніны Мацяш хочацца вяртацца.

Адна з самых улюбёных сінтаксічных фігур паэтычнага маўлення аўтаркі – **умоўчанне**, або **недаказ**. Прычым паэтка выкарыстоўвае розныя па месцы ў паэтычным радку і па графічным афармленні віды фігуры. Так, традыцыйны яе від, аформлены з дапамогай шматкроп'я ў канцы вершаванага радка / сказа, – самы прадуктыўны: *Ляцела птушка ішчася... / Праляцела; Ціхая ласка рук, / Стрыманы дотык вуснаў... / Зноў не згараю – гару...; Жыццё заўжды – іспыт на мужнасць. / Яе ж не возьмеш напракат...; Іскрынка духу свеціцца, аднак, / душа й сама не бачыць свайго dna...* Відавочна, што прыклады з твораў тэматычна разнастайных, пры працытанні гэтых і іншых радкоў можа скласціся ўражанне, што аўтарцы ў пэўных сітуацыях нібы не хапае слоў, а насамрэч яна не прамаўляе ісціны і не апісвае пачуцці, зразумелыя і без слоў. У выніку атрымліваецца, што сам чытач робіцца аўтарам / суаўтарам, бо ён дадумвае сітуацыю, сам фармулюе вывад, да якога падводзіць аўтарка, і гэты вывад, бадай, важнейшы за прамаўленыя словы. Недаказ у постпазіцыі да выказвання афармляецца і шматкроп'ем з пыталнікам, і шматкроп'ем з клічнікам у залежнасці ад таго пачуцця, якім шчыра і шчодро дзеліцца паэтка, ад той эмоцыі, якую свеціцца яе радок: *Дзе вы, матуля, сёстры, брат? / Хоць знак які падай мне, ма!..; Як ружы, мне кідаеш словы, / А сам ты іх ці разумееш?..*

Менш ужывальнае ўмоўчанне на пачатку радка: аўтарка пачынае гутарку з чытачом з паўзы, якая быццам дазваляе сабрацца з думкамі, стрымаць эмоцыі, што надзвычай узрушылі яе: *... Ты напярэду першы-лепшы стрэчны, / З кім і размінуцца не шкада; ... А тут я размінулася з табой.* Аднак паэтычнаму ідыястылю паэткі надзвычай

уласцівы такі тып фігуры, пры якім радкі маюць шматкроп'е з двух бакоў, думка нібы бярэцца ў кальцо шматкроп'я: *... Над ваколлем трыміць залацень / Жыта й песні, яна – не канчалася бл..; ... А ноччу глуха лес шумеў. / А ёй прымроілася мора...; ... Не сцяжынка вядзе – / Над густой збажыною крыляю...; ... Студзень. Ноч. / Цішыня, быццам шкло...; ... Як па адлёце душа: ненаяўная толькі таму, / што няўгледная...* Думаецца, такі від фігуры можна кваліфікаваць як кальцо ўмоўчання, ці недаказ-кальцо.

Часам паэтычны радок можа перарывацца ўмоўчаннем: *Пісьмы ўсе... не спялю... / Памяць скручу ў вузел; Ты!.. мерна крочыў па двары; Ці вернешся?.. У ножанькі б упала... / Ці вернешся?.. / Я змучыла цябе...* Усе радкі вартыя і адначасова не вартыя працягу разважанняў, відавочнае зразумела і без слоў.

Яшчэ адзін экспрэсіўны прыём сінтаксічнага ўзроўню – **інверсія**; пры лінгвістычным аналізе шматлікіх вершаў выяўлена, што адваротны парадак слоў часта ўжываецца пры апісанні прыроды: *На вуліцы вядзьмарыць завіруха; Ходзіць студзень непадкупным сведкам; Адляцела лістота ў чарговы свой вырай; Прыбілі ноч да долу перуны; Бярозавым святлом упала поўня; Ступае на каціных лапках / Ноч зорнажнівеньскае масці; Смугі хусцінку сонца адхіляе.* Увогуле, як і многія стылістычныя фігуры, інверсія – прыём поліфункцыянальны: так, напрыклад, пры апісанні з'яў прыроды ў прыведзеных кантэкстах яна надае выказванню казначнасць, таямнічасць. Відавочна, што інверсія аздабляе метафару, якая ў сваю чаргу “адухаўляе прыроду”, таму названыя ўражанні ад паэтычных радкоў узмацняюцца. Гэтыя факты яшчэ раз пацвярджаюць выснову пра гармонію зместу і формы твораў Ніны Мацяш. Інверсія дапамагае аўтарцы выказаць пачуцці іншага характару, апісаць стан душы: слова, якому надаецца найбольшая сэнсавая і эмацыяная нагрузка, заўсёды стаіць у постпазіцыі: *А я не прагну неба: / Дагарае свечка ў душы; У час мінулы не даходзіць пошта; Свецяць, мамачка, рукі твае спрацаваныя. / Мама, свеціць трывушчае сэрца тваё...; Бойся спазніцца са словам харошым: / Тонка прадзецца жыццёвая ніць; Прымала ўсе дары мая рука / Ў няведанні найўным і ішчаслівым.*

Паэтычнаму ідыястылю Ніны Мацяш уласцівы таксама прыёмы, заснаваныя на паўторах адзінак розных моўных узроўняў – гукаў, слоў, словаспалучэнняў, словазлучэнняў, сказаў. Найбольш прадуктыўныя сярод названых – сам паўтор слоў як самастойная фігура, анафара, эпіфара, кальцо, стык. Двайны і шматразовы паўтор розных часцін мовы ў той самай форме, паўтор слова ў розных формах, таўталагічны паўтор роднасных слоў складаюць адметнасць аўтарскага маўлення, выяўляючы хутчэй ступень праяўлення пачуцця паэтычнасці, чым звычайныя колькасныя характарыстыкі з’яў: *Не спатрэбяцца іншыя лекі, / Боль сунімецца, распач міне, / Бо навекі, навекі, навекі / Ты адзіны, адзіны ў мяне; Няма тых вуснаў, а гараць / На мне ўсе пацалункі тых, / Няма тых рук, а трапяткія / Віры іх ласкі ўсе віраць!..; Схіл снежня. І схіл дня; Але хата, ды хатнія, ды ўсё, што пры хаце, / гукаюць: Трымайся!*. Варта зазначыць, што паўтор таго самага слова ў розных граматычных формах кваліфікуецца як стылістычная фігура – **паліптот** (напрыклад, у прыведзеных радках *тых і тых, хата і хаце*).

На паўторы заснаваны таксама **анафара** і **эпіфара**. Адзінапачатак вершарадкаў / сказаў / строф адпаведна можа быць роўны слову / словаспалучэнню / сказу: *Толькі блізкіх збліжае ростань. / Толькі з блізкімі час у згодзе; Дзівавацца каменю й лістку, / Дзівавацца караню й дажджыніцы; Сляды на ранішняй траве, / Сляды, і ўсе – у незвычайнасць; Не можа быць, каб ты не адазваўся, / Не можа быць, каб помніць перастаў; А ўтапіць і ў ім [моры] немагчыма / несвабоду сваю ад лёсу, / несвабоду сваю ад явы, ад свайго чалавечага знаку, / Пэўна, таму, што мой посах – слова, / пэўна, таму, што радзіма – боль, / іду і шукаю прычыну для радасці*.

Часам у пачатку радкоў паэтычнасць выкарыстоўвае слова ў розных граматычных формах, мяркуючы, што тэрмін, ужо прапанаваны намі пры аналізе стылістычных фігур, – **таўталагічная анафара**, мае права на існаванне: *Няпэўны час, / Няпэўная душа; Не ты мяне любіш – жыццё мяне любіць, / Тваёю істотай вітае-галубіць, / Тваімі вачамі ўзіраецца ў вочы, / Тваімі рукамі абняць мяне хоча, / Тваёй палымянаю думкай вартуе*.

Эпіфара ў паэтычным маўленні Ніны Мацяш ужываецца радзей. Традыцыйная разнавіднасць фігуры – паўтор слоў, іх спалучэнняў або словазлучэнняў ці сказаў у канцы радкоў, строф: *Я маўкліва шукаю, / Я маму шукаю; А тры песні твае не канчаюцца нават і ў горы: / Песня працы, / Яшчэ – песня працы, / І зноў – песня працы*. Сказы, паўтораныя ў канцы строф, заў-

сёды заключаюць у сабе глыбокую думку; паўтораныя, яны яшчэ раз вяртаюць нас да ўзмацнення тых самых эмоцый і разважанняў. Так, напрыклад, могуць паўтарацца радкі *Нянавіці ніколі не было; У будні мае вярнуся; А ліха не спіць* і інш. З эпіфарай нельга блытаць таўталагічную рыфму, калі ў канцы сказаў, радкоў можа паўтарацца тое самае слова ў розных формах ці роднасных словы; такі від паўтору таксама ўласцівы паэтычнаму маўленню Ніны Мацяш: *Я ўжо ў цябе ўрасла. / Мы ўжо зрасліся; Жыву на Беларусі, / Беларуска. / Кахаю беларуса*. Як відаць, часам паўтараюцца аднолькавыя пачатак і канец радкоў, утвараючы стылістычны прыём, які кваліфікуецца як **эпанафара**. Ад эпіфары таксама трэба адрозніваць аманімічныя паўторы слоў у канцы радкоў, якія ўтвараюць каламбуры кшталту *Святая музыка душы / Пакінула ўжо нашы душы*.

Адна з самых прадуктыўных фігур паэтычнасці маўлення Ніны Мацяш – **кальцо** як паўтор лексем / групы лексем / сказаў у пачатку і ў канцы адпаведна сказа / чатырохрадкоўя / твора ці яго часткі. Прычым варта памятаць, што кальцо і адыгрывае значную структурна-кампазіцыйную ролю, і заключае ў сабе сэнсава-эмацыйную нагрукку: словы ці радкі, якія “бяруць тэкст” у кальцо, – апорна моцны момант тэксту, у іх – тая асноўная думка, у якой не проста разважання паэтычнасці, яе перажыванні, а магчыма, ідэйны змест твора. Напрыклад, “кальцо верша” – гэты радкі *Не сніся мне; Я люблю цябе... / а ты – не слухай! / Я люблю цябе... / а ты – не чуй!*; “Палюбі мяне! Палюбі мяне...”; *Чакаю цябе*. У прааналізаваных тэкстах можна вылучыць яшчэ адну разнавіднасць кальца, дзе паўтараецца назва верша ў якасці апошняга радка, так пабудаваны многія творы: “*Паглядвайма ў неба*”, “*Дарослыя дзеці*”, “*Сузямельцы*”, “*Будзем!*”, “*Угняздуй мяне ў сэрцы*”, “*Адпомста*”, “*Цвітуць лугі*”.

Кальцо штрафы таксама ўжываецца ў паэтычным маўленні Ніны Мацяш, яно надае сэнсава-кампазіцыйную завершанасць радкам, стылістычны эфект разважлівасці, захаплення пэўнымі з’явамі: *Я думала, люблю адну вясну: / Вясной так лёгка пераблытаць, дзе я, / Вясной так пяюць ва мне надзеі, – / Я думала, люблю адну вясну; Снег упаў на голле залатое. / Толькі ўчора сонцам ліўся ліст – / А сягоння пад завейны свет / Снег упаў на голле залатое*.

У выніку вершаваных разважанняў паэтычнасць часам пераасэнсоўвае думку, выказаную ў пачатку верша, тады заключная частка кальца дакладна не паўтарае структуру і склад пачатку, а мае тыя сэнсавыя змяненні, якія ўзбагачаюць твор; такая фігура кваліфікуецца як **кіклас**, пры

яе ўжыванні ствараецца ўражанне пераасэнсавання першапачатковай думкі, першага ўспрымання: *Не ў Рым вядуць дарогі* (назва) і апошні радок *Не ў Рым дарогі ўсіх людзей вядуць; Ужо не расстацца* (назва) і ключны радок *Нам ужо не расстацца*; адпаведна: *Само лета ў імені тваім* (першы радок) і *Столькі лета ў імені тваім* (ключны радок); *Слухаю дзіўную птушку – Слухаю светлазорую птушку; Дзе ты, даўня любасць? / Белы корань душы... – Безаглядная любасць, / Вечны корань душы...*

Верш “Лісцевая завая”, напрыклад, таксама ўзяты ў кальцо чатырохрадкоўя, склад радкоў якога адрозніваецца – утвараецца фігура кіклас. Відавочна, такі кампазіцыйны паўтор радкоў выяўляе аўтарскія разважанні над пэўнай думкай, у выніку якіх паэтка прыходзіць да крыху іншых высноў, не менш глыбокіх і змястоўных, чым тыя, што былі выказаны спачатку: *Лісцевая завая кружыняе. / Заплюшчу вочы – і мяне няма... / Душа ў такой аддалечы лунае, / як быццам і не ведае ярма* – у апошнім чатырохрадкоўі змяняецца радок *Лісцевая завая кружыняе. / Заплюшчу вочы – і няма мяне... / Душа ў такой аддалечы лунае, / куды зямное смецце не сягне*.

Менш актыўныя стылістычныя прыёмы – **кампазіцыйны стык і падхват**: *Спакон вякоў было такое: / Смяюцца людзі, людзі плачуць; Я ўжо цябе нікому, / Нікому і нічому не аддам; Нават тады, / Калі вечна я, / Вечна я слухала б / Слова каханья твае...; Канчаецца ўсё шчасліва, – / Шчаслівы ў казак канец*.

Паўторы слоў з адным каранем ці формаў тых самых слоў, што адбываюцца ў выніку іх сутыкнення ў мікракантэксце, дэманструюць аўтарскую смеласць словаўжывання: вельмі важна праз паўторы не “збіцца” ў стылістычныя памылкі, звязаныя з беднасцю слоўнікавага запasu. Наадварот, з дапамогай лексічных і сінтаксічных паўтараў выяўляецца глыбіня аўтарскага пачуцця, яшчэ адна магчымасць раскрыцця светаўспрымання праз словаўжыванне.

Сінтаксічная фігура, заснаваная на паўторы лексем, іх граматычных формаў, сінтаксічных адзінак – **паралелізм**: *У рос пытаюся – / Яны маўчаць, / У зор пытаюся – / Яны маўчаць; Калі спелае зерне пшанічнае / Падае ў глебу, / Вылушчваецца з яго / Пшанічны колас. / Калі чалавек у зямлю сыходзіць, / Вылушчваецца з яго / Зернейка Духу*. Відавочна, што вобразнасць прыведзеных радкоў узмацняецца за кошт эпідары, эпанафары, радзей кампазіцыйнага стыку, што надае радкам асаблівы лірызм, нават напеўнасць, меладычнасць.

Частаўжывальная стылістычная фігура, якая выяўляе супярэчлівасць пачуццяў, – аўтарская

антытэза, прычым кантраснасць эмоцый праяўляецца як у агульнамоўных, так і ў кантэкстуальных антонімах. Выяўлена, што антанімізуюцца сярод агульнамоўных і індывідуальна-аўтарскіх адзінак словы розных часцін мовы, але найчасцей – назоўнікі і прыслоўі, прыметнікі і дзеясловы: *Кагосьці вёрсты разлучаюць, / Кагосьці звязваюць навек; Зла са святлом змаганне ідзе заўсёды; Для кожнага тут / Знайшося ў мяне слова добрае / І на сустрэчу, і на развітанне; Б’ешся, б’ешся, як сляпяя птаха, / То аб неба, то аб камяні; Дзе адна на ўсё жыццё сустрэча / І адна на ўсё жыццё – разлука...; Не скрывіць душой ні разу – / гэта шмат ці мала; Нам зоры сусвету штоночы гараць, / Нам сонца сусвету штورانку ўзыходзіць; Усё звычайна ў гэтым свеце: / І першы ўсхліп, і ўздых апошні*. Прыведзеныя антытэзы аднакампанентныя, бо складаюцца з адной антанімічнай пары, некаторыя са слоў у іх маюць у розных кантэкстах розныя антонімы, што яшчэ раз сведчыць пра маўленчае багацце вершаванай мовы Н. Мацяш.

Асаблівай выразнасцю, якая адлюстроўвае яшчэ большую глыбіню аўтарскага пачуцця, валодае шматкампанентная антытэза, яна мае, як правіла, у структуры дзве пары супрацьлеглых па значэнні слоў агульнамоўнага ці аказіянальнага характару: *Прышоў са снегам, з ліўнямі – сышоў, / Навек застаўся радасцю і болем; Няма нічога, кром жыцця і смерці. / Мне ўжо ўсё роўна, міг ці век мне*.

На кантрасце заснаваная таксама такая стылістычная фігура, як **аксюмаран**, якую адносяць да фігур наўмысна абсурднага маўлення, аднак недарэчнасць такіх выказаў адзначаецца толькі на першы погляд; пры паўторным прачытанні тэксту, пры разважанні над зместам усё становіцца на свае месцы: часам чалавек перажывае такія супярэчлівыя моманты, калі ўзнікаюць неадназначныя пачуцці, і тады ў летнюю спёку холадна, а ў сцюдзёны зімовы вечар мароз не адчуваецца: *На чорна-белых берагах зіма. / Дзён чарната ды бель даўгіх начэй...; І ціха прамовіш: “Я рады, / Я рады, што мне сумаваць...”; Любы мой, любы мой, любы мой! / І часовае – з намі навечна*.

Зварот як стылістычная фігура праяўляе сябе ў паэтычнай размове аўтаркі з тым, што ў граматыцы кваліфікуецца як нежывое, выражаецца абстрактнымі назоўнікамі. Ніна Мацяш вядзе дыялог з душой і лёсам, мелодый і трывогай, словам і каханнем, з родным краем, прыродай: *Душа мая, дай адпачынак мне: / Даволі песень з болем і тугою!; Скажы, каханне, адкажы, / Што дорага табе найболей?; Што яшчэ мне, лёс, падкінеш / Пад зацьменне душ?; О слова – шпак вясновы! / Хоць на міг / Сагрэй сягоння / Родна-*

га мне чалавека...; Не пасягнуць мне розумам / Тваix памераў велічных, **Прырода**.

Прадуктыўны сродак стварэння эмфатычнай інтанацыі – **эліпсіс**, стылістычная фігура, заснаваная на наўмысным пропуску слоў, якія лёгка аднавіць з кантэксту ці самому ўявіць іх у залежнасці ад зместу выказвання; фігура мае поліфункцыянальны характар. Часам пропуск слова звязаны з дынамізмам ці зменамі падзей, часам з наданнем размоўнай афарбоўкі выказванню, аднак у мове паэзіі Ніны Мацяш такія лаканічнасць, нешматслоўнасць выяўляюць стрыманасць аўтарскага характару: ...*З адным не прымірыцца мне: / Што я кахаю Вас, Вы – не...; ...Цёмная дарога ўдаль збягае, / Над дарогай – зорнае шыццё, / Побач – ты, каб знала я – о, знаю! – / Што такое шчасце і жыццё; / І для чаго запалена святло? / Няйначай – лету, выраю – няйначай. / І мо – каб адзінока не было; / Не хацела нічога ад вас. / ...І вамі – жывая.*

Узаемадзеянне розных стылістычных фігур – з’ява, уласцівая мове паэзіі многіх аўтараў, паколькі з дапамогай некалькіх фігур узмацняецца экспрэсія. Паэзія Ніны Мацяш не стала выключэннем: на наш погляд, высокую ступень эмацыянанасці якраз і перадаюць недаказ у спалучэнні з эліпсісам: *Надзеям, жаданням, імпэту – раскутая воля: / вяртаюся ў дом з чужыны!.. / Наяве не бачыла гэтай званіцы ніколі, / але – гайдануцца званы / і – !..*

Аднародныя члены сказа як сродак узмацнення экспрэсіі сінтаксічнага ўзроўню не толькі ствараюць упарадкаванасць структуры радка, яны выяўляюць разнастайнасць жыццёвых з’яў, рэалій, а таксама – узрушанасць аўтарскага настрою: *Мая пара спяванак, мук, надзей / Перарасла ў пару маўклівых дум; / У мяне ўсё добра, ціха, ясна; / Зіхотка, бесклапотна, жыццядасна / Жар-птушка з казкі ў сад мой / Прыляцела; / А нам – гарэць, і падаць, і ўзнямацца, / І праклінаць свой лёс, і пець хвалу.*

Рады аднародных членаў сказа з абагульняльнымі словамі маюць метафарычны змест: *Калі б тады не стрэлася з табою, / Што б ведала цяпер я аб любові, / Аб небе, пекле, смерці – аб жыцці?..* (утвараецца перыфраза-антытэза, праз якую жыццё атаясмяецца са смерцю, пеклам, небам, любоўю); *Прыйду і я – цераз маix паслоў: / Світалыны вецер, зорку, аблачыну.* Асаблівай экспрэсіяй валодаюць аднародныя члены сказа, аб’яднаныя **градацыяй**: *О, толькі не пакінь, не адступіся! / Пазнай мяне, прызнай, не абміні!; / Каб прабачальным дотыкам даткнуўся / Бог да цябе... да людю... да Айчыны.* У градацыйным радзе слоў кожнае пашырае семантыку папярэдняга кампанента, за кошт чаго паступова ўзмацняецца экспрэсія выказвання.

Рытарычнае пытанне як пытанне-адказ змяшчае цікавыя думкі, аднак частатой выкарыстання не вызначаецца; думкі сцвярдзальныя паэтка заключае ў адпаведныя сінтаксічныя канструкцыі. Можна прывесці некаторыя выказванні адпаведнага зместу і сінтаксічнага афармлення: *Свет чалавечы прагне людскасці. / Але хіба яе / Магчыма выняньчыць / У самаразбурэнні?; / Ці ж толькі ад жалю да нашае нэндзы краёвай / Бог вусны твае растуліў беларускаю мовай?!; / Ці б нашы адзіноты нас звялі, / Каб мы несумяшчальныя былі?*

Уласнапытальныя сказы таксама экспрэсіўныя, бо запрашаюць да разважанняў, суперажыванняў: *Якое надвор’е ў цябе на душы / Цяпер, як я табе згасла?; – Скажы, каханне, адкажы, / Што дорага табе найболей?; / Адкуль, кім забытая скрыпка / Тут, дзе ні сцяжыны, ні следу?*

Экспрэсіўнае вылучэнне членаў сказа – адзін са сродкаў стварэння эмфатычнай інтанацыі і лірычнага маўлення, які перадаецца праз вылучэнне пэўных членаў сказа ў прэпазіцыю ці постпазіцыю да асноўнага выказвання. Самыя прадуктыўныя сегментаваныя канструкцыі – “назоўны тэмы” і парцэляцыя: *Ах, **чароўныя дудачкі з матчынай казкі!..** / Падзьмеш у адну – і высахнуць слёзы; / У другую падзьмеш – засмяешся знячэўку; / Возьмеш трэцюю – пусцішся ў скокі...; / Любоў... Яна – як гэтая крыніца; Ты прабач, што пабыла як для прыліку я. / Не малая твая хата. **Завялікая;** / Каб ён [сад] / Быў казкаю / Азораны. **І толькі.***

Праведзены лінгвістычны аналіз пацвярджае выснову, што разнастайнасць стылістычных фігур – гэта і ўпарадкаваная структура радка, штрафы, верша, і тое моўнае багацце, праз якое выразна, як і праз тропы, выяўляюцца эмоцыі паэтыкі. Праз прыёмы, заснаваныя на паўторах, адбываецца акцэнтацыя ўвагі на момантах, вартых лінгвістычнага і экстралінгвістычнага асэнсавання. Кожны сінтаксічны прыём напоўнены зместам, мае глыбокі падтэкст, бо тут іграе эмоцыя, гаворыць слова, якое просіць *жорсткі смутак жыцця палёту ластаўкі быць карацей...* І адгукаецца ў нябёсах сказанае намі слова, і вяртаецца іншы настрой:

*Не павуцінка, а кудысь лячу,
Свайму былому й заўтраму шапчу:
Свет шчэ ўсё гожа, шчэ ўсё каляровы.*

Спіс літаратуры

1. **Мацяш, Н.** Душою з небам гаварыць : Выбраная лірыка / Н. Мацяш. – Мінск : Маст. літ., 1999.
2. **Мацяш, Н.** У прыгаршчах ветру : вершы, пераклады, эсэ / Н. Мацяш. – Мінск : Літаратура і Мастацтва, 2009.

Алена БАГАМОЛАВА,
кандыдат філалагічных навук.

УТВАРЭННЕ ФОРМ ЗАГАДНАГА ЛАДУ ДЗЕЯСЛОВАЎ У СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Загадны лад дзеяслова (ці імператыў) як граматычная катэгорыя дастаткова шырока прадстаўлены ў сістэме сучаснага камунікатыўнага маўлення. Асноўнае катэгарыяльнае значэнне дзеясловаў загаднага ладу заключаецца найперш у выражэнні загаду, закліку, просьбы, наказу, патрабавання выканаць дзеянне з боку моўцы (таго, хто гаворыць) да іншай асобы (групы асоб) або да персаніфікаванага прадмета: **Не цурайся свайго роду, хлопча!** (С. Грахоўскі); **Давайце ўспомнім дні дзіцячых прыгод, і казак, і надзей** (К. Кірэенка). **Не шумі ж ты, цёмны гаю, бо мне й так нялёгка** (П. Трус). Просьба ці загад моўцы найперш адносіцца да суразмоўцы, значыць, загадны лад не можа мець формы 1-й асобы адзіночнага ліку. Таму асноўныя формы загаднага ладу ў сучаснай беларускай мове такія: простыя формы 2-й асобы адзіночнага і множнага ліку, аналітычныя формы 3-й асобы адзіночнага і множнага ліку, а таксама простыя і аналітычныя формы 1-й асобы множнага ліку. Усе формы загаднага ладу, як правіла, утвараюцца ад асноў цяперашняга часу, за выключэннем некаторых дзеясловаў, у складзе якіх ёсць суфікс *-ва-* (тыпу *даваць, надзяваць, прызнаваць, уставаць*), параўн.: *даваць – даюць – давай – давайце, спадзявацца – спадзяюцца – спадзявайся – спадзявайцеся, уставаць – устаюць – уставай – уставайце*. Не ўтвараюць форм загаднага ладу безасабовыя дзеясловы тыпу *вечарэць, світаць, марозіць*, а таксама дзеясловы *магчы, хацець, балець* у значэнні ‘выклікаць адчуванне фізічнага болю’.

Утварэнне форм 1-й асобы множнага ліку і 3-й асобы адзіночнага і множнага ліку практычна мае адназначнае вытлумачэнне ў навуковай і вучэбна-метадычнай літаратуры. Коротка спынімся на ўтварэнні гэтых форм.

Формы загаднага ладу 1-й асобы множнага ліку ў сучаснай беларускай літаратурнай мове не характарызуюцца фармальнай аднастайнасцю: бываюць простымі (сінтэтычнымі) і складанымі (аналітычнымі). Простыя формы 1-й асобы множнага ліку маюць асабовыя канчаткі *-ем (-эм), -ам* (для I спражэння), *-ім (-ым)* (для II спражэння): *чытаем, нясем, бярем, вязем, пішам, ляжам; спім, носім, наскорым, вучым*. Значым, што даволі часта назіраецца зусім неапраўданае змяшэнне форм абвеснага і загаднага ладу ў маўленні. Напрыклад, абвесны лад

вязём, нясем, кладзём, бяром і загадны лад *вязем, нясем, кладзем, бярем*. Параўн.: *Мы даўно ўжо жывем у гэтым маляўнічым кутку на Браслаўшчыне...* (Звязда) – трэба *жывём*. *Як назавем тых, хто жыве ў Брэсце...* (Наша слова) – трэба *назавём*. Спецыфічная для 1-й асобы множнага ліку і форма з канчаткам *-ма*, які далучаецца да 2-й асобы адзіночнага ліку на зычны або на *-й*: *кіньма, сядзьма, станьма, чытайма, хавайма*.

Складаная форма імператыва 1-й асобы множнага ліку ўтвараецца шляхам спалучэння часціц *давай, давайце* з формай інфінітыва спрагальнага дзеяслова незакончанага трывання ці з формай 1-й асобы множнага ліку дзеясловаў закончанага трывання: *давай (давайце) чытаць, пісаць і давай (давайце) напішам, прачытаем, паслухаем, пойдзем, нарэжам, вывучым*.

Аналітычныя (ці апісальныя) формы 3-й асобы адзіночнага і множнага ліку імператыва выражаюцца часціцай *няхай (хай)* і асабовымі формамі дзеясловаў цяперашняга (будучага простага) часу абвеснага ладу: *няхай (хай) чытае, чытаюць; няхай (хай) піша, пішуць; няхай (хай) бярэ, бяруць; няхай (хай) вучыць, вучаць; няхай (хай) стаіць, стаяць*.

Неадназначнае вытлумачэнне ўтварэння форм загаднага ладу ў навуковай і вучэбнай літаратуры найперш назіраецца для форм 2-й асобы адзіночнага і множнага ліку. Для большай выразнасці пачнём аналіз з канкрэтных тэарэтычных выкладак і прыкладаў.

Так, у акадэмічнай “Беларускай граматыцы” (1985) адзначаецца: “Формы 2-ой асобы адзіночнага ліку ўтвараюцца ад асновы цяперашняга часу пры дапамозе канчатка *-і (-ы)* або маюць форму на зычны. <...> Формы 2-ой асобы множнага ліку ўтвараюцца ад формы загаднага ладу адзіночнага ліку шляхам дабаўлення постфікса *-це*: *брыі – брыіце, вынесі – вынесіце, выпішы – выпішыце...*” [1, с. 158 – 159]. У “Граматыцы беларускай мовы” (1962) пададзена ўтварэнне форм 2-й асобы адзіночнага ліку і множнага ліку толькі з дапамогай канчаткаў: “Большасць дзеясловаў мае формы загаднага ладу 2-ой асобы адзіночнага ліку з канчаткамі *-і (-ы)*” [2, с. 358]. Формы загаднага ладу 2-й асобы множнага ліку “ўтвараюцца пры дапамозе канчатка *-це* ад форм загаднага ладу 2-ой асобы адзіночнага ліку: *апрانیце, вярніце, гарніце*” [2, с. 359]. “Кароткая граматыка беларускай мовы” (2007) вытлумачае ўтварэн-

не форм загаднага ладу 2-й асобы адзіночнага ліку і множнага ліку наступным чынам: “Асноўная частка дзеясловаў утварае форму 2-й асобы адзіночнага ліку з дапамогай формаўтваральных суфіксаў *-i (-ы)*: (*яны*) *адамкнуць* – *адамкні*, *гавораць* – *гавары*, *вучаць* – *вучы...*” [3, с. 203]. “Формы 2-й асобы множнага ліку ўтвараюцца ад формы адзіночнага ліку шляхам дабаўлення постфікса *-це*: *вядзі* – *вядзіце*, *купі* – *купіце*, *рэж* – *рэжце...*” [3, с. 204]. Такія ж розначытанні ў вытлумачэнні ўтварэння форм загаднага ладу 2-й асобы адзіночнага і множнага ліку адзначаюцца і ў рускай мове. Напрыклад, у “Русской грамматике” (1980) чытаем, што формы 2-й асобы адзіночнага ліку ўтвараюцца ад асновы цяперашняга часу адным з двух спосабаў: “путем присоединения к основе настоящего времени 1) флексии *-и* или 2) нулевой флексии при чередовании согласных в конце основ по твёрдости – мягкости” [5, с. 620]. Формы 2-й асобы множнага ліку ўтвараюцца ад формы адзіночнага ліку “путем присоединения к формам единственного числа постфикса *-те*: *иди-те*, *режь-те*, *таи-те*; в возвратных глаголах постфикс *-те* стоит перед аффиксом *-ся (-сь)*: *купайся* – *купайтесь*, *беспокойся* – *беспокойтесь*” [5, с. 621 – 622]. Так вытлумачаецца ўтварэнне форм загаднага ладу і ў шэрагу вучэбных дапаможнікаў, у тым ліку і для школ, па беларускай і рускай мовах [гл.: 4, с. 119; 7, с. 395 – 398; 8, с. 123]. Разам з тым як у беларускай лінгвадыдактыцы, так і ў рускай існуюць і іншыя падыходы да вытлумачэння ўтварэння форм загаднага ладу 2-й асобы адзіночнага і множнага ліку. Сутнасць іх заключаецца ў тым, што граматычнымі сродкамі выражэння загаднасці для 2-й асобы адзіночнага ліку з’яўляюцца суфіксы *-i (-ы)* і нулявы суфікс, а для 2-й асобы множнага ліку – канчатак *-це* [гл.: 7, с. 304; 9, с. 184 – 185].

Зыходзячы з вышэйпададзеных вытлумачэнняў сродкаў утварэння загаднага ладу 2-й асобы адзіночнага і множнага ліку, прапануем тры зыходныя мадэлі яго аналізу:

1. Фармальныя паказчыкі форм загаднага ладу 2-й асобы адзіночнага ліку – канчаткі *-i (-ы)* ці нулявы канчатак, для множнага ліку – постфікс *-це*.

2. Марфемы *-i (-ы)* і нулявая марфема, а таксама марфема *-це* інтэрпрэтуюцца як флексіі (канчаткі).

3. Марфемы *-i (-ы)* і нулявая марфема лічацца суфіксамі, а марфема *-це* адносіцца да канчаткаў.

Не каменціруючы асаблівасцей кожнай мадэлі, адзначым прынцыповае адзінства даследчыкаў у падыходзе да трактоўкі суадносін паміж фармальнымі структурамі адзіночнага і множ-

нага ліку: ва ўсіх акрэсленых вышэй мадэлях форма множнага ліку прызнаецца больш складанай у плане выражэння. Спынімся на аналізе гэтых суадносін, абраўшы ў якасці зыходнага пункта аналіз першай мадэлі як найбольш распаўсюджанай.

Пры аналізе першай мадэлі вельмі істотнае пытанне: якім жа чынам у формах тыпу *нясі*, *вяжы*, *рэж* выражаецца граматычнае значэнне адзіночнага ліку? Якая марфема ў гэтых формах з’яўляецца носбітам граматычнага значэння – пры тым, што граматычнае значэнне множнага ліку паслядоўна выражаецца ў адпаведных формах загаднага ладу пры дапамозе спецыяльнай марфемы – постфікса *-це*?

Можна меркаваць, што ў аналізаваных формах граматычнае значэнне адзіночнага ліку ў адрозненне ад граматычнага значэння множнага ліку не мае патрэбы ў нейкім спецыфічным паказчыку, як, напрыклад, не мае такіх паказчыкаў значэнне закончанага трывання ў парах тыпу *дастаць* – *даставаць*, *засеяць* – *засейваць* (носьбіт значэння незакончанага трывання – суфікс *-ва*). Аднак да граматычнай катэгорыі ліку такое меркаванне не зусім правамернае. У адрозненне ад нясловазменнай катэгорыі трывання, катэгорыя ліку дзеясловаў у сучаснай беларускай мове словазменная, а граматычнае значэнне адзіночнага і множнага ліку заўсёды пазначаецца або матэрыяльна выражанымі (пазітыўнымі), або матэрыяльна нявыражанымі (негатыўнымі) афіксамі. Параўн.: *малю-ю*, *малю-еш*, *малю-е*, *малю-ем*, *малю-еце*, *малю-юць*; *маляваў-Ø*, *малявал-а*, *малявал-і*. Таму або трэба прызнаць нейкім спецыфічным характар катэгорыі ліку дзеяслова менавіта для формаў 2-й асобы загаднага ладу, або кваліфікаваць формы тыпу *вядзі* – *вядзіце* як карэлятыўныя па ліку формы і інтэрпрэтаваць іх граматычную структуру, вылучаючы пэўны сегмент як паказчык граматычнага значэння адзіночнага ліку, які будзе суадносіцца з адпаведным паказчыкам значэння множнага ліку.

Можна паспрабаваць вырашаць пастаўленае пытанне праз сінкрэтычны характар словазменных марфем. Напрыклад, флексія ў словах *дуб-ы*, *ваўк-і* сумяшчае значэнні назоўнага склону і множнага ліку, а ў формах *вішн-я*, *ліс-а* – значэнні жаночага роду, адзіночнага ліку, назоўнага склону. Адпаведна можна меркаваць, што і флексіі *-i (-ы)* ці нулявая флексія ў формах *нясі*, *вяжы*, *рэж* сінкрэтычна выражаюць значэнні 2-й асобы і адзіночнага ліку (зазначым яшчэ раз: менавіта так падаецца граматычная прырода гэтых флексій у “Беларускай граматыцы”, 1985 і “Русской грамматике”, 1980). Але, відаць, нельга пагадзіцца з тым, што, напрыклад, у форме *вяж-ы* канчатак *-ы* мае значэнне і 2-й асобы,

і адзіночнага ліку, а ў форме *вяж-ы-це* гэты ж канчатак *-ы* мае ўжо толькі значэнне 2-й асобы, а значэнне ліку па невядомых прычынах страчваецца. І таму граматычнае значэнне ліку ўжо перадаецца дадатковай марфемай – постфіксам *-це*. Калі меркаваць такім чынам, то трэба тады лічыць, што і ў дзеяслова прошлага часу суфікс *-л-* (*-ў-*) у формах *вяла*, *вёў* сінкрэтычна выражае значэнні і прошлага часу, і адзіночнага ліку, а ў форме *вялі* суфікс *-л-* ужо захоўвае толькі значэнне прошлага часу, а для выражэння значэння ліку ўжываецца канчатак *-і*.

Найбольш лагічная і правамерная ў вырашэнні пастаўленай намі праблемы тая мадэль, у якой граматычная структура дзеясловаў (у тым ліку і марфемная структура) загаднага ладу 2-й асобы адзіночнага ліку змяшчае суфіксы *-і-* (*-ы-*) ці нулявы суфікс, якія выражаюць лексічнае значэнне загаду або просьбы выканаць дзеянне, а значэнне адзіночнага ліку выражаецца нулявым канчаткам. У 2-й асобе множнага ліку тая ж структура імператыва ўскладняецца канчаткам *-це*, які і з’яўляецца паказчыкам граматычнага значэння множнага ліку: *вядз-і-θ* – *вядз-і-це*, *вяж-ы-θ* – *вяж-ы-це*, *рэжθ-θ* – *рэжθ-це*.

Зваротныя дзеясловы загаднага ладу тыпу (*вы*)*мый-θ-це-ся*, *вуч-ы-це-ся* змяшчаюць, акрамя канчатка *-це*, постфікс *-ся*, які і выконвае сваю граматычную і сэнсавую функцыю зваротнасці ў постпазіцыі да флексіі.

Разам з тым у словаформах тыпу *хадз-ем-це*, *ідз-ем-це*, *сядз-ем-це* (ужыванне такіх форм у мове абмежавана гутарковым маўленнем) афіксальны сегмент *-це* з’яўляецца постфіксам і служыць для перадачы лексічнага значэння ‘запра-

шэнне да выканання сумеснага дзеяння’, пры гэтым ён аманімічны канчатку *-це* з граматычным значэннем множнасці. Параўн.: *ідзі-це* – *ідз-ем-це*, *сядзь-це* – *сядз-ем-це*. Відавочна, што ў структуры простага слова не можа быць двух канчаткаў, каб выражаць адно і тое ж граматычнае значэнне – значэнне множнасці.

Як бачым, цяжкія і спрэчныя пытанні, звязаныя з граматычнай прыродай імператывных форм 2-й асобы адзіночнага і множнага ліку, трэба разглядаць не як “перашкоду” ў авалоданні пэўнымі ўменнямі і навыкамі, а як нестандартныя лінгвістычныя задачы, рашэнне якіх павінна садзейнічаць іх сістэмна-асэнсаванаму засваенню ў плане зместу і формы.

Спіс літаратуры

1. **Беларуская граматыка** : у 2 ч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985. – Ч. 1.
2. **Граматыка беларускай мовы** : у 2 т. – Мінск : АН БССР, 1962. – Т. 1.
3. **Кароткая граматыка беларускай мовы** : у 2 ч. – Мінск : Беларус. навука, 2007. – Ч. 1.
4. **Красней, В. П.** Беларуская мова. 6 клас / В. П. Красней, Я. М. Лаўрэль, С. Р. Рачэўскі. – Мінск : НІА, 2009.
5. **Русская грамматика**. – М. : Наука, 1980. – Т. 1.
6. **Савко, И. Э.** Русский язык / И. Э. Савко. – Минск : Харвест, 2005. – Ч. 1.
7. **Современный русский язык**. Словообразование. Морфонология. Морфология / под ред. П. П. Шубы. – 2-е изд., испр. и доп. – Минск : Плопрэсс, 1998.
8. **Современный русский язык** : Теория. Анализ языковых единиц : в 3 ч. – Ростов н/Д : Феникс, 1997. – Ч. 2.
9. **Шуба, П. П.** Сучасная беларуская мова. Марфалогія. Марфалогія / П. П. Шуба. – Мінск : Універсітэцкае, 1987.

Зінаіда БАДЗЕВІЧ,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Лінгвістычны досвед

РАЎНАЛЕТАК, РАВЕСНІК, АДНАГОДАК

Мне цікава трымаць руку на пульсе сучаснага літаратурнага працэсу, сачыць за тым, што і як пішуць мае раўналеткі, суадносіць іх творы з тым, што робіш сам (Роднае слова, 2013, № 7, с. 4).

Акадэмічныя слоўнікі фіксуюць словы *равеснік* і *аднагодак* як адпаведнікі да рус. *ровесник*. Лексемы *раўналетак* у нашых тлумачальных і перакладных слоўніках няма. У народнай мове бытуе слова *аднолетак*, яно засведчана “Слоўнікам народнай мовы Зэльвеншчыны” (Гродна, 2005): “*Аднолеткі (адноляткі), мн. Аднагодкі. Адноляткі, а якія ніроўныя: мой намнога большы за твайго. Крывічы*”.

Макс Фасмер (Этимологический словарь русского языка. М., 1971, т. 3, с. 488) падае слова

ровесник і яго адэкват у чэшскай мове *rovesník*, а таксама польскае *rowieśny* ‘аднаго ўзросту’ і адсылку да слова *ровный*.

Слова *раўналеткі*, выкарыстанае знакамітым літаратарам і навукоўцам Алесем Бельскім у інтэрв’ю з галоўным рэдактарам “Роднага слова” Зояй Падліпскай “Не спыняцца, каб паспець галоўнае...”, вельмі выразнае будоваю з матывацыяй “роўныя па колькасці пражытых летаў (гадоў)”, яно падаецца найаўтарытэтнейшым сучасным лексікаграфічным даведнікам “Вялікі слоўнік беларускай мовы” Ф. Піскунова (2012): *раўналетак*, РВ -тка” (с. 864).

Павел СЦЯЦКО.

БАРТА, РЭЙТАР, ШАБЕЛТАС

ВАЕННАЯ ЛЕКСІКА

У развіцці слоўнікавага складу значную ролю адыгрывала запазычванне іншамоўных слоў. Для кожнай мовы гэта натуральны працэс. Пранікненне такіх слоў абумоўлена практычнай неабходнасцю развіцця лексічных сродкаў для намінацыі розных предметаў і паняццяў.

Помнікі беларускай справавай пісьменнасці – каштоўныя крыніцы па гісторыі нашай мовы. Сярод розных прадметна-тэматычных груп запазычанай лексікі вылучаецца лексіка ваеннага характару. Яе шырокаму пранікненню з захаду служыла геаграфічнае становішча нашай краіны. Беларусь часта была арэнай узброенага рашэння розных праблем. Варта яшчэ падкрэсліць і тое, што новыя віды зброі не толькі прывозілі з-за мяжы, але і па замежным узору выраблялі на нашай тэрыторыі. У войска Вялікага Княства Літоўскага часта запрашалі немцаў, якія і заставаліся на беларускіх землях.

Лексіка ваеннага характару размяркоўваецца па наступных групках.

1. Назвы абарончых збудаванняў і іх частак.

Башта, бакшта ‘вежа’ – польск. *baszta* – чэшск. *bašta* – сяр.-в.-ням. *bastei* ‘ўмацаванне’ – лац. *bastia*; *бастэя* ‘абарончае збудаванне ў форме землянога насыпу або каменнай двухпавярховай вежы формы паўкруга ці падковы, высунутай за перыметр умацаванняў. Служыла для размяшчэння артылерыі” [1, с. 181]. *Бергфрыд* (нов.-в.-ням. *Bergfried*) ‘асобна ўзведзеная ці ўключаная ў сістэму замкавых умацаванняў шмат’ярусная вежа, прызначаная для абароны’. Адно са сведчанняў распаўсюджвання на землях ВКЛ пабудовы такога тыпу – узвядзенне ў другой палове XIII – пачатку XIV ст. на тэрыторыі Навагрудскай, Гродзенскай, Берасцейскай зямель абарончых мураваных вежаў, падобных на германскія бергфрыды, да нашага часу захавалася толькі Камянецкая вежа [2, с. 34 – 35]. *Бланк, обланок, обلامок* ‘памост, зубец замкавай вежы; зубчатая сцяна, умацаванне’ – ст.-польск. *blank, oblatek* ‘зубец замкавай вежы; зубчатая сцяна’ – сяр.-в.-ням. *planke, blanke*. *Блякауз* ‘блакгаўз: палявое ўмацаванне з байніцамі, прыстасаванае для самастойнай кругавой абароны невялікага вайсковага падраздзялення’ – польск. *blokauz* ‘вышка для варты’ – нов.-в.-ням. *Blockhaus* ‘блакгаўз’. *Больверк* ‘земляны насып правільнага профілю, іншы раз абмураваны, які ўзвышаўся над пляцоўкай бастыёна і дазваляў дадаткова размяшчаць артылерыю і пяхоту” [1, с. 182] – нов.-в.-ням. *Bollwerk* ‘узвядзенне ўмацаванняў; умацаванне’. *Бруствер* ‘земляны насып, вал на знадворным баку акопа, траншэі, прызначаны для аховы байцоў і гармат ад варожага агню’ – нов.-в.-ням. *Brustwehr*. *Бург* ‘замак, крэпасць’ – нов.-в.-ням. *Burg* ‘замак, абарона’. *Дыля* ‘невялікая калода, на якой даўней адсякалі галаву прыгаворанаму да пакарання смерцю, а таксама памост, на якім адбывалася пакаранне” [1, с. 181] – польск. *dyl* – нов.-в.-ням. *Diele* ‘дошка; падлога; сені; ток’.

З утварэннем Вялікага Княства Літоўскага ў канцы XIII – XIV ст. склаліся спрыяльныя сацыяльна-эканамічныя і палітычныя ўмовы для пашырэння абарончага будаўніцтва на якасна новым узроўні. Для абароны ад магутных у ваенных адносінах крыжаносцаў вялікія князі, пачынаючы ад Гедыміна, узводзілі абарончыя збудаванні новага тыпу – *кастэлі* (ст.-польск. *kastel, kasztel* – сяр.-в.-ням. *kastel*, нов.-в.-ням. *Kastell* ‘умацаваны замак’ – лац. *castellum* ‘умацаванне, крэпасць’). Яны ўяўлялі сабой абарончыя збудаванні з амаль правільным па форме ўнутраным дваром, абведзеным масіўнымі мурамі, якія завяршаліся баявой галерэяй. Пазней *кастэлі* ўмацоўваліся па вуглах вежамі [2]. *Кронверк* ‘абаронная прыбудова ў старых крэпасцях’ – нов.-в.-ням. *Kronwerk*. *Рандэль* ‘першапачатковая форма мураванага бастыёна’ – польск. *rondela* – нов.-в.-ням. *Rundling*. *Форбург* ‘мураваная вежа; земляны вал, які выконваў ролю форбурга’ – нов.-в.-ням. *Vorburg*. *Цекавз*, *цейкавз*, *цейхауз*, *цейхгауз*, *цекавза* ‘будынак для захавання зброі і боепрыпасаў, часткова для іх вырабу і рамонту’. На Беларусі *цейхаўзы* ўзводзіліся пры буйных замках (існавалі ў XVII – XVIII стст. у Слуцку, Крычаве і інш.), абарончых вузлах гарадоў – ст.-польск. *cekauz, sajghaus* ‘склад для боепрыпасаў’ – нов.-в.-ням. *Zeughaus* ‘ваенны склад зброі і абмундзіравання’. *Форпост* – польск. *forpoczta* – нов.-в.-ням. *Vorpost*. *Шанец*, *шані* ‘акоп, вал’ – польск. *szaniec, szajse* – нов.-в.-ням. *Schanze* ‘земляное ўмацаванне, акуп; вал’ і інш. *Фортка* ‘невялікая брамка ў абарончай сцяне для выхаду з замка’. Да абарончых збудаванняў адносім слова *людвісарня* (людвісарня) ‘ліцейня’ – польск. *ludwisarnia* – нов.-в.-ням. *Rotgiesserei* ‘тое самае’.

2. Назвы зброі і яе частак.

Арган ‘шматствольная агнястрэльная зброя рознага калібру’ (нов.-в.-ням. *Organ* – лац.

organum). Цяжка вызначыць, адкуль прыйшла назва, таму што ў адпаведных мовах-крыніцах і мовах-пасрэдняках слова мае зусім іншае значэнне. *Барта*, *барда* ‘халодная зброя – баявая сякера ў форме паўмесяца на доўгім дрэўку’ – ст.-польск. *barta*, *barda* – ст.-ням. *barta* ‘сякера’. *Болт*, *белт* ‘страла да самастрэла’ – ст.-польск. *belt* – сяр.-в.-ням. *bolte* ‘кароткая страла’. *Галебарда*, *галябарда*, *альябарда*, *алебарта*, *алебарда* ‘сякера на доўгім дрэўку, якая заканчваецца кап’ём’ – ст.-польск. *halabarda*, *alabarta* – нов.-в.-ням. *Hellebarde*, *Hellebarte*. *Дунст* ‘самы дробны калібр шроту’ – нов.-в.-ням. *Dunst*. *Карабин* – рус. *карабин* – нов.-в.-ням. *Karabiner*, якое са ст.-фр. *Carabine*. *Кантан*, *картанг* ‘цяжкая асадная гармата’ – польск. *kartan*, *kartana*, *kartauna*; у “Старапольскай энцыклапедыі” З. Глогера: ‘вялікая гармата, якая ўмяшчала кулі на 48 фунтаў’ – нов.-в.-ням. *Kartaune* ‘цяжкая гармата’. *Кгранат* ‘граната’ – польск. *granata* – нов.-в.-ням. *Granate* ‘граната, міна’. *Куля* ‘куля’ – польск. *kula* – сяр.-в.-ням. *Kūla*. *Можджер*, *мождер*, *мождчер* ‘кароткаствольная гармата, якая была на ўзбраенні войскаў Вялікага Княства Літоўскага’ – польск. *moździer* – сяр.-в.-ням. *torsaeere* ад лац. *mortarium*; ад лац. *mortarium* праз галандскае *mortier* прыйшло слова *марціра* ‘кароткаствольная гармата’. *Палаш* ‘халодная зброя, падобная на шаблю, толькі з прамым і шырокім лязом, вострым з абодвух бакоў’ – ст.-польск. *palasz* – нов.-в.-ням. *Pallasch*. *Парабеллум* – нов.-в.-ням. *Parabellum* ад лац. *papa bellum* ‘рыхтуйся да вайны’. *Пушка* ‘зброя’ – польск. *puszka* – чэшск. *puška* – ст.-в.-ням. *buhsa*. *Списа* ‘піка’ – ст.-польск. *spisa* – нов.-в.-ням. *Spieß* ‘піка, кап’ё’. *Шротаўніца* ‘агнастрельная зброя, якая страляла шротам’ ад *шрот* – польск. *szrot* – сяр.-в.-ням. *schrot*.

3. Назвы вайскавай амуніцыі.

Барвіца ‘каляровы яркі плашч-накідка, які апранаўся зверху даспехаў’ [1, с. 181] – ст.-бел. *барва* ‘ваенная амуніцыя; ліўрэя; колер’ – польск. *barwa* – сяр.-в.-ням. *Varwe*; у слоўніку І. Насовіча *барва* ‘плашчык, верхняе адзенне яркага колеру’. *Гелм*, *гэлм* ‘шлем’ – ст.-польск. *helm* – сяр.-в.-ням. *helm* ‘шлем, каска’. *Гарнош* ‘панцыр’ – ст.-польск. *harnās* – сяр.-в.-ням. *harnasch* – нов.-в.-ням. *Harnisch* ‘браня, латы’. *Кирис* ‘металічныя латы на грудзі і спіну для засцярогі ад зброі’ – польск. *kirys* – нов.-в.-ням. *Küras*, *Küris* ‘кіраса; панцыр’. *Панцер*, *панцир*, *панцир*, *панцирь*, *пансыр*, *панцэр* ‘адзенне ў выглядзе кашулі, зробленае з пераплеценых дробных металічных кольцаў, якім карысталіся для засцярогі ад удараў халоднай зброі’ – ст.-польск. *pancerz* ‘панцыр, кальчуга, латы’ – сяр.-в.-ням. *panzier*, *pancir* – нов.-в.-ням. *Panzer* ‘пан-

цыр; браня; танк’. *Рыштунок*, *ринштунок*, *риштунок* ‘амуніцыя’ – ст.-польск. *rysztunek*, *rynsztunek*, *rustunek* – нов.-в.-ням. *Rüstung*. *Тарча* ‘шчыт’ – ст.-польск. *tarcza* – сяр.-в.-ням. *Tartsche*. *Штурмгаб* ‘від шлема’ – польск. *szturmhab* – нов.-в.-ням. *Sturmhaube* ‘каска, шлем’. *Шабелтас* ‘скураная сумка’ – польск. *szabeltas* ‘скураная сумка для зброі’ – нов.-в.-ням. *Säbeltasche* ‘футарал для шаблі’ і інш.

4. Назвы асоб, звязаных з ваеннай справай.

Адъютант ‘афіцэр, прызначаны для выканання даручэнняў военачальніка або абавязкаў штабной службы’ – польск. *adjutant* – нов.-в.-ням. *Adjutant* ад лац. *adjutans*, *adjutantis* ‘памочнік’. *Валмистр* ‘чалавек, які сачыў за агульным станам умацаванняў’ – нов.-в.-ням. *Wallmeister*. *Вахмистр* ‘ахоўнік’ – польск. *wachtmistrz* – нов.-в.-ням. *Wachtmeister*. *Гемман*, *етман*, *гэтман*, *гэтьман* ‘камандуючы войскамі ў Вялікім Княстве Літоўскім і ў Польшчы ў XVI – XVIII стст.’ – ст.-польск. *hetman*, *etman* – сяр.-в.-ням. *heuptman* ‘важак, атаман’ – р.-нов.-в.-ням. *Hauptmann* ‘галоўнакамандуючы’. *Драбант* ‘целаахоўнік’ – польск. *drabant* – чэшск. *drabant* – нов.-в.-ням. *Drabant*. *Жовнер*, *желнер*, *жолнер*, *жолнэр*, *золнер*, *зовнер* ‘салдат, воін’ – ст.-польск. *żołnier* ‘салдат, воін’ – сяр.-в.-ням. *soldnaer* ‘салдат’. *Кватермистр* ‘службовая асоба ў арміі, якая займалася размяшчэннем войскаў па кватэрах і забеспячэннем іх харчамі і фуражом’ – ст.-польск. *kwatremistrz* – сяр.-в.-ням. *quatermeister*. *Кнэхт* ‘салдат нямецкай пяхоты; наёмнік’ – польск. *knecht* ‘пешы воін нямецкіх войскаў’ (са “Старапольскай энцыклапедыі” З. Глогера даведваемся, што так называлі крыжацкіх і нямецкіх жаўнераў, а потым і сваіх, якія служылі ў немцаў) – нов.-в.-ням. *Knecht* ‘салдат, герой’. *Платнер* ‘збройнік’ – польск. *plattner* – нов.-в.-ням. *Plattner*. *Райтар*, *рейтар* ‘салдат або афіцэр некаторых кавалерыйскіх часцей’ – польск. *rajtar* ‘драгун; бандыт’ – нов.-в.-ням. *Reiter* ‘ваен. кавалерыст, коннік’. *Ротмистр* ‘камандзір роты’ – ст.-польск. *rotmistrz* – сяр.-в.-ням. *rotemeister*. *Рыцэр*, *рицэр*, *рыцарь*, *ритер* ‘рыцар’ – польск. *rycerz* – сяр.-в.-ням. *ritter*. *Форитор*, *форитар* ‘пярэдні коннік, памочнік’ – сяр.-в.-ням. *vorritter* ‘пярэдні коннік’ і інш.

5. Назвы арганізацыі ваеннай справы і структуры арміі.

Варта ‘варта, каравул’ – польск. *warta*, *warte* – нов.-в.-ням. *Warte* ‘назіральная вышка; старажавая башня’. *Вахта* ‘дзяжурства, ахова’ – ст.-польск. *wachta* – сяр.-в.-ням. *wacht*, *wache* ‘ваен. каравул; варта’. *Гуф*, *уф* ‘воінскае падраздзяленне’ – ст.-польск. *huf*, *uf* – сяр.-в.-ням. *hüfe* – нов.-в.-ням. *Haufen* ‘натоўп, зграя; куча’. *Рота*

‘атрад войска’ – ст.-польск. *rota* – сяр.-в.-ням. *rote, rotte* ‘атрад, падраздзяленне’ – нов.-в.-ням. *Rotte* ‘натоўп, зборышча, банда’. *Форпостъ* ‘перадавая ахова’ – нов.-в.-ням. *Vorposten* ‘фарпост; перадавы ўмацаваны пост’. *Шпица* ‘атрад войска’ – польск. *szpica* ‘перадавы атрад’ – чэшск. *špic* ‘перадавы атрад’ – нов.-в.-ням. *Spitze* ‘вастрыё, шпіль, галава (калоны)’. *Шикъ, шихъ, шыхъ* ‘строй, парадак’ – польск. *szuk* ‘парадак, строй’ – сяр.-в.-ням. *schick*. *Ордынокъ* ‘парадак’ – польск. *ordynek* ‘строй, баявы парадак; шарэнга, рад’ – нов.-в.-ням. *Ordnung* ‘акрамя іншых значэнняў, ваен. баявы парадак, строй’.

6. Назвы абстрактных паняццяў, з’яў і дзеянняў.

Квалтъ, гвалтъ ‘насілле, штраф; тэрміновы і абавязковы збор усяго дарослага насельніцтва для неадкладнага вырашэння жыццёва важных праблем; з’яўленне праціўніка, пажар і інш.; мітусня, шум’ – польск. *gwalt* ‘насілле; сіла, магутнасць’ – нов.-в.-ням. *Gewalt* ‘насілле; сіла, магутнасць; улада’. *Жолдъ* ‘салдацкае жалаванне’ – польск. *żold* – сяр.-в.-ням. *solt* – нов.-в.-ням. *Sold* ‘плата ваеннаслужачым’. *Мордъ* ‘забойства’ – нов.-в.-ням. *Mord* ‘забойства’. *Проба* ‘мучэнне, катаванне’ – сяр.-в.-ням. *Probe* ‘выпрабаванне’. *Ратунокъ, ретунокъ* ‘ратунак’ – польск. *ratunek* – нов.-в.-ням. *Rettung*. *Фришитъ, фрышитъ, фрыстъ* ‘адтэрміноўка’ – польск. *frysz* ‘адтэрміноўка; вольны час’ – нов.-в.-ням. *Frist* ‘тэрмін, адтэрміноўка’. *Шиковати, шыковати, шыховати* ‘рыхтаваць да бітвы’ – польск. *szukować* – сяр.-в.-ням. *schicken*. *Мордовати* ‘мучыць’ – польск. *mordować* – сяр.-в.-ням. *morden*. *Гамовати* ‘стрымліваць, утаймоўваць’ – польск. *hamować* – сяр.-в.-ням. *hemmen* ‘стрымліваць, затрымліваць; перашкаджаць’. *Плендровати* *плюндровати* ‘рабаваць’ – польск. *plądrować* – нов.-в.-ням. *plündern* ‘рабаваць, спусташаць’. *Ратовати, ретовати* ‘ратаваць’ – нов.-в.-ням. *retten*. *Фолдровати, фольдровати* ‘абвінавачваць’ – польск. *foldrować, fodrować* ‘абвінавачваць’ – нов.-в.-ням. *fördern* ‘патрабаваць; юрыд. выклікаць у суд, абвінавачваць’. *Штурмовати* ‘змагацца, каб авалодаць крэпасцю, горадам’ – польск. *szturmować* – нов.-в.-ням. *stürmen*.

Што ж да шляхоў пранікнення разгледжанай лексікі ў беларускую мову, то вылучаем пры гэтым як пранікненне праз іншыя мовы, так і непасрэднае. Гістарычныя ўмовы для непасрэднага пранікнення такіх слоў у беларускую мову ўзніклі ў выніку прамых кантактаў усходніх славян з прыбалтыйскімі немцамі. На непасрэднае пранікненне слоў указваюць і лінгвістычныя крытэры. Параўнаем, напрыклад, *фориторъ, форитаръ* ‘пярэдні коннік’ – польск. *forytarz* – сяр.-в.-ням. *vorritter*. Многія запазычаныя словы

не выяўляюцца ў той час у адпаведных крыніцах суседніх моў: *форбургъ* – нов.-в.-ням. *Vorburg*; *штуцэр* ‘ваенная стрэльба з вінтавымі нарэзамі’ – нов.-в.-ням. *Stutzer* і інш. Не занатаваны ў “Старапольскай энцыклапедыі” З. Глогера *дунст, кронверк, карабинъ* (па заходнееўрапейскім узору карабіны рабілі ў Вільні, што засведчылі прыклады з помнікаў пісьменства, у польскай мове гэтае слова з’явілася значна пазней).

Аднак большая частка нямецкіх слоў пранікала праз пасрэдніцтва іншых моў, у першую чаргу польскай. Шырокі наплыў германізмаў у польскую мову пачаўся ў XIII – XIV стст. і ажыццяўляўся як непасрэдна ў выніку эканамічных і культурных сувязей польскага і нямецкага народаў, так і праз пасрэдніцтва чэшскай мовы. Нямецкія пасяленцы ўносілі ў гаворку нямала такіх слоў, якія цяжка было замяніць польскімі, асабліва ў ваеннай справе. Пашырыліся сувязі з нашай суседкай з другой паловы XVI ст., калі Беларусь была ўключана ў склад Польскага каралеўства. Гэтаму этапу ў развіцці польска-беларускіх моўных кантактаў і храналагічна адпавядае пашырэнне германізмаў у старабеларускіх помніках. Такія словы па сваім фанетыка-марфалагічным абліччы больш блізкія да адпаведных польскіх слоў, чым да нямецкіх этымонаў. Параўн., напрыклад: *шабелтасъ* ‘скураная сумка’ – польск. *szabeltas* – нов.-в.-ням. *Säbeltasche*. Меркаванне наконт польскага пасрэдніцтва пранікнення германізмаў пацвярджае і семантычны крытэры: *шпица* ‘атрад войска’ – польск. *szpica* ‘перадавы атрад’ – нов.-в.-ням. *Spitze* ‘вастрыё, шпіль, галава (калоны)’.

Адносна некаторай часткі слоў правамерна сцвярджаць, што яны маглі пранікнуць як непасрэдна з мовы-крыніцы, так і праз пасрэдніцтва іншых моў. Параўн., напрыклад: *шабля, сабля* – рус. *сабля* – польск. *szabla* ‘шабля’ – нов.-в.-ням. *Säbel* (цікава, што на беларускай глебе слова *шабля* атрымала дадатковыя значэнні: ‘узброены спосаб дасягнення чаго-небудзь, вайна; воін, узброены шабляй’); *штык, штых* – рус. *штык, штых* – польск. *szytych* – нов.-в.-ням. *Stich*; *рота* – рус. *рота* – польск. *rota* – чэшск. *rota* – сяр.-в.-ням. *rotte*; *рэйтар* – польск. *rajtar* – рус. *рейтор* – нов.-в.-ням. *Reiter*; *вахмістр* (ст.-бел. *вахтмистрѣ*) – руск. *вахмистр* – польск. *wachtmistrz* – сяр.-в.-ням. *wachtmister*; *гильза* – рус. *гильза* – польск. *gilsa* – нов.-в.-ням. *Hülse*; *драбант* ‘целахоўнік пры знатнай асобе ў Вялікім Княстве Літоўскім’ – польск. *drabant* – чэшск. *drabant* – нов.-в.-ням. *Trabant*; *міна* – рус. *мина* – польск. *mina* – нов.-в.-ням. *Mine*.

Ваенная лексіка ўяўляе сабой такую лексіка-тэматычную групу, якая характарызуецца значнай рухомасцю і даволі хуткай зменлівасцю. Ад

старажытнага перыяду да XX ст. змянілася і сама зброя, і яе назвы. На месца *алебарды, барты, спісы, шафеліна* прыйшлі *міна, батарэя, бомба, ракета* і інш.

Пры вывучэнні іншамоўных слоў асабліваю важнасць набывае храналагізацыя, паколькі яна дапамагае лепш вызначыць шляхі і ўмовы запазычання, а таксама розныя змены, якія адбываюцца са словам пры пераходзе яго з адной мовы ў другую. Вызначэнне часу пранікнення таго ці іншага слова магчыма на аснове яго фіксацыі ў помніках пісьменства. Хоць гэты метада і не носіць абсалютнага характару (ранняе запазычанне магло быць зафіксавана ў параўнальна познім помніку), ён усё ж асноўны ў гісторыка-этымалагічных даследаваннях. Пры вызначэнні шляхоў пранікнення германізмаў мы супастаўляем устаноўленае намі датаванне фіксацыі помнікамі беларускай пісьменнасці тых ці іншых слоў з датаваннем у помніках старажытнарускай пісьменнасці. Такое супастаўленне прыводзіць да наступнага вываду: слова *пушка* ў значэнні 'зброя' адзначана раней у помніках рускай пісьменнасці, *драбант, ротмістр* – значна пазней.

Словы нямецкага паходжання траплялі ў беларускую мову вусным і пісьмовым шляхамі, аднак большая іх частка трапіла вусна, а потым ужо была зафіксавана пісьмова. Па словах даследчыка гісторыі беларускай мовы Л. Шакуна, спецыфіка твораў справавой пісьменнасці прымушала пісца-складальніка таго ці іншага дакумента звяртацца да жывой народнай гаворкі, пісаць увогуле народнай мовай. Як паказваюць прыклады, фанетычнае аблічча такіх запазычанняў таксама ўказвае на вусны спосаб пранікнення слоў у беларускую мову (*жовнеръ, желнеръ, жолнеръ, жолнэръ, золнеръ, зовнеръ*).

Некаторыя ж словы дайшлі да нас пісьмовым шляхам, таму што ў XVI – XVII стст. творы розных жанраў часта перакладаліся з замежных выданняў і перакладчыкі выкарыстоўвалі іншамоўнае слова, калі не знаходзілі адпаведнага беларускага.

Найбольшая колькасць запазычаных ваенных лексем у беларускую мову прыйшла з нямецкай праз польскую. Пазней павялічылася доля германізмаў праз рускую мову. Гэта звязана з фактам больш цесных кантактаў беларускай і рускай моў пасля ўваходжання беларускіх зямель у склад Расійскай імперыі.

Адзначаныя германізмы не заставаліся ізаляванымі ў лексічнай сістэме беларускай мовы. Уліўшыся ў мову, яны служылі базай для ўтварэння новых слоў. Сустрэкаюцца лексемы, якія ўтвараюць вялікія гнёзды блізкароднасных слоў: *гамовати – гамованье, гамованый, загамованье, загамовати, погамовати, угамовати; мордъ – мордерство, мордерский, мордеръ, мордерца, вымордовати, замордовати, помордовати, умордованый; кгвалтъ – кгвалтовати, кгвалтом, кгвалтовникъ, кгвалтованый, кгвалтованье, зкгвалтовати, зкгвалтованье, зкгвалчоный, покгвалчоный; плендровати – плендрованье, выплендровати, доплендровати, поплендровати, сплендрованье, сплендровати; ратовати – ратованый, ратованье, ратоватися, ратуючий, выратованый, выратовати, адратовати, поратовати, поратованый, поратованье, разратовати, уратовати* і інш.

Такім чынам, этымалагічныя даследаванні лексікі, звязанай з ваеннай справай, паказваюць канкрэтнасць лексічнага значэння слоў гэтай тэматычнай групы, абумоўленай цеснай сувяззю з гісторыяй адпаведных рэалій. Пры звароце да гістарычных помнікаў мы маем справу не проста з тэкстам, але і з мовай, з тым асяроддзем, у якім жыве чалавек.

Спіс літаратуры

1. **Ткачоў, М. А.** Замкі і людзі / М. А. Ткачоў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1991.
2. **Кушнярэвіч, А. М.** Гісторыка-архітэктурная тыпалогія мураванага дынастычнага абарончага дойлідства ВКЛ / А. М. Кушнярэвіч // Беларускі гістарычны часопіс. – 2005. – №12.

Вольга ГАЛАЙ,
кандыдат філалагічных навук.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2013 год

ЛІСТАПАД

1 лістапада – 140 гадоў з дня нараджэння Івана Замоціна (1873 – 1942), беларускага і рускага літаратуразнаўцы

110 гадоў з дня нараджэння Лукаша Бэндэ (1903 – 1961), крытыка, літаратуразнаўцы

105 гадоў з дня нараджэння Яўгеніі Пфляўмбаўм (1908 – 1996), паэтка, перакладчыца

80 гадоў з дня нараджэння Вячаслава Адамчыка (1933 – 2001), празаіка, перакладчыка, кінадраматурга

80 гадоў з дня нараджэння Івана (Іосіфа) Бартосіка, майстра мастацкіх шклявырабаў, шліфоўшчыка-алмазчыка

80 гадоў з дня нараджэння Веры Ляшук, літаратуразнаўцы, заслужанага работніка вышэйшай школы Беларусі

3 лістапада – 75 гадоў з дня нараджэння Зінаіды Зубковай, актрысы, заслужанай артысткі Беларусі
Заканчэнне на с. 56, 74.

ВЕРБАЛІЗАЦЫЯ НАПРАМКУ ПЕРАМЯШЧЭННЯ Ў БЕЛАРУСКАЙ І АНГЛІЙСКАЙ ФРАЗЕАЛОГІІ

Артыкул прысвечаны параўнальна-супастаўляльнаму аналізу беларускіх і англійскіх фразеалагізмаў са значэннем “напрамак руху” з выяўленнем агульных і нацыянальна-спецыфічных асаблівасцей яго фразеалагічнай рэпрэзентацыі ў беларускай і англійскай мовах.

Ключавыя словы: *напрамак перамяшчэння, фразеалагічная адзінка, нацыянальная спецыфіка, сацыялізацыя, гарызанталь, вертыкаль.*

The article is devoted to the comparative analysis of the Belarusian and English idioms with the semantics ‘direction of movement’ and represents common and national specific features of its phraseological representation in the Belorussian and English languages.

Праблемы ўвасаблення паняццёвых катэгорый у неблізкароднасных мовах актуальныя ў сувязі з распрацоўкай пытанняў узаемаадносін мовы і мыслення, выяўлення лінгвістычных універсальных і ўнікальных. Асаблівую значнасць сярод падобных даследаванняў набывае супастаўляльнае вывучэнне фразеафондаў рознасцістэмных моў, дзе ідэнтыфікуюцца і маніфестуюцца нацыянальная самасвядомасць, культурна-гістарычныя традыцыі, эмпірычны і духоўны досвед розных этнасаў.

Прадметам нашага даследавання сталі беларускія (70) і англійскія (74) фразеалагічныя адзінкі (ФА) са значэннем ‘напрамак перамяшчэння’. Перамяшчэнне – рух адносна арыенціра з пераадоленнем межаў якой-небудзь прасторы. У навуковых працах яно трактуецца як шматаспектны феномен з адначасовым суіснаваннем мноства функцыянальна значных уласцівасцей і адносін (хуткасць, аддаленасць аб’екта і пад.). Перамяшчэнне заўсёды накіраванае: суб’ект рухаецца з зыходнага пункта ў канчатковы пункт у трох напрамках:

1) ад арыенціра *адкуль* (9 беларускіх і 9 англійскіх ФА);

2) да арыенціра *куды* (48 беларускіх і 51 англійская ФА);

3) ад арыенціра да іншага арыенціра *адкуль / куды* (13 беларускіх і 14 англійскіх ФА).

Як паказаў аналіз фактаграфічнага матэрыялу, у беларускай і англійскай фразеасістэмах зыходны пункт *адкуль* (*source*) прадстаўлены нязначна ў параўнанні з фінішам *куды* (*goal*). На асіметрыю напрамку руху ў мове звярталі ўвагу Ф. Бурдэн [6] і Д. Ікегамі [10]. У іх працах яна атрымала назву *goal-bias* ‘ухіл у бок канечнага пункта’ ці *goal-over-source principle* ‘прынцып перавагі мэты над крыніцай руху’. Падобная неўраўнаважанасць можа быць абумоўлена дзвюма прычынамі. Па-першае, канечны пункт руху аказваецца камунікатыўна больш значным, чым пачатковы. Моўцу заўсёды важней паведаміць

пра напрамак перамяшчэння суб’екта *куды*, бо зыходны пункт перамяшчэння вядомы або лёгка аднаўляецца з кантэксту метадам лагічнага вываду. Па-другое, падобная асіметрыя абумоўлена прыродай чалавека, чые органы зрокавай перцепцыі накіраваны наперад: чалавек рухаецца ў напрамку зроку і не можа кантраляваць тое, што знаходзіцца ў яго за спінай. Менавіта таму Д. Лаянз мяркуе, што канечны пункт руху як мэта ўспрымаецца моўцам станоўча, а пачатковы пункт – адмоўна [13, с. 695].

Адзначым, што канечны пункт характарызуецца аддаленасцю, неакрэсленасцю і часта звязаны з цяжкадаступнымі, незаселенымі і небяспечнымі месцамі (бел. *к чорту на рогі* [2, т. 2, с. 656], англ. *to the middle of nowhere* – літаральна ‘ў цэнтр нікуды’ ‘вельмі далёка, у вельмі аддаленае месца’ [7]), як у кантэкстах: *Не хвалюйся! Яны зараз спяць такім сном, што іх саміх можна занесці к чорту на рогі...* (А. Шашкоў). *The train from the Back of Beyond is about to arrive at the Middle of Nowhere* (А. Newton) ‘Цягнік З-за Свету прыбудзе К Чорту на Рогі’.

Разам з тым некаторыя беларускія і англійскія ФА пазначаюць перамяшчэнне ў нявызначаны канечны пункт па жаданні суб’екта (бел. *куды вочы нясуць* [2, т. 1, с. 217], англ. *follow one’s nose* – літаральна ‘ісці за сваім носам’ – ‘куды захацацца, куды ўздумаецца’ [12, с. 234]). Прыклады: *У 1930 годзе Сяргей Крывец разам з братам пакінулі Дубна, пайшлі куды вочы нясуць* (Р. Шырма). *The only thing you can do is say ‘yes’ and follow your nose* [12, с. 234] ‘Адзінае, што можна зрабіць, гэта сказаць так і ісці куды вочы панясуць’.

Увогуле, пачатковы і канечны пункты перамяшчэння могуць быць шматвектарнымі: бел. з *усіх бакоў* ‘адусюль’ [2, т. 1, с. 98], англ. *from all sides* (літаральна ‘з усіх бакоў’) ‘адусюль’ [12, с. 298], бел. *на ўсе чатыры <бакі>* [2, т. 1, с. 98], англ. *to the four winds* (літаральна ‘на чатыры вятры’) ‘у любое месца, абы-куды, куды захацацца’ [5]. Гэта відавочна ў наступных прыкла-

дах: Ты мо сюды адпачываць? – Ды не, бягу! Я жду бяды з усіх бакоў (К. Крапіва). *Bad news for the party comes from all sides* (“The Economist”) ‘Кепскія навіны для партыі прыходзяць з усіх бакоў’. Ужо колькі разоў ён гаварыў Надзі, што кіне-рыне ўсё і пойдзе на ўсе чатыры (У. Кузьмянкоў). *At Marienburg the Orcs fought a massive and bloody sea battle against the Empire fleet, sending half the Imperial ships to the bottom of the sea and scattering the rest to the four winds* [5]. ‘У Марыенбургу оркі вялі маштабную і крываваю марскую бітву супраць флоту імперыі, адправіўшы палову імператарскіх караблёў на дно мора і раскідаўшы іх рэшткі на ўсе чатыры бакі’.

Агульнавядома, што ў мове адлюстроўваюцца нормы сацыяльных паводзін прадстаўнікоў пэўнай лінгвакультурнай супольнасці. Фразеалогія – спрыяльная глеба для выяўлення і вывучэння сістэмы сацыяльных паводзін пэўнага этнасу. Побач з агульнапрынятымі правіламі паводзін існуюць табу – забароны, што, як правіла, накладваюцца на паводзіны, несумяшчальныя з пэўнымі сацыякультурнымі ўстаноўкамі. Падобнымі сферамі жыцця беларусаў і англічан выступаюць:

1) турэмнае зняволенне (бел. *за краты* [2, т. 1, с. 600], англ. *behind bars* – літаральна ‘за краты’ – ‘у турму’ [12, с. 17]): [Капітан:] *Паклічу канвайра, на год, на два за краты адвяду* (А. Куляшоў). *You haven’t even met him yet and already you’ve put him behind bars for life* (Т. Barns) ‘Вы нават з ім яшчэ не сустракаліся, а ўжо схавалі яго за краты на ўсё жыццё’;

2) фізіялагічныя працэсы арганізма чалавека (бел. *куды і каралі пняшком ходзяць* ‘у туалет ісці, бегаць і пад.’ [2, т. 1, с. 560], англ. *take a leak* ‘у туалет ісці, бегаць і пад.’ [8]): *Пад новы год я ляжаў з гарачкай амаль 39°, пульс няроўны. І кожныя паўгадзіны і ўдзень, і ўночы мусіў хадзіць ці, лепш кажучы, бегаць куды і каралі пняшком ходзяць* (М. Забэйда-Суміцкі). *I’ll be back in a moment – I’ve gotta take a leak* [8] ‘Я буду праз хвіліну – мне трэба схадзіць туды, куды і каралі пняшком ходзяць’.

Напрамак у беларускай і англійскай фразеалогіі – не толькі фізічная характарыстыка перамяшчэння. Побач са значэннем накіраванасці беларускія і англійскія фразеалагізмы гэтай фразеасемантычнай падгрупы рэпрэзентуюць розныя шляхі, якімі праходзіць чалавек у працэсе сваёй сацыялізацыі. Сацыялізацыя – “асваенне і далейшае развіццё індывідам сацыяльна-культурнага досведу, працоўных навыкаў, ведаў, нормаў, каштоўнасцей, традыцый, што назапашваюцца і перадаюцца ад пакалення да пакалення, а таксама ўключэнне індывіда ў сіс-

тэму грамадскіх адносін і фарміраванне ў яго сацыяльных якасцей” [4, с. 441]. Напрыклад, беларуская ФА *на людзі* ‘ў кампанію з іншымі, туды, дзе прысутнічаюць іншыя’ [2, т. 1, с. 665] – шлях чалавека ад яго адасобленасці да прыняцця яго членамі грамадства: *Дагэтуль ён [Пятро] саромеўся паказвацца на людзі...* (І. Шамякін). Бел. *павылятаць з гнязда* [2, т. 2, с. 137] і англ. *fly / leave the nest* [14, с. 273] са значэннем ‘пакінуць дом, становячыся самастойнымі ў жыцці’ – шлях дзяцей да самастойнасці: *Дзеці рана павыляталі з бацькоўскага гнязда, не вярнуць* (В. Быкаў). *One day the children are going to fly the nest and have their own lives* [14, с. 273] ‘Аднойчы дзеці павылятаюць з гнязда і пачнуць жыць самастойна’. Бел. *вылятаць у вырай* ‘пакідаць дом бацькоў, ісці ў дом мужа’ [1, с. 107] – шлях жанчыны ў дом мужа: *Вылятае ў вырай і прыходзіць ёй часіна аб сваёй другой айчыне пагадаці шчыра* (Я. Колас). Бел. *на старану* [1, с. 453] са значэннем ‘куды-небудзь, у іншае аддаленае месца ісці, ехаць’ – шлях жыхара вёскі або маленькага мястэчка ў горад, дзе ёсць праца і, адпаведна, заробкі: *Ад нас калі чалавек ішоў на старану, то выбіваўся ў людзі* (М. Лупсякоў).

Разам з тым у працэсе сацыялізацыі чалавек застаецца індывідуумам з пэўнай асобнай прасторай, парушэнне якой успрымаецца ім негатыўна. У групе “напрамак перамяшчэння” вылучаецца падгрупа беларускіх і англійскіх ФА, як і ў рускай мове, дзе ў значэнні ФА побач з семай ‘напрамак руху’ актуалізуецца сема ‘адсылка аб’екта для вызвалення асабістай прасторы моўцы’. Падобныя ідыёмы ўжываюцца з дзеясловамі перамяшчэння ў форме імператыва і не сустракаюцца аўтарэфэрэнтна ў дэскрыптыўным кантэксте. Напрыклад, бел. *ідзі да д’ябла* і англ. *go to hell* нельга ўжыць у сказах тыпу **Ён хадзіў да д’ябла*, **He went to hell*: ... *А так усе яны – і Лёшка, і Люся, і іншыя, хто за адно з ім, – няхай яны ідуць да д’ябла* (В. Быкаў). *I just stared at him and said, “Go to hell, Preacher”* (М. Ноу) ‘Я проста ўтаропіўся на яго і сказаў: «Ідзі да д’ябла, прапаведнік»’.

Англійская ідэаэтычная адметнасць рэпрэзентацыі напрамку перамяшчэння – вызначэнне перамяшчэння аб’екта па паху. Англійскі фразеалагізм *follow one’s nose* (літаральна ‘ісці за сваім носам’) мае значэнні ‘ісці прама наперад, у кірунку носа’ і ‘рухацца ў кірунку крыніцы паху’ [15]: *The chief’s office is right around the corner. Turn left and follow your nose* [15] Талаўны офіс знаходзіцца акурат за вуглом. Павярніце налева і ідзіце па паху’. У беларускай фразеалогіі напрамак руху вызначаецца з дапамогай зроку, што не ўласціва англійскім ФА з семантыкай ‘на-

прамак перамяшчэння': бел. *куды вочы нясуць / панясуць* [2, т. 1, с. 217], *куды вочы глядзяць* [2, т. 1, с. 217], *за вачыма бегчы* [2, т. 1, с. 182] са значэннем 'адпаведна жаданням, куды захацаца, куды ўздумаецца'. Прыклад: *Куды вы ідзяце? Скажыце праўду. – Куды вочы глядзяць, я ўжо сказаў вам* (Р. Мурашка).

Побач з кірункам па паху ў англійскай фразеасістэме рэпрэзентуецца напрамак, які дазваляе максімальна хутка пераадолець адлегласць да аб'екта: англ. *across lots* (літаральна 'цераз дзялянку зямлі') 'напрасткі, найкарацейшым шляхам' [3, с. 431], *as the crow flies* (літаральна 'як ляціць крумкач') 'па прамой лініі, напрасткі' [12, с. 69], *cut corners* (літаральна 'зрзаць вуглы') 'пайсці найкарацейшым шляхам' [9, с. 127]. Прыклады: *The distance between Avonmouth, near Bristol, and Poole in Dorset is only 65 miles as the crow flies* (Daily Telegraph) 'Адлегласць паміж Айванмаўтам, што недалёка ад Брысталя, і Пул у графстве Дорсет усяго 65 міль **па прамой**'; *He drives himself to a lot of race meetings, a fast, corner-cutting driver in his big Mercedes* [9, с. 127] 'Ён – кіроўца, які любіць хуткую язду **напрасткі** і бярэ ўдзел у шматлікіх гонках на вялікім «Мерседэсе»'.

Перамяшчэнне ад арыенціра да іншага арыенціра *адкуль / куды* прадстаўлена 13 беларускімі і 14 англійскімі ФА. Гэты тып уключае зыходны і канечны пункты руху. Калі яны не названыя, актуалізуецца сема 'напрамак перамяшчэння': бел. *<i>туды і сюды* [2, т. 2, с. 535], *сюд-туд / туд-сюд* [2, т. 2, с. 491], *сюды-туды / туды-сюды* [2, т. 2, с. 491], *то туды то сюды / то сюды то туды* [2, т. 2, с. 536] і англ. *hither and thither* (літаральна 'сюды і туды') [9, с. 285] маюць значэнне 'ў розныя бакі, у розных кірунках; то ў адзін бок, то ў другі (хадзіць, бегаць і пад.)'. Кантэксты: *Хадзіў Андрэй туды-сюды па калідоры...* (А. Марціновіч). *The entire household running hither and thither, gathering belongings; women screaming...* (Т. Hayden) 'Уся сям'я бегала **туды-сюды**, збіраючы пажыткі, жанчыны крычалі...' Гэтыя ФА пазначаюць рознакіраванае перамяшчэнне пры дзеясловах *хадзіць, бегаць*, англ. *go, run*, што можа ажыццяўляцца як у кантынуальнай, так і ў абмежаванай прасторы. Стрыжнёвымі кампанентамі пры гэтым выступаюць займеннікі з дэйктычнай семантыкай: бел. *сюд / сюды, туд / туды*, англ. *hither* 'сюды', *thither* 'туды'. У падобных ФА моўца і назіральнік – адна і тая ж асоба, якая арганізуе прастору вакол сябе на аснове проціпастаўлення я – не я ў выглядзе апазіцыі блізкага і далёкага дэйксісу.

Калі зыходны і канечны пункты названыя, актуалізуецца сема 'межы перамяшчэння': бел.

ад / з краю да краю [2, т. 1, с. 600], *з краю ў край* [2, т. 1, с. 600], *з канца ў канец* [1, т. 2, с. 551], *з кута / вугла ў кут / вугал* [2, т. 1, с. 627], *у або два / два канцы* [1, т. 2, с. 552], англ. *from end to end* – літаральна 'з канца ў канец' [5], *from corner to corner* – літаральна 'з вугла ў вугал' [5]. Падобныя беларускія і англійскія ідыёмы ўжываюцца для маніфестацыі бязмэтавага перамяшчэння ў абмежаванай, закрытай прасторы. Суб'ектамі такога перамяшчэння выступаюць адушаўленыя істоты (людзі, жывёлы): *Паўлоўскі сам сланяўся з кута ў кут, чакаючы Наталі, каб разам палуднаваць* (К. Чорны); *He ran from end to end of the yard...* (G. McCaughrean) 'Ён бегавіў з **канца ў канец** двара...' У беларускай фразеасістэме суб'ектамі перамяшчэння з указаннем на яго межы могуць быць і абстрактныя паняцці: *Маладосць з **краю ў край** мяне весела кідала...* (П. Панчанка).

Перамяшчэнне *адкуль / куды* звычайна ажыццяўляецца ў гарызантальнай плоскасці, як у наступных кантэкстах: *Па плячоўцы за яго плячыма ўзад і ўперад хадзілі вартавыя* (Э. Самуілёнак). *In my home in Wales last week, I paced back and forth over the flagstones, my aerial before me, like a dowsing looking for water* (Daily Telegraph) 'На мінулым тыдні дома ў Уэльсе я хадзіў **узад і ўперад** па каменных плітах з антэнай у руках, як лозашукальнік у пошуках вады'. Разам з тым перамяшчэнне з аднаго пункта ў іншы можа ажыццяўляцца ў гарызантальнай і вертыкальнай плоскасцях адначасова. Так, бел. *удоўж / уздоўж і ўпоперак* [2, т. 2, с. 554] і англ. *the length and breadth of something* (літаральна 'даўжыня і шырыня чаго-небудзь') [9, с. 346] абазначаюць мэтанакіраванае перамяшчэнне па бязмежнай і адкрытай прасторы ў розных напрамках, у выніку чаго гэтая прастора робіцца спазнанай і знаёмай: *За колькі год свайго леснікоўства [Нупрэў] абышоў і аблазіў дзясяткі верст **уздоўж і ўпоперак*** (В. Макарэвіч). *They dogged him the length and breadth of the country...* (R. Long) 'У пошуках яго яны перарылі ўсю краіну **ўздоўж і ўпоперак**...'.

Побач з перамяшчэннем па гарызанталі і гарызанталі – вертыкалі ў англійскай лінгвакультуры перамяшчэнне *адкуль / куды* можа ажыццяўляцца і ў вертыкальнай плоскасці. Англійскія ФА *up and down the country / land* (літаральна 'ўверх і ўніз краіны' [9, с. 572]) і *up hill and down dale* (літаральна 'ўверх па ўзгорку і ўніз па даліне' [8]) са значэннем 'у розных напрамках' заснаваны на вобразе аб'екта, які рухаецца не па гарызанталі, а ўверх і ўніз – па вертыкалі: *The man carried his basket of goods up hill and down dale* 'Мужчына нёс кошык з таварамі **па гарах, па далах**' [8].

Як паказаў аналіз, у беларускай і англійскай фразеасістэмах перамяшчэнне можа адбывацца ў трох кірунках: *адкуль, куды і адкуль / куды*. Колькасная перавага канечнага пункта перамяшчэння (*куды*) над зыходным (*адкуль*) абумоўлена накіраванасцю органаў зроку чалавека наперад і большай камунікатыўнай значнасцю мэты перамяшчэння. Перамяшчэнне *адкуль / куды* можа ажыццяўляцца як у межах адкрытай, кантынэуальнай, так і ў абмежаванай, закрытай прасторы ў гарызантальнай ці гарызантальна-вертыкальных плоскасцях. Разам з семантыкай кірунку беларускія і англійскія ФА рэпрэзентуюць сацыякультурныя нормы, табуіраваныя сферы, розныя шляхі сацыялізацыі чалавека. Англійскай нацыянальна-спецыфічнай уласцівасцю выступае вызначэнне кірунку перамяшчэння аб'екта пахам і магчымасці перамяшчэння ў вертыкальнай плоскасці. У беларускай фразеасістэме напрамак руху дэтэрмінуецца пераважна зрокам у гарызантальнай плоскасці.

Спіс літаратуры

1. Аксамітаў, А. С. Фразеалагічны слоўнік мовы твораў Я. Коласа / А. С. Аксамітаў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993.
2. Лепшаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў : у 2 т. / І. Я. Лепшаў. – Мінск : БелЭн, 2008.
3. Новый англо-русский словарь / В. К. Мюллер [и др.]. – М. : Рус. яз., 1995.
4. Философский словарь / А. В. Адо [и др.]; под ред. И. Т. Фролова. – 5-е изд. – М. : Политиздат, 1987.
5. Ammer, C. The American Heritage / C. Ammer // Dictionary of Idioms [Electronic resource]. – 2000. – Mode of

access : <http://idioms.thefreedictionary.com>. – Date of access : 14.10.2011.

6. Bourdin, Ph. On Goal-Bias Across Languages : Modal, Configurational and Orientational Parameters / Ph. Bourdin // LP'96 : Typology – Prototypes, Item Orderings and Universals : proc. of the conf., Prague, 20 – 22 Aug., 1996 / Charles Univ. Press; ed. B. Palek. – Prague : Charles Univ. Press, 1997.

7. Cambridge Advanced Learner's Dictionary [Electronic resource]. – 2012. – Mode of access : <http://www.cambridge.org/dictionary/british>. – Date of access : 05.05.2010.

8. Cambridge Idioms Dictionary [Electronic resource]. – Mode of access : <http://idioms.thefreedictionary.com>. – Date of access : 12.04.2010.

9. Cowie, A. P. Oxford Dictionary of Current Idiomatic English / A. P. Cowie, R. Mackin, I. R. McCaig. – Oxford : Oxford univ. press, 2000.

10. Icegami, D. "Source" vs "Goal" : a Case of Linguistic Dissymmetry / Y. Icegami // Concepts of Case / ed.: R. Dirven, G. Radden. – Tübingen : Narr, 1987.

11. Jackson, H. Lexicography : an Introduction / H. Jackson. – London – New York : Routledge, 2002.

12. Long, Th. H. Longman Dictionary of English Idioms / Th. H. Long. – London : Longman, 1987.

13. Lyons, J. Indexicality and Deixis / J. Lyons // Linguistic Semantics : an Introduction / J. Lyons. – London : Cambridge Univ. Press, 1995.

14. Sinclair, J. Collins Cobuild Dictionary of Idioms / J. Sinclair – London : Collins Publishers, 1995.

15. Spears, R. McGraw-Hill Dictionary of American Idioms and Phrasal Verbs [Electronic resource] / R. Spears. – 2011. – Mode of access : <http://www.idioms.thefreedictionary.com>. – Date of access : 03.03.2010.

Вольга АРЦЁМОВА,

старшы выкладчык кафедры англійскай мовы
эканамічных спецыяльнасцей
факультэта міжнародных адносін
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

На кніжную паліцу

СЛОВЫ З ПРАПІСКАЙ

Каўрус, А. Словаклад : слоўнік адметнай лексікі / А. Каўрус. – Мінск : Выдавецкі дом “Звязда”, 2013. – 328 с. – Тыраж 700 экз.

У праграмным для ўсёй айчыннай лексікаграфіі канца ХХ ст. артыкуле “Час одуму”, які быў надрукаваны часопісам “Полымя” ў 1986 г. з нагоды выхаду 5-томнага тлумачальнага слоўніка беларускай мовы, аўтар Пётр Садоўскі сцвярджаў, што “наспела пара стварыць слоўнік... дзе б адметная беларуская лексіка не была задаўлена шэрым валам невыразных слоў і словазлучэнняў... Таму, хто бярэцца вывучаць мову, трэба даць узоры жывога слова...”. Аналіз рэцэнзій, падрыхтаваных Л. Баршчэўскім,

І. Лепшавым, Ю. Пацюпам, М. Прыгодзічам, К. Пучынскай, Г. Цыхуном і іншымі даследчыкамі на сучасныя лексікаграфічныя выданні, дазваляе канстатаваць, што ўзнятыя П. Садоўскім праблемы нарматыўнасці слоўнікаў, фарміравання словаспісаў, выпрацоўкі прыцыпаў адбору лексікі па-ранейшаму застаюцца выключна актуальнымі.

Выхаду асобнага слоўніка адметнай беларускай лексікі навуковая і творчая грамадскасць чакала даўно – у прыватнасці, з 1998 г., калі ў

часопісе “Роднае слова” Алесь Каўрус распачаў цыкл публікацый “Словы без прапіскі”. Паўстагоддзя таму аўтар пачаў занатоўваць з розных крыніц беларускай літаратурнай мовы лексіку, якая не трапіла ў вялікія акадэмічныя слоўнікі. Вынікам гэтай складанай і карпатлівай працы стала публікацыя ў 25 нумарах названага часопіса ўнікальнага лексікаграфічнага праекта “Словы без прапіскі”, куды ўвайшлі 2840 адметных беларускіх слоў.

Менавіта гэтыя публікацыі сталі асновай для новай працы Алеся Каўруса “Словаклад: слоўнік адметнай лексікі”. Аўтар не толькі аб’яднаў апісаньня раней лексічныя адзінкі ў сістэму, але і пашырыў рээстр слоўніка (у ім ужо 2940 слоўнікавых артыкулаў). У выніку атрымалася арыгінальнае, змястоўнае і выключна карыснае выданне.

За апошнія гады беларуская неаграфія папоўнілася адразу некалькімі слоўнікамі – гэта якасныя выданні, падрыхтаваныя прафесійнымі мовазнаўцамі (“Слоўнік новых слоў беларускай мовы”, 2009; “Беларуска-рускі тлумачальны слоўнік новых слоў і новых значэнняў слоў” В. Уласевіч і Н. Даўгулевіч, 2013), а таксама асобныя аматарскія работы (“Слоўнік новай і актуальнай лексікі” К. Шчаснай, 2012). Аднак ва ўсіх гэтых працах асноўная ўвага аддаецца апісанню запазычанай лексікі. Як слушна адзначае Алесь Каўрус у прадмове да свайго слоўніка, “на фоне мноства неалагізмаў, якія амаль штодня прыходзяць у беларускую мову з іншых (пераважна з англійскай) і хутка пашыраюцца, усё большую цану набывае выяўленне і папулярызаванне ўласна беларускіх слоў – даўніх і тых, што ўзнікаюць у наш час” (с. 3). Такім чынам, “Словаклад” прыняццова адрозніваецца тым, што ў гэтым выданні, па трапным выказванні В. Рагаўцова, сабраны “словы сваямоўныя, адмысловыя, гаваркія”.

Крыніцамі фактычнага матэрыялу для слоўніка сталі мастацкія творы класікаў беларускай літаратуры (В. Адамчыка, Р. Барадуліна, В. Быкава, А. Вялюгіна, Л. Геніюш, П. Глебкі, У. Караткевіча, М. Лужаніна, П. Панчанкі, Р. Сабаленкі, Я. Сіпакова, Я. Скрыгана, М. Танка, І. Чыгрынава, І. Шамякіна і інш.), прызнаных сучаснікаў (В. Гардзея, Г. Далідовіча, А. Жука, С. Законнікава, А. Казлова, В. Казько, У. Мазго, І. Пташнікава, Л. Рублеўскай, А. Федарэнкі і інш.), а таксама публіцыстычныя тэксты, надрукаваныя ў беларускамоўных перыядычных выданнях (“Роднае слова”, “Звязда”, “Літаратура і мастацтва”, “Наша Ніва”, “Беларусь”, “ARCHE” і інш.).

Таксама ў слоўніку пададзены словы з тых твораў беларускіх пісьменнікаў, якія мусілі быць лексікаграфічна апрацаваныя яшчэ пры стварэнні пяцітомнага “Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы”: *багаслаўленне* ‘бласлаўненне’, *бажышча* ‘ідал, кумір’, *бамбардаваць* ‘бамбардзіраваць’, *дагонка* ‘пагоня’, *сквар* ‘гарачыня’ (Я. Купала); *аўтарка* ‘жан. да *аўтар*’, *навучанка* ‘навучанне, парада’, *пастка* ‘пашча’, *раджайны* ‘ўрадлівы’, *раўнадзенне* ‘раўнадзєнства’, *супярэчнік* ‘той, хто не згаджаецца’, *сіскаць* ‘абмяжоўваць свабоду, правы’, *хмурнота* ‘воблачнасць’ (Я. Колас); *багно* ‘багна’ (М. Багдановіч); *абярэжніца* ‘захавальніца’, *агоньчык* ‘агеньчык’, *адмыўны* ‘які адмываецца’, *цалун* ‘покрыва’ (Ц. Гартны); *баранька* ‘вырабленая аўчынка’, *грудок* ‘купка, грамадка’, *нарадзіны* ‘нараджэнне’, *скрозьсоння* ‘спрасонку’, *чэп* ‘жалезная пласціна для замыкання дзвярэй’ (М. Гарэцкі); *растанцы* ‘месца скрыжавання дарог’ (Я. Колас, Я. Пфляўмбаўм); *пячура* ‘родны ачаг’ (Я. Купала, Я. Колас); *узгор* ‘узгорак’ (А. Гарун) і інш.

У рээстр слоўніка ўключаны словы розных лексіка-граматычных класаў: назоўнікі (*кулага* ‘страва з аржаной мукі’, *махотка* ‘круглы невялікі гаршчок’, *пасушнік* ‘летаўныя высахлыя травінкі’, *пышнота* ‘пышнасць’, *спадабанка* ‘спадобаная дзяўчына’), прыметнікі (*мармытлівы* ‘які гаворыць ціха і невыразна’, *паўздарожны* ‘які праходзіць, пралягае паўз дарогу’, *пяклівы* ‘пякучы’, *траскотны* ‘траскучы’), дзеясловы (*гужаваць* ‘круціцца каля каго-н., дрыготны ‘які дрыжыць’, *кан’юнктурыць* ‘змяняць паводзіны ў залежнасці ад сітуацыі’, *самаспраўджвацца* ‘самарэалізоўвацца, здзяйсняцца’, *талачыцца* ‘таптацца’, *узгарусціць* ‘з цяжкасцю прыдбаць’, *ярыцца* ‘ярка гарэць, ззяць’), прыслоўі і безасабова-прэдыкатыўныя словы (*змоўкліва* ‘па-змоўніцку’, *назаўтрае* ‘назаўтра’, *напавідку* ‘навідавоку’, *раба* ‘пярэста’, *хапліва* ‘паспешліва’, *увесьчасна* ‘пастаянна’, *укругаля* ‘кругом’), асобныя службовыя часціны мовы.

Як вядома, у беларускім мовазнаўстве няма адзінага погляду на ўтварэнне дзеепрыметнікаў; найперш гэта датычыцца дзеепрыметнікаў цяперашняга часу незалежнага стану на *-учы* (*-ючы*), *-ачы* (*-ячы*) і прошлага часу на *-ўшы*, *-шы*, а таксама формаў незалежнага стану цяперашняга часу на *-емы*, *-імы*. Таму аўтарскі падыход, у адпаведнасці з якім дзеепрыметнікам прысвечаны асобныя слоўнікавыя артыкулы, цалкам абгрунтаваны. Прычым зафіксаваныя формы вызначаюцца лагічнасцю, натуральнасцю, мілагучнасцю: *зابلуканы* ‘які заблукаў’, *з’яўнены* ‘які стаў яваю’, *люблены*

‘якога любяць’, *мінёны* ‘які мінуў’, *напаўняны* ‘які напаўняецца чым-н.’, *нябыты* ‘якога не было’, *стужалы* ‘які стаў тугім’, *сцукраваны* ‘які загусцеў, выдзеліўшы цукар’, *упаслены* ‘сыты, перакормлены’, *уталентаваны* ‘адораны талентам’.

Афармленне слоўнікавых артыкулаў арыентавана на прынцыпы тлумачальнага слоўніка. Мікраструктура выдання ўтвараецца рээстравай адзінкай і шэрагам зон, у якіх яна апісваецца (зоны граматычных памет, семантызацыі, ілюстрацыі, пашпартызацыі): **КРУЖАЛА**, -а, н. Ганчарны круг. *Каб варыва ў печы крычала, Кіпелі ў гаршках адгалоскі, Круціся круцей, Кружала! Ганчарства – занятак боскі!* (Р. Барадулін).

У асобных выпадках прыводзяцца таксама фраземы з рээстравым словам: **МЕЛІНА**, -ы, ж. Месца, значна набліжанае да паверхні чаго-н.; мель. *Прызнае меліну глыбіня. Сцюжай грэбуе спёка* (Р. Барадулін). **Сесці на меліну** – напаткаць перашкоду. *Гаворка канчаткова села на меліну* (М. Лужанін).

Розныя варыянты аднаго слова падаюцца ў адным слоўнікавым артыкуле з адпаведнымі адсылкамі да такога артыкула па рээстры:

ВЕДЗЕНЫ, ВЯДЗЁНЫ, ВОДЖАНЫ, -ая, -ае. Які прыводзіцца ў рух чым-н., такі, якога хто-н., што-н. вядзе, водзіць...

ВОДЖАНЫ гл. **ВЕДЗЕНЫ**

ВЯДЗЁНЫ гл. **ВЕДЗЕНЫ**

Праўда, нам складана пагадзіцца з аўтарам у тым, што сінанімічныя адзінкі, гэтаксама як варыянты, могуць апісвацца ў адным слоўнікавым артыкуле, але такі падыход, трэба думаць, тлумачыцца прыкладнымі задачамі рэцэнзаванага выдання: апісанне слоў-сінонімаў па аналогіі з варыянтамі дазваляе аптымізаваць аб’ём выдання, відаць, дапамагае пазбегнуць ускладнення сістэмы адсылак, спрыяе цэльнаму ўспрымання семантычнай інфармацыі чытачамі: *друкарка, друкавальная машынка; запlechнік, запlechны мяшок; прабацькаўшчына, праайчына; разгультаены, разленены; шастуны, шарахаўкі* (‘бомы, бразготкі’) і інш.

Сістэма граматычных памет у слоўніку класічная: для назоўнікаў падаецца форма роднага склону адзіночнага ліку і ўказваецца род, для прыметнікаў – формы жаночага і ніякага роду, для дзеясловаў – формы першай, другой, трэцяй асобы адзіночнага ліку і трыванне, для іншых часцін мовы пазначаецца прыналежнасць да канкрэтнага лексіка-граматычнага класа.

Семантыка слоў раскрываецца шляхам тлумачэння або з дапамогай агульнаўжывальных,

кадыфікаваных адпаведнікаў – аднаго ці некалькіх. Значэнні слоў тлумачацца даступна, сцісла і адначасова творча; пры неабходнасці праводзяцца паралелі з іншымі мовамі: *беларускаць* ‘сукупнасць характэрных прыкмет беларускага’, *ворашна* ‘страшна, жудасна; вусцішна’, *дрыжоны* ‘такі, за якога дрыжаць (непакоюцца, рупяцца, аберагаюць)’, *правадырства* ‘вядучая, правадырская роля (параўн. *вождизм*)’.

Традыцыйна розныя значэнні полісемічных слоў падаюцца ў адным слоўнікавым артыкуле, а значэнні слоў-амонімаў (такіх, дарэчы, у слоўніку нямнога) – у розных:

КНІЖНІЦА, -ы, ж. 1. Кніжная шафа... 2. Бібліятэка...

ЛЕТНІК¹, -а, м. Абгароджанае месца пры хляве...

ЛЕТНІК², -а, м. Летні аздарэўленчы лагер для дзяцей...

ЛЕТНІК³, -а, м. Тое, што і лецішча...

Удалая канцэпцыя сістэмнага слоўнікавага апісання лексічнага матэрыялу, распрацаваная пры ўкладанні ТСБМ і выкарыстаная А. Каўрусам, безумоўна, дапаможа мовазнаўцам пры даследаванні разнастайных семантычных з’яў і працэсаў, якія адбываюцца ў сучаснай мове. Так, слоўнік дазваляе пераканацца, што мнагазначнасць уласцівая толькі 2,5% некадыфікаваных лексічных адзінак, у той час як узувальныя лексемы характарызуюцца дастаткова высокай ступенню полісемічнасці.

Ілюстрацыі, падабраныя Алесем Каўрусам з мастацкіх і публіцыстычных тэкстаў, вызначаюцца паўнатой, карэктнасцю і энцыклапедычнасцю. Многія з іх не толькі даюць прыклад выкарыстання пэўнай лексічнай адзінкі ў кантэксце, але і ўтрымліваюць інфармацыю культурна-гістарычнага характару: **КАЛГАСІЗАЦЫЯ**, -і, ж. Аб’яднанне дробных сялянскіх гаспадарак у калгасы; калектывізацыя. *Гэта быў час масавай калгасізацыі вёскі, у выніку якой дзясяткі тысяч лепшых гаспадароў-сялян з роднай Беларусі пайшлі этапам ці навезлі іх у вагонах цялятніках* (Польмя. 1999. №5).

Няма сумневу, што новая кніга Алеся Каўруса “Словаклад: слоўнік адметнай лексікі” паспрыяе больш актыўнаму ўвядзенню некадыфікаваных беларускіх слоў у навуковы ўжытак, у літаратурна-мастацкі працэс, а таксама ў штодзённую моўную практыку.

Дзмітрый ДЗЯТКО,
кандыдат філалагічных навук.

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Міністэрства адукацыі прапануе

АД ПРОСТАГА СКАЗА ДА СКЛАДАНАГА

МЕТАДЫЧНЫЯ ПАРАДЫ І РЕКАМЕНДАЦЫІ (ІХ КЛАС)

Заканчэнне. Пачатак у №№ 7 – 9, 11, 12 за 2012 г., №№ 1 – 8 за 2013 г.

ПРЫЁМЫ СІНТАКСІЧНАЙ АРГАНІЗАЦЫІ ТЭКСТУ

Мэта заняткаў – замацаваць веды вучняў пра прыёмы сінтаксічнай арганізацыі тэксту, выявіць іх ролю ў выражэнні аўтарскіх думак і пачуццяў, удасканаліць уменне выяўляць стылістычныя фігуры ў тэксце.

Выконваючы *практыкаванне 242*, вучні знаёмяцца з тэкстам, перадапошні сказ якога пабудаваны на ўзор перыяду. Кожная з даданных частак сказа запісана з чырвонага радка і з’яўляецца даданай умовы. У працэсе аналізу перыяду звяртаецца ўвага на паўнату і закончанасць думак у ім. Названая стылістычная фігура перадае аўтарскую ўсхваляванасць, надае выказванню ўрачысты характар.

Аналізуючы тэкст Н. Гілевіча, школьнікі даюць твору заглавак (*магчымы варыянт “Наш родны дом”*), фармулююць тэму і асноўную думку тэксту (*родны дом павінен стаць нацыянальна-культурным асяроддзем, дзе будуць выхоўвацца сапраўдныя беларусы*). Настаўніку варта ўдакладніць разуменне вучнямі сэнсу слова *дом*, якое асабліва ў апошнім сказе набывае высокае гучанне і ўспрымаецца як сінонім да слова *Беларусь*.

У тэксце *практыкавання 243* вызначаецца роля градацыі, пры якой кожны наступны член сказа ўзмацняе сэнс папярэдняга: *не ўхопіш, не спыніш, не павернеш ніяк*. За кошт градацыі падкрэсліваецца эмацыйны характар паведамлення. Яно набывае экспрэсіўнасць.

Пры выкананні *практыкавання 244* старшакласнікі выяўляюць антытэзу, якая ў тэксце Ядвігіна Ш. арганізавана на аснове супастаўлення большых і меншых ран. Варта падкрэсліць, што ў аснове згаданай антытэзы ляжыць антанімія слоў. Тэкст разбіты на тры абзацы, апошні з якіх выяўляе найбольшую ступень градацыі, ўзмацнення сэнсу.

На паўторы адных і тых жа слоў у пачатку кожнага наступнага сказа і на паўторы слоў у

Звяртаем увагу чытачоў. Вучэбная праграма факультэўных заняткаў па беларускай мове для ІХ класа “Складаны сказ без складанасці” змешчана ў № 10 за 2011 г.

канцы кожнага новага сказа арганізаваны анафара і эпіфара, якія выяўляюцца вучнямі ў тэкстах *практыкаванняў 245 і 246*. Абодва паўторы надаюць выказванню ўрачысты характар, падкрэсліваюць лірычны, паэтычны настрой сказанага.

Практыкаванне 247 актуалізуе веды вучняў яшчэ пра адзін від паўтору – сінтаксічны паралелізм. Звяртаецца ўвага на тое, што ў вершаваным кантэксце А. Пісьмянкова назіраюцца сказы і сэнсава-граматычныя часткі сказаў, якія пачынаюцца дзейнікам-назоўнікам і заканчваюцца выказнікам-дзеясловам. У сказе выкарыстоўваецца і анафара.

Для ўдасканалення ўмення выяўляць прыёмы сінтаксічнай арганізацыі ў тэксце выконваецца *практыкаванне 248*. Яго можна выконваць па варыянтах з наступнай калектыўнай праверкай. У тэксце М. Навіш вучні выяўляюць такія прыёмы, як эпіфара (*Гэта гучыць зімовы сон. Ціхі-ціхі сон*), анафара і сінтаксічны паралелізм (*Дзесьці там, у маленстве, – першы снег, снегавік і горка. Дзесьці там, у юнацтве, – першы снег, на які загадаеш жаданне. Дзесьці там – маразы і адлігі. <...> Яе [музыку] можна толькі адчуць. Як можна толькі адчуць, што такое Радзіма...).*

Тэкст М. Стральцова таксама насычаны стылістычнымі фігурамі. Вучні павінны вылучыць у ім эпіфару (*Ноч. Ноч. Ноч. Над вёскай, над усім светам стаіць ноч. <...> Узрадуецца тады Іванка. Добра заўтра будзе Іванку*); сінтаксічны паралелізм і анафару (*Спіць бабуля, спіць Іванкава маці. Спіць Іванка. <...> Добра заўтра будзе Іванку. Добра будзе яму*).

У тэксце Я. Брыля назіраецца няпоўны сінтаксічны паралелізм. Сказы адрозніваюцца колькасцю слоў, некаторымі сінтаксічнымі пазіцыямі членаў сказа.

ПАДАГУЛЬНЕННЕ І СІСТЭМАТЫЗАЦЫЯ ВІВУЧАНАГА

Пры аналізе структуры тэксту А. Разанова (*практыкаванне 249*) варта звярнуць увагу на тое, што кожны са складаных сказаў – гэта асобны абзац. Такое члянэнне выступае сродкам

сэнсавага вылучэння ў тэксце. У двух першых складаназлучаных сказах назіраецца антэтыза, што арганізавана на супрацьпастаўленні слоў *паражэнне / перамога, радасць / скруха*. Апошні складаназалежны сказ – падагульненне жыццёвых назіранняў аўтара.

У тэксце С. Богуша (*практыкаванне 250*), тэмай і загаловакам якога выступае “Імя як галоўная прыналежнасць чалавека”, назіраюцца розныя тыпы складаназалежных сказаў. Вучні іх выпісваюць і складаюць схемы. Праверка задання можа быць калектыўнай.

Пры выкананні практыкавання важным выступае размежаванне злучнікаў і злучальных слоў у складаназалежных сказах. Напрыклад: *Папулярны амерыканскі псіхолаг Дэйл Карнегі, заклікаючы запамінаць і часцей ужываць імёны суразмоўнікаў, адзначае, што імя чалавека – самы прыемны для яго гук на любой мове (што – злучнік). Найбольш насычаныя станоўчымі эмоцыямі ў маўленні імёны ў тых выпадках, калі да носьбіта імя звяртаюцца людзі, неабыхавыя да яго – бацькі, блізкія, сябры (калі – гэта ўжо член сказа, выражаны прыслоўем, г. зн. злучальнае слова).*

Удасканаленне навыку правільна ставіць і тлумачыць знакі прыпынку ў сказах можа адбывацца на аснове тэксту *практыкавання 251*. Вучні знаходзяць сказы, у якіх прапушчаны знакі прыпынку, абгрунтоўваюць іх пастаноўку. Практыкаванне можна прапанаваць для самастойнага выканання з наступнай узаемаправеркай у парах.

Тэкст С. Тарасава адносіцца да навукова-папулярнага стылю. У ім паведамляюцца дакладныя навуковыя звесткі пра гісторыю замкаў нашай Радзімы.

Матэрыял *практыкавання 253* дае магчымасць паразважаць, што змянілася ў выказванні са змай яго структуры. Пры аб’яднанні сказаў першага тэксту ў складаназлучаны сказ назіраецца яго ўскладненне супрацьпастаўляльнымі адносінамі з дадатковым адценнем абмежавання. Утвораны сказ – паказчык глыбіні асэнсавання рэчаіснасці. У другой сэнсава-граматычнай частцы пастаўлены працяжнік, на яго месцы падразумяецца кампанент выказніка *нельга*. Вынікам аб’яднання сказаў другога тэксту стаў сказ камбінаванай будовы: [*Блякла-сіняе неба*] і [*чырвань галін*], [*уздыхае ветрык*], [*спадае ліст*], [*асяярожна сонца з голых асін вытаўзае на ціхі сінічы свет*]. Такім чынам аўтар стварае выразны пейзажны малюнак.

Пры перакладзе тэксту на беларускую мову (*практыкаванне 254*) вучням варта ўзяць пад увагу наступны слоўнік актуальнай лексікі: *одиночество – адзінота, склонность – схільнасць, рассвет – світанак, завтрак – сьнеданне, прибегать – звяртацца, ослабевают – слабець, привязанность – прыхільнасць, страсть – захапленне,*

*рьяный – заўзяты, наездник – яздок, охотник – паляўнічы, пренебрегать – грэбаваць, пагарджаць, возлюбленная – каханая, урывками – час ад часу, одуревший – адурэлы, ачмурэлы, распахивать – расчыняць, плодотворный – плённы. Трэба звярнуць увагу і на розніцу ў сінтаксічных нормах беларускай і рускай моў: *забывать о коне, о ружье – забываць пра каня (на каня), пра стрэльбу, в раннем утрае – раницай, в соответствии со склонностями – у адпаведнасці са схільнасцямі, одуревший от работы – адурманены працай.**

Практыкаванне 255 прадугледжвае замену простае мовы ўскоснай. Перад яго выкананнем трэба актуалізаваць наступныя веды вучняў: *ускосная мова не захоўвае лексіка-фразеалагічныя і эмацыйна-ацэначныя асаблівасці выказвання моўцы; у ёй адбываецца замена асабовых займеннікаў і асабовых форм дзеяслова; яна афармляецца як даданая частка складанага сказа.*

У *практыкаванні 256* прапануецца для аналізу тэкст тыпу апавядання з элементамі разважання. У ім паведамляецца аб тым, як выпякалі хлеб, як выкарыстоўвалі яго ў розных жыццёвых сітуацыях, з якой пашанай да яго ставіліся. Важную тэкстаўтваральную ролю ў выказванні адыгрываюць дзеясловы незакончанага трывання прашлага часу, праз якія перадаюцца паслядоўныя дзеянні. У ім першыя два сказы (*Без хлеба не елі ні адной травы: без хлеба яда – да парога хада. Перш чым падаць што-небудзь на стол, ставілі ці клалі хлеб*) можна лічыць зачынам. Асноўная частка адлюстроўвае працэс выпякання хлеба і абыходжання з ім. Апошняя, развязка, падагульняе аўтарскія назіранні: *Сапраўдную цану тья, хто жыў у вёсцы, працаваў на зямлі, расціў яго, ведалі. Быў хлеб – было і да хлеба, усё астатняе, без чаго не ўяўлялася чалавеку шчасце, радасць, жыццё.* Прыведзеныя апошнія сказы таксама акрэсліваюць асноўную думку тэксту. Тэма ж тэксту – “Хлеб – аснова жыцця чалавека”. Згустчанасцю думкі, кандэнсацыяй сэнсу вызначаюцца і прыказкі, ужытыя ў тэксце. Настаўнік можа прапанаваць вучням зачытаць іх.

Варта адзначыць, што Б. Сачанка шырока карыстаецца складанымі сказами, і гэта абумоўлена неабходнасцю не проста назваць факты рэчаіснасці, але і ахарактарызаваць іх. Вучні павінны выпісаць складаныя сказы і пабудаваць іх схемы.

З мэтай удасканалення ўменняў вучняў праводзіцца комплексны аналіз тэксту К. Крапівы (*практыкаванне 257*). Тэма тэксту выкладзена ў самым яго пачатку: *Што такое час?* Кожная з сэнсава-лагічных частак дае адказ на гэтае пытанне. Тэкст мае 4 падтэмы: 1. Час – гэта нішто. 2. Час – нешта бясчулае і бесстаронняе. 3. Час – нешта нечувана імклівае. 4. Час розны ва ўспрыманні людзей. Згаданы твор з’яўляецца нататкай і адносіцца

да публіцыстычнага стылю. Ён можа быць выкарыстаны ў газетным і часопісным артыкуле, у вусным выступленні. Аўтар імкнецца ўздзейнічаць на думкі і пачуцці чытача. Тэкст вылучаецца таксама агульнадаступнасцю, эмацыянальнасцю, лагічнасцю выкладу. У ім міжстылёвая лексіка ўдала спалучаецца з гутарковымі словамі і выразамі: *памацаць, паспрабаваць на язык, заткнуць дзірку ў страсе, не мець часу носі ўцерці за работаю, ныць*. Вылучаецца ў згаданым тэксце словазлучэнне *акты найвышэйшай гуманнасці*, якое адносіцца да грамадска-палітычнай сферы лексікі. Тэкст можна лічыць апісаннем: у ім характарызуецца прыкметы часу, час атрымлівае ацэнку.

У тэксце назіраюцца такія прыёмы сінтаксічнай арганізацыі, як сінтаксічны паралелізм і анафара (паўтор слова *час* у пачатку двух сказаў).

Варты асобнага аналізу сказ *Нягледзячы, аднак, на сваю нерухомасць і безудзельнасць, якую разнастайную афарбоўку прымае час у розных людзей і як па-рознаму скарыстоўваюць час гэтыя розныя людзі!* Вучні павінны растлумачыць адсутнасць коскі перад злучнікам *і*, што звязвае часткі складанага сказа і з'яўляецца адзіночным (прэдыкатыўныя часткі гэтай канструкцыі ма-

юць агульны адасоблены член сказа – акалічнасць уступкі *нягледзячы, аднак, на сваю нерухомасць і безудзельнасць*).

Прапанаваць 258 патрабуе акрэсліць асаблівасці сінтаксічнай арганізацыі тэксту Д. Бічэль, растлумачыць знакі прыпынку ў ім. Асабліва варты ўвагі сказ *Трэба самой прайсці шлях продкаў – ад Полацка, дзе на беразе велічнай ракі стаіць Францішак Скарына, ад Лоева, дзе на крутым, зрэзаным стагоддзямі беразе пакінуў след мой першабытны продак, ад віленскай Вострай Браммы, дзе бласлаўляе жыццё каралева Свету Марыя Дзева, ад Белага і Чорнага возераў, у якіх плавае Ніна Мацяш, – і да Свіцязі, дзе жывуць Міцкевічавы свіцязянкi*. Гэта складаназалежны сказ, у якім даданыя часткі адносяцца да розных кампанентаў адасобленага азначэння галоўнай часткі.

Можна прапанаваць творчую працу – мініяцюру на адну з тэм на выбар: “Адкрываю Беларусь”, “Любыя сэрцу мясціны”, “Маё падарожжа”.

Валянціна КАСЦЮЧЫК,
кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства
Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2013 год

ЛІСТАПАД

Працяг. Пачатак на с. 47.

7 лістапада – 115 гадоў з дня нараджэння Клімента Якаўчыка (псеўд. К. Кундзіш; 1898 – 1941), беларускага і рускага паэта, перакладчыка, крытыка

90 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Дракахруста (1923 – 2008), рускамоўнага паэта, перакладчыка

8 лістапада – 130 гадоў з дня нараджэння Вацлава Ластоўскага (1883 – 1938), грамадска-палітычнага дзеяча, гісторыка, філалага, этнографа, публіцыста, пісьменніка, літаратуразнаўцы

115 гадоў з дня нараджэння Дзмітрыя Захара (1898 – 1951), дырыжора, інструменталіста, рэжысёра, кампазітара

110 гадоў з дня нараджэння Міхася Явара (сапр. Карась; 1903 – 1933), паэта

105 гадоў з дня нараджэння Міхася Багуна (Блошкіна; 1908 – 1938), паэта, празаіка, перакладчыка

85 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Ляпёшкіна, паэта, заслужанага настаўніка Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Івана Сачанкі, гісторыка, публіцыста

9 лістапада – 155 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Стукаліча (1858 – 1918), гісторыка і краязнаўцы, літаратуразнаўцы

90 гадоў з дня нараджэння Георгія Сіненкі, літаратуразнаўцы, крытыка. Жыве ў Расіі

11 лістапада – 110 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Ільінскага (1903 – 1967), акцёра, народнага артыста Беларусі, народнага артыста СССР

75 гадоў з дня нараджэння Паўла Семчанкі, мастака-каліграфіста, плакатыста

12 лістапада – 190 гадоў з дня нараджэння Паўла Шпілеўскага (1823 – 1861), беларускага і рускага этно-

графа, фалькларыста, празаіка, драматурга, публіцыста, тэатральнага крытыка

120 гадоў з дня нараджэння Апалінарыя Пупко (Пупка; 1893 – 1984), самадзейнага майстра разьбы па дрэве

90 гадоў з дня нараджэння Барыса Паўлэнка, празаіка, кінасцэнарыста. Жыве ў Маскве

70 гадоў з дня нараджэння Юрыя Сохара, тэатразнаўцы

14 лістапада – 80 гадоў з дня нараджэння Леаніда Пракопчыка (1933 – 1998), празаіка, драматурга, кінасцэнарыста

75 гадоў з дня нараджэння Валерыя Сарокі, скрыпача, заслужанага артыста Беларусі

15 лістапада – 75 гадоў з дня нараджэння Віктара Цітова, этнографа, гісторыка, педагога

16 лістапада – 120 гадоў з дня нараджэння Леанілы Чарняўскай (Гарэцкай; 1893 – 1976), празаіка, перакладчыка, педагога

90 гадоў з дня нараджэння Мікалая Крукоўскага, культуролога

17 лістапада – 120 гадоў з дня нараджэння Канстанціна Езавітава (1893 – 1946), паэта, публіцыста, гісторыка, грамадска-палітычнага дзеяча

75 гадоў з дня нараджэння Вадзіма Сукманава (1938 – 1995), кінарэжысёра

60 гадоў з дня нараджэння Вячаслава Шчэрбіна, мовазнаўцы

18 лістапада – 130 гадоў з дня нараджэння Язэпа Лёска (1883 – 1940), грамадскага і палітычнага дзеяча, празаіка, публіцыста, мовазнаўцы, літаратуразнаўцы, педагога

130 гадоў з дня нараджэння Кацярыны Міронавай (1883 – 1946), актрысы, заслужанай артысткі Беларусі

Заканчэнне на с. 74.

Дзмітрый ПАЎЛАВЕЦ
Святлана ЧАЙКОВА

ДЫЯГНАСТЫЧНЫ ТЭСТ ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

ЧАСТКА А

A1. Адзначце словы, у якіх на месцы пропуску трэба пісаць літару *а*:

- 1) ж_мчужына; 4) в_стравугольнік;
- 2) прац_дура; 5) кват_ранты.
- 3) пыл_падобны;

A2. Адзначце словы, у якіх на месцы пропуску трэба пісаць літару *е*:

- 1) кап'_кідальнік; 4) св_тлафор;
- 2) насякома_дны; 5) б_здакорна.
- 3) св_тлаваты;

A3. Адзначце словы (прыклады), у якіх на месцы пропуску трэба пісаць літару *у* (складовае):

- 1) гэта сустрэча – _дача;
- 2) іхтыяза_р;
- 3) Тамара _ладзіміраўна;
- 4) калектыў “Ветразь” _знагародзілі;
- 5) а_таномія.

A4. Адзначце словы, напісаныя правільна:

- 1) парц'еры; 4) вяселье;
- 2) малакроўе; 5) кур'ер.
- 3) кудысці;

A5. Адзначце словы, у якіх вылучаны гук вымаўляецца падоўжана і на пісьме перадаецца падвоеным напісаннем адпаведнай літары:

- 1) арты[л']рыя; 4) сё[н']яшні;
- 2) замеце[н]ыя; 5) двана[ц]аць.
- 3) сме[ц]е;

A6. Адзначце словы, напісаныя правільна:

- 1) подчырк; 4) брацтва;
- 2) усміхаешся; 5) хвосцкі.
- 3) ненавісны;

A7. Адзначце словы з прыстаўкай:

- 1) выбуховы; 4) назойліва;
- 2) разумнік; 5) завязь.
- 3) прысланіцца;

A8. Адзначце назоўнікі, якія ў форме роднага склону адзіночнага ліку маюць канчатак *-а*:

- 1) сорам; 4) статак;
- 2) жаўток; 5) абрыкос.
- 3) лясок;

A9. Адзначце словы, якія трэба пісаць праз злучок:

- 1) (паў)Добруша; 4) (радыё)факт;
- 2) (Забэйда)Суміцкі; 5) (інтэрнэт)дзённік.
- 3) (круці)галоўка;

A10. Адзначце словазлучэнні, у якіх прыметнікі ўжыты з правільнымі склонавымі канчаткамі:

- 1) сонечный ранак; 4) па лясных сцяжынках;
- 2) заўтрашнем днём; 5) сінее мора.
- 3) смачны селядзец;

A11. Адзначце словы, у якіх вылучаныя словы трэба пісаць праз злучок:

- 1) (лёгка)прамысловы комплекс;
- 2) (барвова)чырвоны колер;
- 3) (Усходне)Еўрапейская раўніна;
- 4) (пяці)павярховы дом;
- 5) (звыш)планавы.

A12. Адзначце правільна напісаныя дзеясловы:

- 1) супакоіваць; 4) праветрываць;
- 2) засвоіваць; 5) пераконываць.
- 3) загадваць;

A13. Адзначце дзеясловы, якія ў форме 2-й асобы адз. л. цяперашняга ці будучага простага часу маюць канчатак *-еш / -эш*:

- 1) ненавідзець; 4) абветраць;
- 2) калоць; 5) хварэць.
- 3) шапаецць;

A14. Адзначце прыклады, у якіх вылучаныя словы трэба пісаць разам:

- 1) кінуцца (ў)рассыпную;
- 2) размаўляць (на)нямецку;
- 3) працаваць (на)дэкадна;
- 4) збочыць (на)права;
- 5) бегчы (без)аглядакі.

A15. Адзначце прыклады, у якіх *не-/ня-* з вылучанымі словамі трэба пісаць разам:

- 1) работа (не)залічана;
- 2) (не)адольная цяга;
- 3) (не)асушанае балота;
- 4) нікога (не)шкадуючы;
- 5) (ня)гледзячы на перашкоды.

A16. Адзначце сказы, у якіх на месцы пропуску (пропуская) ужываецца *не*:

- 1) Дзе б я _ жыў, дзе б _ вандраваў, мяне заўсёды цягнула дадому.
- 2) Зайшлі ў такую глухмень, што _ праехаць _ прайсці.

3) Тут _ следу, _ падковы, а ігліца, як цвікі.

4) Праязджаючы праз Бярэсце, мы _ маглі _ наведць Брэсцкую крэпасць.

5) Што напісана пяром, _ выйме і сякера.

A17. Адзначце словазлучэнні, якія адпавядаюць сінтаксічным нормам беларускай літаратурнай мовы:

- 1) папулярны канферансье;
- 2) новы шкаф-купэ;
- 3) смачны аладак;
- 4) курынае філе;
- 5) смяяцца над сябрам.

A18. Адзначце сказы, у якіх вылучанае слова (словы) з'яўляецца акалічнасцю:

- 1) Вясна прыйшла неяк *раптоўна*.
- 2) Свята ўжо *хутка*.
- 3) Назаўтра Васіля выклікалі *працаваць*.
- 4) Пісьменнік расказвае пра нашае *сёння*.
- 5) Сонца, *зrabіўшы свой штодзённы кругабег*, спусцілася зусім нізка.

A19. Адзначце сказы, у якіх працяжнік паміж дзейнікам і выказнікам пастаўлены адпаведна правілам пунктуацыі беларускай мовы:

- 1) Фанетыка – навука пра гукавы лад мовы.
- 2) Кавун, – здаецца, ягада.
- 3) Дзетак уздаваць – не грыбкоў назбіраць.
- 4) Словы мовы – што дзеці адной маці.
- 5) Піхта – таксама вечназялёнае дрэва.

A20. Адзначце сказы, у якіх на месцы пропуску (пропуску) трэба паставіць коску (коскі):

- 1) Таполі_ і ліпы_ і клёны ў парку шумяць маладым.
- 2) І лугам_ касагорам_ нівам_ пушчам_ і азёрам сонца шле прамень.
- 3) Другі баран ні бэ_ ні мя, а любіць гучнае імя.
- 4) У кожнага партызана была вінтоўка_ або аўтамат_ ці пісталет.
- 5) Шапаціць мне штосьці жыта_ хоць слоў не гаворыць.

A21. Адзначце сказы, у якіх на месцы пропуску (пропуску) трэба паставіць коску (коскі):

- 1) Ластаўка_ як і ўсе птушкі_ радуецца сонцу і яснаму дню.
- 2) Яны адчувалі сябе_ амаль як дарослыя людзі.
- 3) Ночы сталі такія цёмныя_ быццам сажа.
- 4) Ночка глухая цягнецца доўга_ як год.
- 5) Андрэйка сядзеў у кутку_ як мыш пад венікам.

A22. Адзначце сказы, у якіх на месцы ўсіх пропуску трэба паставіць коскі:

- 1) Дзед сядзе на калоду і_ заместа барышу_ дае салыца малышу.
- 2) Лес_ атулены змрокам і цішынёю_ стаяў нерухома.
- 3) Абагрэты сонцам_ лес пазіраў зусім-такі весела.
- 4) Стаяў Міхась на вятру_ дрыжыкі прадаўшы.
- 5) Жыву_ не трацячы надзей_ бо верыцца ў дабро людзей.

A23. Адзначце сказы, у якіх на месцы пропуску (пропуску) трэба паставіць коску (коскі):

- 1) Аднак_ я нічога не зразумеў.
- 2) Андрэй_ бадай_ і не рад быў, што ссек дубок.
- 3) Па сцэжках роднай Беларусі з табой я_ ночка_ паплыву.
- 4) Віхура_ скажам_ па страсе завею ў студзені нясе.
- 5) На першы погляд_ Сцёпка здаваўся кволым.

A24. Адзначце складаназлучаныя сказы, паміж часткамі якіх трэба паставіць коску

- 1) Ці помніш ты сваёй зямлі прасторы_ ці бацьку_ ты віры імклівых рэк?

- 2) Шуміць вецер_ ці гудзяць правады.
- 3) Бярыце з роднага парога хлеб_ і песню бярыце ў шлях з сабою.

- 4) Багата адгуло паводак_ і адцвіло на лузе траў.

- 5) Маўчала восень у тумане_ ды вербы плакалі ў цішы.

A25. Адзначце сказы, у якіх на месцы ўсіх пропуску трэба паставіць коскі:

- 1) А касцёл такі_ што_ як захочаш зірнуць на яго макаўку_ то шапка падае з галавы.
- 2) Раз і назаўсёды запомні_ што_ калі нікога няма ў пакоі_ не маеш права заходзіць.
- 3) Тут зусім ціха_ асабліва_ калі сцямнее.
- 4) Я люблю часіну навальніцы_ калі б'е пярун па ўсіх ладах_ і злююцца ў хмарах бліскавіцы_ кроплі асыпаючы на дах.
- 5) Чалавек пазіраў туды_ дзе_ калі гаварыць праўду_ ён пражыў добрую палову свайго жыцця.

A26. Адзначце сказы, у якіх на месцы пропуску трэба паставіць двукроп'е:

- 1) Сонца ўсё ніжэй апускалася_ у лесе змрачнела.
- 2) Умеў памыліцца_ умеў і паправіцца.
- 3) Я веру_ шляхам маіх перамог са мною ідзе дарагі чалавек.

- 4) Пасееш упару_ будзеш мець хлеба гару.
- 5) Была калісь пара_ шумела завіруха і замяла маёй мінуўшчыны сляды.

A27. Адзначце нумары пропуску, на месцы якіх трэба паставіць коску:

- Знаем мы¹_ што вядзе ўлік нашым подзвігам мірны народ²_ добры вырасціў ураджай³_ выйграў новы суровы бой⁴_ вынаходствам парадаваў край⁵_ чэсць і слава ізноў за табой.

A28. Адзначце сцверджанні, якія адпавядаюць сказу з простаю мовай:

“Ведай, сынку, што нічога лёгка не даецца”, навучаў бацька сына і дадаваў: “Калі здолееш узяцца за справу і снег загарыцца”.

- 1) у сказе адсутнічае знак прыпынку – кропка;
- 2) у сказе адсутнічае знак прыпынку – коска;
- 3) у сказе адсутнічае знак прыпынку – працяжнік;
- 4) у сказе адсутнічае знак прыпынку – двукроп'е;
- 5) простая мова няправільна заключана ў двукоссе.

A29. Адзначце правільныя сцверджанні:

- 1) У беларускай мове гукі [т] – [ц'] парныя па цвёрдасці – мяккасці.
- 2) Кожнае слова – кампанент фразеалагізма з'яўляецца асобным членам сказа.
- 3) Парадак слоў у сказе можа быць прамым і адваротным.
- 4) Выклічнікі належаць да службовых часцін мовы.
- 5) Антанімічнымі марфемы быць не могуць.

Тэкст да заданняў А30 – А32, В1– В3, В7, В8

(1) А лес, цяперашні лес, быў і знаёмы нейкі, і незнаёмы. (2) Ён пачаўся, як толькі прывяла да яго дарога, з невялічкага ўзболатка, парослага хмызамі, а потым ужо быў малады сасоннік. (3) І завяляла, то спадаючы ў хмызовыя нізіны, то ўзлазчы на верасовыя палянкі, ужо не такая зялёная, як у полі, дарога. (4) І маўчаў лес. (5) Толькі аднекуль *зверху*, з шараватага і цёмнага неба, плыў суцішаны мяккі шоргат: такі яшчэ бывае вясной, калі ў тумане растае снег. (6) Хораша пахла з ¹каляін вільготным сасновым ²карэннем, а з дробных хмызоў – ³свежым ⁴лісцем, а потым ⁵неяк нечакана і саладкавата-густа патыгнула водарам ад зламананага пры дарозе куста крушыны.

(7) Дарога выводзіла мяне на дзялянку. (8) Гонка і высокая стаялі на ёй адзінокія сосны, цвіркалі недзе на маладых бярозках, садзіліся на зарослыя травой лаўжы разамлелыя аўсянкі.

(9) Быў тут нейкі тужлівы прастор, як на старым, забытым дворышчы, і ўсё тут было, як бывае ў чалавечым жыцці.

А30. Адзначце характарыстыкі, якія адпавядаюць слову, падкрэсленаму ў 6-м сказе тэксту:

- 1) з'яўляецца самастойнай часцінай мовы;
- 2) абазначае прымету прадмета паводле дзеяння;
- 3) у сказе выконвае ролю азначэння;
- 4) утворана пры дапамозе суфікса *-ан-*;
- 5) у сказе ўжыта ў поўнай форме.

А31. Адзначце нумары слоў 6-га сказа, у якіх ёсць толькі два мяккія зычныя гукі.

А32. Адзначце правільнае сцверджанне ў дачыненні да слова, вылучанага ў 5-м сказе.

- 1) утворана прыставачным спосабам;
- 2) утворана суфіксальным спосабам;
- 3) утворана прыставачна-суфіксальным спосабам;
- 4) утворана бясуфіксным спосабам;
- 5) мае невытворную аснову.

ЧАСТКА В

В1. У адным са сказаў 5 – 7 тэксту знайдзіце слова са значэннем 'прыемны пах, духмянасць'. Запішыце яго ў той форме, у якой яно ўжыта ў сказе.

В2. Знайдзіце ў 1-м сказе тэксту неазначальны займеннік, запішыце яго ў форме давальнага склону.

В3. Знайдзіце ў 9-м сказе тэксту назоўнік мужчынскага роду і запішыце яго ў форме роднага склону адзіночнага ліку.

В4. Устанавіце адпаведнасць паміж фразеалагізмам і яго значэннем. Адказ запішыце ў выглядзе спалучэння літар і лічбаў, захоўваючы алфавітную паслядоўнасць літар левага слупка. Памятайце, што некаторыя словы правага слупка могуць не выкарыстоўвацца ўвогуле.

А. Ні з чаго ні з якога;	1) цудоўна;
Б. на мінутку;	2) сугучна;

В. на славу;	3) меладычна;
Г. у тон;	4) беспрычынна;
	5) ненадоўга.

В5. Устанавіце адпаведнасць паміж вылучанымі ў сказах словамі і іх часцінамоўнай прыналежнасцю. Адказ запішыце ў выглядзе спалучэння літар і лічбаў, захоўваючы алфавітную паслядоўнасць літар левага слупка. Памятайце, што некаторыя даныя правага слупка могуць увогуле не выкарыстоўвацца.

А. Тужлівы бляск месяца прабіваўся *скрозь* галіны дрэў.

Б. Думаў князь, выдумляў, грывнуў шабляй наўзбоч, *толькі* лёскатам выбегла рэха.

В. Благая тая птушка, *што* гнязда не пільнуецца.

Г. Машыны так гулі, *ажно* шыбы дрыжалі.

5. Злучнік.

В6 Устанавіце адпаведнасць паміж сказами і іх відам. Адказ запішыце ў выглядзе спалучэння літар і лічбаў, захоўваючы алфавітную паслядоўнасць літар левага слупка. Памятайце, што некаторыя даныя правага слупка могуць не выкарыстоўвацца ўвогуле.

А. Празрыстая крынічная вада.

Б. Ноч выдалася цёмная і цёплая.

В. Духмяным мёдам пахнуць верасы.

Г. Ад балота павявала цеплаватай вільгаццю.

5. Пэўна-асабовы.

В7. Сярод сказаў 1 – 5 тэксту знайдзіце сказ, звязаны з папярэднім пры дапамозе *злучніка* і *лексічнага паўтору*. Нумар сказа запішыце лічбай.

В8. Вызначце стыль і тып тэксту. Адказ запішыце лічбай.

1) Мастацкі; апісанне;

2) публіцыстычны; апавяданне з элементамі апісання;

3) публіцыстычны; апісанне з элементамі апавядання;

4) мастацкі; разважанне, з элементамі апісання;

5) мастацкі; апавяданне з элементамі разважання.

АДКАЗЫ

Частка А: А1. 1, 3, 5; А2. 2, 3, 5; А3. 1, 3, 4; А4. 2, 5; А5. 3, 4, 5; А6. 2, 4; А7. 1, 3, 5; А8. 2, 3, 4, 5; А9. 1, 2, 5; А10. 3, 4; А11. 2, 3; А12. 3, 4; А13. 2, 5; А14. 1, 3, 4; А15. 2, 3, 5; А16. 4, 5; А17. 1, 4; А18. 1, 3, 5; А19. 1, 3; А20. 1, 2, 5; А21. 1, 3, 4; А22. 1, 2, 5; А23. 2, 3, 4; А24. 1, 5; А25. 2, 5; А26. 3, 5; А27. 1, 4; А28. 3, 5; А29. 1, 3; А30. 2, 3, 5; А31. 1, 3, 5; А32. 3.

Частка В: В1. *водар*; В2. *нейкаму*; В3. *прастору*; В4. А4, Б5, В1, Г2; В5. А2, Б1, В4, Г5; В6. А3, Б2, В1, Г4; В7. 3; В8. 1.

Аўтары ахвяруюць ганарар на развіццё часопіса.

ФАРМІРАВАННЕ КАМУНІКАТЫЎНАЙ КАМПЕТЭНЦЫ ВУЧНЯЎ НА ўРОКАХ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ І ЛІТАРАТУРЫ

Адукацыйны працэс у сучаснай школе скіраваны на гарманічнае развіццё асобы, якой неабходна навучыцца адаптавацца ў сацыяльным асяроддзі і далейшым самастойным жыцці, таму найважнейшым кампанентам лінгвістычнай адукацыі становіцца развіццё менавіта моўных здольнасцей і маўленчай дзейнасці асобы. У кантэксце сучасных патрабаванняў важнай задачай з'яўляецца фарміраванне камунікатыўнай кампетэнцыі школьнікаў.

Камунікатыўныя ўменні дзіцяці развіваюцца сродкамі той мовы, якая абслугоўвае яго стасункі з навакольным светам. Не сакрэт, што для большасці сучасных школьнікаў гэта руская мова, бо фактычна ў сучасных умовах беларуская мова – мова тытульнай нацыі і, па сутнасці, *першая* дзяржаўная мова Рэспублікі Беларусь – займае *другараднае* становішча ў моўнай сітуацыі. Абмежаванае функцыянаванне беларускага маўлення ў грамадстве прывяло да таго, што моўнае асяроддзе дзіцяці дапаўняецца сітуацыямі, у якіх беларуская мова дамінуе толькі дзякуючы школьнаму навучанню. А гэта значыць, што мова тытульнай нацыі, якую маленькі чалавек вывучае спецыяльна, для яго ў сучасным жыцці, на жаль, другасная.

Тым не менш фарміраванне моўных, маўленчых і камунікатыўных уменняў школьнікаў у працэсе навучання становіцца надзвычай актуальным, бо ў сучаснай моўнай сітуацыі ўзрастае роля беларускай мовы як фактару нацыянальнай свядомасці, сімвала і сродку нацыянальнай ідэнтыфікацыі і самаідэнтыфікацыі.

Гэта значыць, што сучасная адукацыя павінна быць арыентавана на фарміраванне двухмоўнай асобы, здольнай весці суразмоўніцтва на беларускай або рускай мове ў залежнасці ад камунікатыўнай сітуацыі.

Настаўнік беларускай мовы і літаратуры павінен стварыць усе неабходныя ўмовы для ўсведамлення вучнямі самабытнасці і непаўторнасці беларускай мовы, для засваення адметнасці яе лексіка-граматычнай сістэмы, фарміравання камунікатыўна актыўнай асобы. Таму ў працэсе навучання беларускай мове неабходна ўключыць такія формы працы, якія выклікалі б у вучняў жаданне выказацца, спрачацца, даказаць свае меркаванні.

Багаты лексікон – неад'емная ўмова фарміравання камунікатыўнай кампетэнцыі, яго ўзба-

гачэнне з'яўляецца асноўным патрабаваннем школьнай праграмы па беларускай мове і літаратуры і ў сувязі з гэтым важнейшым напрамкам у рабоце настаўніка-моваведа.

Усе слоўнікавыя практыкаванні папярэднячаюць заданням, накіраваным на стварэнне выказвання, і абапіраюцца на лінгватэарэтычныя веды вучняў, набытыя ў працэсе вывучэння маўленчай тэорыі, лексікі і фразеалогіі, на семантычны аспект граматычных тэм.

Уключэнне вучняў у практычную дзейнасць можа быць арганізавана праз інфармацыйна-вучэбны дыялог, праспекцыю, кагнітыўную камунікацыю, трансфармацыю, прыём разгортвання тэматычнага сказа абзаца і інш.

Метад праспекцыі – спосаб папярэджання інфармацыі ў працэсе вучэбнай камунікацыі, які рэалізуецца пры дапамозе ілюстрацый да лінгвістычных правіл, апорных схем, алгарытмаў, пунктаў плана і інш. Гэты прыём спрыяе фарміраванню наступных камунікатыўна-інфармацыйных уменняў вучняў: разумець асноўную думку выказвання, вызначыць апорныя словы і словазлучэнні тэксту, перабудоўваць тэкст і выбіраць неабходную інфармацыю.

Прыём праспекцыі, напрыклад, дапаможа вывесці закон суседняй мяккасці зычных гукаў. Вучні яшчэ не ведаюць правіла, але ў час чытання асобных слоў у словазлучэннях успрымаюць арфаэпічную норму, якую далей засвойваюць з дапамогай правіла. Настаўнік звяртае ўвагу на мяккасць вымаўлення спалучэння зычных у словазлучэннях *сцюдзёная вадзіца, смелы хлопчык, спевы птушак, сонечная ўсмішка*. Гукавое багацце беларускай мовы робіць яе адметнай, непаўторнай. Мяккая напеўнасць ствараецца дзякуючы двум мяккім зычным гукам, якія жывуць у словах па суседстве.

Інфармацыйна-вучэбны дыялог як форма калектыўнай працы арганізуецца ў межах вывучэння пэўнай лінгвістычнай тэмы. Настаўнік фармулюе пэўную камунікатыўную задачу, выразна акрэслівае прадмет маўлення, вызначае тэму суразмоўніцтва, якая павінна быць зразумелай і актуальнай для вучняў. У час інфармацыйна-вучэбнага дыялогу вучні ствараюць выказванні на прапанаваную тэму, творча асэнсоўваюць яе, пры неабходнасці дабудоўваюць уласныя тэксты. Пры гэтым кожны можа вы-

казваць свае думкі і меркаванні, карыстацца апорнымі схемамі, словамі, задаваць пытанні ўдакладняльнага характару.

Прыём *разгортвання тэматычнага сказа абзаца тэксту* скіраваны на фарміраванне творчых уменняў вучняў. Тэматычны сказ абзаца – сказ, які ўтрымлівае слова, словазлучэнне ці частку сказа, што патрабуюць развіцця, дэталізацыі. Прапануем наступны алгарытм. Пры арганізацыі такой работы на ўроку ў тэксце выбіраецца адзін з названых элементаў. Даём вучням заданне пашырыць тэматычны сказ абзаца, дапоўніць яго, падабраўшы неабходную інфармацыю, разгарнуць думку, абпіраючыся на ўласны вопыт, прывесці свае прыклады.

Метад *кагнітыўнай камунікацыі* прадугледжвае пошукавае чытанне (*знайсці ... у тэксце і даказаць, што ...*).

У сучаснай дыдактыцы важнае месца займае гульня як сродак і форма актыўнага навучання. Гульня – найбольш дзейсны сродак фарміравання ўласна камунікатыўных уменняў вучняў. Яна не толькі дапамагае арганізаваць вучэбна-камунікатыўную дзейнасць школьнікаў, але і з'яўляецца элементам стварэння культурнага маўленчага асяроддзя – фрагмента сацыяльнай дзейнасці, у межах якога адбываюцца стасункі. Асабліва важным бачыцца і тое, што ў працэсе гульні актывізуюцца механізмы беларускамоўнай маўленчай камунікацыі.

З ліку дыдактычных гульняў найбольшую цікакасць уяўляе *сітуацыйна-ролевая гульня*, якая выяўляе ўзровень моўных і маўленчых уменняў і навыкаў, што актывізуюцца пры стварэнні выказванняў у працэсе суразмоўніцтва.

Маўленчы кампанент сацыяльна-ролевай гульні рэалізуюць наступныя метады і прыёмы: *складанне дыялогаў* – адбываецца ў адпаведнасці з апісанай ва ўмове практыкавання сітуацыйнай маўлення. Вучням неабходна арыентавацца ў сітуацыі, уяўляць адрасата і абставіны, у якіх адбываецца суразмоўніцтва, праінсцэніраваць размову, выкарыстоўваючы прыдуманія рэплікі-выказванні; *кампазіцыйнае выказванне* “*Жывое слова*” – метады, на аснове якога адбываецца пабудова выказванняў пэўных жанраў (аб'ява, віншаванне, парада, спачуванне, прывітальнае і развітальнае слова, падзяка і інш.), адпаведна ўмове сацыяльна-ролевай гульні вучні ўступаюць у міжасобаснае суразмоўніцтва або ствараюць выказванне для ўяўнага героя, захоўваючы жанравую кампазіцыю тэксту; *мадэляванне тэксту* “*Словы ў падарунак*” або “*Канверт шчырых выказванняў*” – вучні атрымліваюць “у падарунак” словы з тэкстаў. Настаўнік паведамляе, што слова – матэрыял,

карыстаючыся якім можна стварыць шэдэўр. Умова гульні апісваецца адпаведна тэматыцы дыдактычных тэкстаў, якія выкарыстоўваюцца пры вывучэнні лінгвістычнага матэрыялу. Вучні будуць выказванне, якое адрасуюць у якасці падарунка.

На ўроку беларускай літаратуры ў V класе (ывучэнне верша “Мама” С. Грахоўскага) з мэтай стварэння адпаведнага настрою быў выкарыстаны прыём “Канверт шчырых выказванняў”:

1. Назавіце 5 самых шчырых “дзякуй” за...
2. Назавіце 5 самых важных рыс характару Вашай маці.
3. Назавіце 5 самых шчырых слоў у адрас Вашай матулі.
4. Назавіце 5 самых ласкавых і шчырых пажаданняў, адрасаваных маці.
5. Назавіце 5 самых важных рыс характару выхаванага сына.
6. Назавіце 5 самых шчырых прабачэнняў за...
7. Успомніце 5 самых дарагіх падарункаў, якія зрабіла для вас маці.
8. Назавіце 5 самых светлых асацыяцый з вобразамі Вашай маці.

Разам з відавочнай карысцю стварэння сітуацыі маўлення гэты прыём дапамагае рэалізаваць выхаваўчы патэнцыял урока.

Развіццю звязнага маўлення, пераадолення моўнай скаванасці вучняў спрыяе прыём *клішаваных фраз*, які заключаецца ў выкарыстанні гатовых, тыповых для пэўнай камунікатыўнай сітуацыі маўленчых штампаў, зваротаў, што дазваляюць эканоміць час у працэсе суразмоўніцтва. Да іх належаць формулы маўленчага этыкету: прывітальныя, развітальныя выразы, маўленчыя ўстаўкі, якія выяўляюць дадатковую аргументацыю, удакладняюць пазіцыю, згоду або частковую нязгоду з суразмоўцам.

Шырока выкарыстоўваецца прыём *арганізацыі сітуацыйна-ролевай гульні на аснове прэцэдэнтных тэкстаў*. Ён дае магчымасць звярнуцца да тэкстаў, якія адлюстроўваюць жыццёвую мудрасць беларусаў. Прэцэдэнтныя тэксты сведчаць пра маўленчую культуру чалавека, багацце яго слоўнікавага запасу. Да такіх тэкстаў належаць цытаты з твораў беларускіх класікаў; выслоўі: афарызмы, прыказкі, якія ўтрымліваюць жыццёва значную думку, перадаюць яе каратка, трапна; творы вуснай народнай творчасці: жарты, народныя анекдоты, загадкі.

Настаўнік павінен раскрыць іх пазнавальнае і эмацыянальнае значэнне, прадэманстраваць нацыянальную спецыфіку беларускай мовы і літаратуры. Пры арганізацыі сацыяльна-роле-

вай гульні такія тэксты – апорны элемент у апісанні сітуацыі. Карысным будзе і завучванне прэцэдэнтных тэкстаў на памяць.

На ўроку развіцця мовы ў V класе з мэтай пабуджэння вучняў да маўлення быў выкарыстаны прыём “*вітражы мудрасці*”. Спачатку даюцца выказванні вядомых людзей на пэўную тэматыку. Затым вучням прапануецца прачытаць “*вітражы*” і паразважаць над імі, трэба выбраць тры найбольш блізкія ім выказванні і запісаць сваё разуменне іх сэнсу. Адначасова з развіццём маўлення адбываецца працэс знаёмства з азначанымі асобамі, такім чынам дзеці далучаюцца да сусветнай культуры, пашыраюць кругагляд. Такі прыём прыдатны ў падрыхтоўцы да вуснага выказвання вучняў-алімпіяднікаў.

Ролевае пераўвасабленне дазволіць правяціць індывідуальнасць, рэалізаваць творчыя здольнасці, развіваць камунікатыўны патэнцыял.

Пры вывучэнні тэмы “**Беларускія формулы маўленчага этыкету**” (V клас) сітуацыйна-ролевая гульня паспрыяе ўдасканаленню ўменняў планаваць маўленчую дзейнасць, адчуваць суразмоўцу і разумець сітуацыю маўлення, кантраляваць развіццё камунікацыі. Прапануем прачытаць верш і адказаць на пытанне: “Пра што размаўлялі вароны, якія тэмы іх цікавілі?”

Вароны і тэлефоны

Купілі дзве вароны
Мабільныя тэлефоны.
Размаўляюць дзень пры дні
На зямлі і ў вышыні:
Пра сябровак і каханне,
Пра вячэру і сняданне,
Пра сакрэты сваіх мар.
Кар-кар-кар ды кар-кар-кар.
Болей двух гадоў, дарэчы,
Не было у іх сустрэчы.
Неяк раз адна з варон
Свой згубіла тэлефон.
– Як сяброўка там жыве?
Я злятаю да яе...
Было весела крылатым,
Іх сустрэча стала святам.

Н. Галіноўская.

Пасля чытання тэксту прапануем выканаць заданне: “*Уявіце, што вы сустрэлі свайго сябра, якога даўно не бачылі. Як вы будзеце вітаць яго? Пра што запытаеце? Якія тэмы ў час размовы будуць агульнымі і цікавымі для вас? Разыграйце такі дыялог з суседам па парце. Чаму ў размове шмат кароткіх сказаў? Як вам дапамагаюць жэсты, міміка, паўзы?*”

Пры вывучэнні тэмы “**Асноўныя якасці і ўласцівасці маўлення**” (V клас) прапануецца наступны тэкст:

Мой сусед, пяцікласнік Пеця, прыйшоў з кіна-тэатра.

– *Цікавы быў фільм? – пытаюся я.*

– *Ух, здорава! – адказвае Пеця.*

– *Што ж здорава?*

– *Ну, разумееце, так здорава! Ну спачатку, значыць, ён гэта – не ведае, а потым, разумееце, ну... словам, проста здорава! Адным словам, значыць, ніхто не ведае. А потым, значыць, ён ужо ведае, а яны – не. Ну, здорава... Разумееце?*

Але я не разумеў. Пеця так і не змог расказаць, чым спадабаўся яму фільм. Для гэтага ў яго не хапіла патрэбных слоў.

Пасля чытання тэксту просім выканаць заданне: “*Уявіце, што вам трэба расказаць пра свой любімы фільм сябру, дзядулю, настаўніцы. З чаго вы пачынаеце свой расказ?*” Або: “*Успомніце свой любімы фільм. Складзіце тэкст для афішы.*”

Прыём пабудовы кампазіцыйнага выказвання “**Жывое слова**” пры вывучэнні тэмы “**Прыметнік**” (VI клас) дазваляе актуалізаваць лексіка-граматычныя ўменні вучняў. Удасканаліць такія маўленчыя ўменні, як разуменне асноўнай думкі, пошук і перадача патрэбнай інфармацыі, а таксама развіваць уласна камунікатыўныя ўменні: планаванне маўленчай дзейнасці, арыентацыя ва ўмовах камунікацыі.

Прапануем вучням паслухаць тэкст і запомніць народныя прыметы:

Шмат якія звяры і птушкі ўмеюць прадказваць надвор’е. Вось кацяня кіпці аб сцяну вострыць – значыць, хутка будзе дождж. Мордачку хавае, лапамі яе захінае – марозныя дні надыходзяць. А раскінецца прывольна, лапкамі ўгору – цёплае і сухое надвор’е будзе. Гусак хавае нос пад крыло – пахаладае. Вераб’і ў пыле купаюцца – хутка дожджык пойдзе.

Але не толькі дождж і вецер, сцюжу і цяпло прадказваюць птушкі і звяры. Яны адчуваюць загадзя, што набліжаецца грозная падземная бура. Дзесьці ўдалечыні ледзь-ледзь уздрыгнула зямля, данёсся з-пад яе амаль нячутны гул. Чалавек не звярнуў увагі. А сабакі, змеі, яшчаркі, рыбы занепакоіліся: бяда будзе! (Паводле Б. Зубкова).

Далей вучням прапануецца апісанне гульні-світай сітуацыі: «*Уявіце сабе, што вам прапанавалі стаць вядучым перадачы “Тэлебарометр”. Падрыхтуйце выступленне для рубрыкі “Народныя прыметы”, выкарыстоўваючы інфармацыю з тэксту.*»

Пры вывучэнні тэмы “**Загадны лад дзея-слова**” (VI клас) акрамя метаду кампазіцыйнага выказвання “**Жывое слова**” варта выкарыстаць прэцэдэнтны тэкст “*Не хвалі сябе сам, няхай людзі цябе пахваляць*”. Засяроджваецца ўвага на наступнай праблеме: за што можна пахваляць чалавека? Калі будуць дарэчныя такія словы?

Пры дапамозе прыёму клішаваных фраз дэманструюцца выразы, якія можна ўжываць у афіцыйных умовах (*дазвольце запрасіць, будзьце ласкавыя, дазвольце выказаць павагу, з пашанаю і інш.*). Пры вывучэнні тэмы **“Займеннік”** (VI клас) настаўнік прапануе паслухаць верш пра паход у госці.

Кагосьці
Чагосьці
Паклікалі ў госці:
– Прыходзь,
Як калісьці,
Цябе пачастую
Чымсьці.

– Збяруся я ў госці,
Як будзе хтосьці.
Адной нецікава штось.
Яшчэ запрасіла кагось?

Ды Штосьці
Кагосьці
Штурхнула, бы ў злосці:
– А Хтосьці,
Сусед мой,
Не госць?

Яго ты забыла чагось.
Ён што,
Будзе лішні камусьці?
– Даруй мне,
Забыла чамусьці.

– А Кімсьці і Чымсьці
Хіба не браты?
Такія ж займеннікі,
Як і ты.
Я ж сам, як ні дзіўна,
Чамусьці дваікі:
Род маю МУЖЧЫНСКІ,
Род маю НІЯКІ.
Бо хто я –
Займеннік,
Бо хто я –
Прыслоўе.
Чаму так?
Адказу
Пакуль не знайшоў я.

Як не разабрацца?
Спрацацца нягожа,
Матуля Граматыка
Нам дапаможа!

Прапануюцца заданні: “*Уявіце, што вам трэба запрасіць у госці свайго сябра. Якія словы вы яму скажаце?*”, “*Складзіце запрашэнне на свята для свайго дзядулі*”. “*Уявіце, што вы*

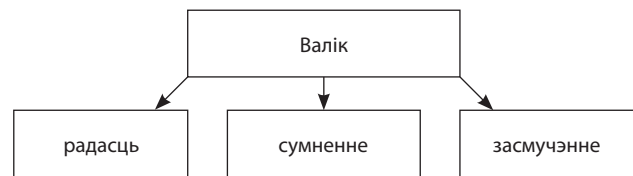
трапілі на творчы вечар аднаго са знакамітых артыстаў. Выкажыце захапленне яго талентам, падзяку за яго творчасць. Якія словы дапамогуць выказаць шчырасць пачуццяў? З якой інтанацыяй павінны прамаўляцца словы?”

У час такой працы над выказваннем будуць удасканалвацца камунікатыўныя якасці маўлення: выразнасць, вобразнасць, дарэчнасць, даступнасць.

Пры вывучэнні тэмы **“Склад і націск. Інтанацыя”** (V клас) мэтазгодна выкарыстаць метады мадэлявання тэксту, што дазволіць навучыць школьнікаў вызначаць камунікатыўную мэту, наладжваць кантакт, развіваць інтанацыйныя ўяўленні і ўменні. Умова сітуацыйна-ролевай гульні апісвае магчымую сітуацыю суразмоўніцтва.

Сяргейка запрасіў свайго сябра пакатацца на веласіпедзе. Валік: 1) узрадаваўся, бо на дзень нараджэння дзядуля падарыў яму веласіпед, і ён, новенькі, стаяў у куце і чакаў свайго часу; 2) узрадаваўся, але засумняваўся, што мама яго адпусціць з сябрам без дарослых; 3) засмуціўся, бо ў яго не было добрага веласіпеда.

Для работы прапануем схему:

Заданне: “*Уявіце, што размова ішла па тэлефоне. Разыграйце з суседам па парце дыялог паміж хлопчыкамі, перадайце інтанацыю, з якой адбывалася размова, у адпаведнасці з прапанаванай сітуацыяй*”.

Працэс навучання беларускай мове павінен кампенсаваць недахоп маўленчай практыкі па-беларуску. Трэба браць пад увагу, што вучні авалодаюць маўленча-камунікатыўнымі ўменнямі ў тым выпадку, калі ім будзе прапанавана спецыяльным чынам арганізаваная камунікатыўная дзейнасць – цікавая, матываваная, кантраляваная. Таму ў працэсе навучання беларускай мове і літаратуры з мэтай развіцця ўласна камунікатыўных ведаў і ўменняў неабходна ствараць такое культурнае асяроддзе, якое рыхтавала б вучняў да самарэалізацыі, заахвочвала б да выказванняў на розныя тэмы сацыяльнага жыцця.

Алена ДАРАНЧУК,
намеснік дырэктара па вучэбнай рабоце,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
Капцёўскай сярэдняй школы.

ДОБРАГА ЧАЛАВЕЧКА ШЧАСЦЕ ЗНОЙДЗЕ І Ё ЗАПЕЧКУ

УРОК ПАЗАКЛАСНАГА ЧЫТАННЯ ПА КАЗЦЫ “ПАПЯЛУШКА, ЦІ КРЫШТАЛЁВЫ ПАНТОФЛІК” ШАРЛЯ ПЕРО

Мэты: стварыць умовы для пашырэння чытацкага кругагляду, для праяўлення шчырых узаемін паміж вучнямі, бацькамі і педагогамі школы; вучыць узнаўляць змест прачытанага твора, выпрацоўваць уменне характарызаваць герояў і іх учынкi; фарміраваць літаратурны густ вучняў; выхоўваць любоў да роднай мовы.

Абсталяванне: партрэт Шарля Перо, зборнік “Чарадзейныя казкі” Ш. Перо, тлумачальныя слоўнікі беларускай мовы, касцюм казачніцы, касцюм Папялушкі, ілюстрацыі да казак, запіс мелодыі песні “Добры жук”, фанаграма “Приходи, сказка”, карткі з прыказкамі для люстэркавага чытання, люстэрка.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

Гучыць мелодыя “Приходи, сказка”.

Казачніца. Добры дзень, дарагія сябры! Ведаю, ведаю, што мелодыя гэтая вам добра знаёмая. Так звычайна па тэлевізары пачынаюцца казкі.

Настаўнік. У госці да нас прыйшлі мамы, таты, настаўнікі. Прыйшлі, каб упэўніцца, што казкі вы чытаеце і любіце, вучыцеся з казак быць добрымі, працавітымі, ветлівымі, справядлівымі.

Казачніца. Ці ведаеце, як адрозніць казку ад іншага жанру літаратуры? [*Магчымыя адказы вучняў: казка пачынаецца словамі “жыў-быў...”; звяры, птушкі і іншыя жывыя істоты могуць размаўляць; у казках ёсць чарадзейныя сілы, прадметы (жывая і мёртвая вада, боты-скараходы і інш.); казкі заўсёды добра заканчваюцца і г. д.*]

II. Правёрка дамашняга задання.

• **Знаёмства з біяграфіяй і творчасцю Шарля Перо.**

Настаўнік. Сёння гаворка пойдзе пра вядомага французскага казачніка XVII ст. Шарля Перо. Дапамагаць мне будзе Хлопчык-Усёвед. Зараз ён нам раскажа пра Шарля Перо.

Хлопчык-Усёвед. Нарадзіўся Шарль Перо 12 студзеня 1628 г. У сям’і было чацвёрта сыноў. Шарль – самы малодшы. Бацька служыў адвакатам, маці таксама была адукаваная жанчына. Яна сама вучыла дзяцей чытаць і пісаць. Хоць сям’я жыла небагата, але бацькі імкнуліся даць дзецям добрую адукацыю. Казкі Шарль любіў з

дзяцінства, быў добрым расказчыкам, але сам пачаў іх пісаць, калі яму было ўжо 65 гадоў. Суветную вядомасць прынеслі казкі “Спячая прыгажуня”, “Кот у ботах”, “Папялушка”. Яго творы пакладзены на музыку (Д. Расіні, П. Чайкоўскі, С. Пракоф’еў). На беларускую мову казкі Ш. Перо пераклалі З. Колас, Р. Яўсееў.

• **Аўкцыён казак Ш. Перо.**

Казачніца. Паспрабуйце пазнаць казку па некалькіх радках.

1. “Калі ж настала чарга старой варажбіткі, яна, трасучы галавой, сказала, што прынцэса ўколе руку верацяном і памрэ...” (“*Прыгажуня ў сонным лесе*”).

2. “...Можаш хадзіць паўсюль, усё адчыняць, але ў гэтую каморку ўваходзіць я строга забараняю...” (“*Сіняя барада*”).

3. “...А яшчэ мне бажыліся, быццам вы ўмеце абарочвацца ў самых драбнючкіх звяроў...” (“*Кот у ботах*”).

4. “...Жыла-была адна каралева, і нарадзіла яна такога брыдкага і выродлівага сына, што многія засумняваліся нават, ці чалавек гэта ўвогуле...” (“*Чубаты Рыкэ*”).

5. “...Людзі яны былі бедныя, і сямёра дзяцей для іх былі вялікім цяжарам. Засмучала бацькоў і тое, што меншы быў надта кволы і амаль увесь час маўчаў...” (“*Малое Пальчанё*”).

6. “...Ну што ж, калі вы такая грубая, я надзялю вас дарам: пры кожным слове, якое вы скажаце, з рота ў вас будзе выскокваць гадзіна ці рапуха...” (“*Чараўніца*”).

• **Конкурс “Пазнай казку па ілюстрацыі”.**

Хлопчык-Усёвед паказвае малюнкi з выставы і прадстаўляе іх аўтараў.

• **Пераход да ўспрымання новага матэрыялу.**

Казачніца. Бачу, казкі вы ўважліва чыталі, малайцы. А вось калі гэтую казку пазнаеце, то даведаецеся, пра што пойдзе гаворка на ўроку. “...У брамнакаў запыталіся, ці не бачылі яны, каб з палаца выходзіла прынцэса? Але яны адказалі, што бачылі толькі нейкую вельмі нехайную дзяўчыну...” (“*Папялушка, ці Крышталёвы пантофлік*”).

III. Вывучэнне новага матэрыялу.

• **Паведамленне тэмы ўрока.**

• **Работа з літаратурным творам.**

Казачніца. Хто галоўны герой гэтай казкі? (*Папялушка.*) Ці спадабалася вам гэтая казка?

Якія пачуцці яна ў вас выклікала? (Адказы вучняў.)

• **Работа на развіцці мовы.**

Настаўнік просіць назваць дзейных асоб, растлумачыць значэнне слоў “удавец”, “мачаха”, “падчарка”, “хросная”. Калі дзеці не могуць адказаць, то ім дапамагае Хлопчык-Усёвед.

Настаўнік. Чаму падчарку ўсе называлі Папялушкай?

(Адказы падмацоўваюцца радкамі з тэксту: “...Калі дзяўчына ўпраўлялася з работай, яна ці хутка сядала ў закутку, у які звычайна змяталі попел. І таму яе празвалі Папялушкай”.)

• **Пытанні і заданні.**

1. Назавіце самы цікавы момант (на вашу думку) у казцы.

2. Ці трапіць Папялушка на баль?

3. Ці паспее Папялушка ўцячы з балю?

4. Ці знойдзе прынц сапраўдную ўладальніцу крышталёвага пантофліка?

5. Як вы лічыце, Папялушка – шчаслівы чалавек?

6. Што неабходна чалавеку для шчасця?

7. Ці лічыце вы сябе шчаслівым чалавекам? (Адказы бацькоў, вучняў, настаўніка.)

Настаўнік. Запросім сюды самую Папялушку і пачуем, як усё на самай справе адбывалася.

• **Пераказ казкі ад імя Папялушкі.**

Папялушка. Пасля смерці маці мой бацька ажаніўся другі раз і ўзяў за жонку самую ганарыстую і самую фанабэрыстую кабету ў свеце. Ад першага мужа былі ў яе дзве дачкі, і мелі яны такія самы дрэнны характар, як і іх маці. Яна прымусіла мяне рабіць самую чорную работу ў хаце. Я павінна была мыць падлогу і посуд, прыбіраць спальні мачахі і яе дачок, а сама спала ў маленькім пакойчыку на гарышчы, дзе ложкам мне быў цвёрды сяннік. У пакоях сяцёр стаялі модныя ложка, віселі вялікія люстэркі. Але я цярпела такую несправядлівасць і не адважвалася паскардзіцца бацьку, які за гэта толькі насварыўся б на мяне, бо ва ўсім слухаўся новую жонку.

Аднойчы кароль спраўляў баль і запрасіў на яго маіх сяцёр. Як яны ўзрадаваліся! Адрозж кінуліся выбіраць найлепшыя гарнітуры і прыдумляць прычоскі, каб выглядаць прыгажэйшымі. Але больш за ўсё клопату выпала мне, бо менавіта мне прыйшлося збіраць іх на гэты баль.

Калі яны выправіліся, я горка заплакала, таму што мне таксама вельмі хацелася на свята. Хросная ўбачыла гэта і з дапамогай чарадзейнай сілы дапамагла мне туды трапіць, узяўшы з мяне абяцанне не заставацца там пазней за поўнач ні на хвіліну, бо адзенне маё зноў ста-

не старым і брудным. На балі я пазнаёмілася з прынцам, мне было там весела, час ляцеў хутка, я і не заўважыла, як прабіў гадзіннік, абвясчаючы поўнач. Уцякаючы, я згубіла адзін крышталёвы пантофлік, з дапамогай якога потым прынц і знайшоў мяне.

IV. **Абагульненне і замацаванне.**

Казачніца. Людзі кажуць: “Добрая прыказка, як пры мяшку прывязка”. Я таксама хачу прапанаваць прыказкі, толькі прачытаць іх складана. Дапаможа нам у гэтым чарадзейнае люстэрка. Хто ўмее ім карыстацца, калі ласка, падыходзьце. (Люстэрка прыкладаецца адным краем да карткі і адбітак слоў чытаем у люстэрку.)

Першы вучань на картцы з дапамогай люстэрка чытае прыказку “Хто працуе – таму шанцуе”.

Настаўнік. Хто лічыць, што гэта прыказка па змесце падыходзіць да казкі “Папялушка” – сядайце за першы стол.

Другі вучань з дапамогай люстэрка чытае прыказку “У добрых бацькоў – добрыя дзеці”.

Настаўнік. Хто лічыць, што ў казцы звяртаецца ўвага на адносіны дзяцей і бацькоў, на выхаванне ў дабрыні – сядайце за другі стол.

Трэці вучань чытае з дапамогай люстэрка прыказку “Дзе ў сям’і лад, там і дзецям добра жывецца”.

Настаўнік. Прыхільнікі такога выказвання сядаюць за трэці стол.

• **Работа ў групах.**

Заданне 1. Дакажыце радкамі з тэксту, што ваша прыказка адлюстроўвае змест казкі “Папялушка, ці Крышталёвы пантофлік”. (Выказванні і адказы кожнай групы.)

Заданне 2. Казка вачамі герояў і... прадметаў. (1-я група – падрыхтаваць апавед ад імя веніка, 2-я група – ад імя прынца, 3-я – ад імя мачахі.)

Прыкладныя варыянты адказаў.

Група 1.

Венік. Я быў самым блізкім сябрам Папялушкі. Бывала, цэлымі днямі мы з ёй не разлучаліся. Ноччу, стоячы ў кутку, я чуў, як Папялушка ціхенька ўсхліпвала, лежачы на сваім сенніку, а назаўтра я стараўся працаваць яшчэ лепш, каб хоць чым ёй дапамагчы.

Настаўнік. Давайце і мы паспрабуем Папялушцы хоць чым дапамагчы. Прапаную перабраць фасоллю і гарох.

Пад музыку ўсе групы, саборнічаючы, адбіраюць гарох ад фасолі.

Група 2.

Прынц. На балі, які спраўляў мой бацька, было шмат прыгожых дзяўчат, апранутых у дарагія строі. Але толькі вочы Папялушкі свяціліся дабрынёй. Яна заўсёды ўсміхалася, была мілай і

ласкавай з іншымі гасцямі. Таму я і запрасіў яе на танец.

Настаўнік. А вы хацелі б пабываць на тым балі? Тады, хлопчыкі, запрашайце дзяўчынак.

• **Музычная паўза.**

Выконваецца танец пад мелодыю песні “Добры жук” (муз. А. Спадавекія, сл. Я. Шварца).

Група 3.

Мачаха. Усё ў гэтай сям’і трымаецца на мне. Я бегаю, патрабую, настойваю. А ўжо пра Папялушку клапацуся больш як пра родных дачок. Ім я не раблю ніводнай заўвагі цэлымі месяцамі, а яе ж выхоўваю з раніцы да вечара. І ніякай мне падзякі за гэта.

Настаўнік звяртаецца да бацькоў з просьбай выказаць меркаванні наконт выхавання “з раніцы да вечара”, даць парады мачысе, як атрымаць падзяку за сваё “выхаванне” (прагучалі па-

рады: трэба любіць дзяцей, не дзяліць іх на сваіх і чужых, лічыцца з іх думкаю, жаданнямі, радавацца іх поспехам, падтрымаць і дапамагчы пры няўдачах і інш.).

V. Падвядзенне вынікаў урока.

Настаўнік.

Нам гэта казка добра паказала –

Яна ў праўдзівасці з жыццём

зраўняцца можа.

А працавітасць, дабрыня людская

Шчасліва жыць на свеце дапаможа.

Гучыць мелодыя “Приходи, сказка”.

Урок скончыўся сяброўскім кругам шчырых нажаданняў педагогаў, бацькоў, вучняў.

Алена КАЛАДЗІНСКАЯ,

настаўнік вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі

Нёманскай сярэдняй школы

імя І. Гурскага Уздзенскага раёна.

У дапамогу педагогу

ТЭМАТЫЧНЫ КАНТРОЛЬ

ПА КАЗЦЫ “КАЦЁЛ З КАМЕНЬЧЫКАМІ” УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА (V КЛАС)

1. На якім транспартным сродку адбываецца перанос чытача ў казку?

2. Дзе адбываюцца дзеянні ў казцы? (*Адказ падмацуйце радкамі з тэксту.*)

3. Калі адбываюцца дзеянні ў творы? (*Адказ падмацуйце радкамі з тэксту.*)

4. Як апісвае родны край Уладзімір Караткевіч у казцы? (*Адказ падмацуйце радкамі з тэксту.*)

5. Пазнайце героя па апісанні:

а) “У адной [хаце], багатай ды ганарлівай, жыў мужык. Нядобры ён быў чалавек, жонку замарыў работай, дзеці ад хатняга рабства ў свет пайшлі. А гаспадар усё не ўтаймоўваецца, усё пад сябе грабе”; “Той сядзіць, далоні пад азадак паклаў ды пыхкае, як вожык. Нажэрся свіння свіннёю”; “Аж счумеў. Вачыма толькі водзіць, нібы ў чужы гарох залез, а яго, злодзея, заспелі”; “Усё наваколле чула з-за каменнага мура дзікі віск і выццё”;

б) “Яе хата бліжэй за ўсіх стаяла, хата яшчэ з дзядоў, моцная, але зусім недагледжаная. Бо гаспадар ўзялі на вайну і засталася жанчына адна з маленькімі дзецьмі. Аж пяцёра, і кожнае на пстрычку ніжэй за другое”; “Прышла бедная жанчына ў сваю халупу і, не запаліўшы нават лучынікі, упала на ўслон”;

в) “Доўгі, кашчавы, з кіем, з торбай, адкуль нейкія травы тырчаць. І вочы пранізлівыя”; “Узяў ён з катла жменю каменьчыкаў і са свістам, як з сывенькі, сыпануў па раллі. І яшчэ, і яшчэ, і яшчэ”.

6. Каму належаць словы?

а) “Забыўся, што ў труны кішэняў няма”; “Толькі й засталася на гэтай зямлі беднаму чалавеку каменьчыкі есці”;

б) “Вясною ўсё наваколле адрабляць прыйдзе. А ты да таго часу ледзь ногі цягаць будзеш, а шчанюкі твае, можа, і не пацягнуць зусім. А можа, ты і ўдава цяпер”;

в) “За адзін дзень я табе пакажу. Заўтра будзеш капаць. А ва ўсе наступныя разы будзе гэта цягнуцца цэлае лета”.

7. Пра што ідзе размова: “Запанаваў на нашай зямлі самы страшны, самы подлы грэх... Гэта калі адзін не можа заснуць, бо аб’еўся, а другі – бо галодны”; “Вечна ім заставацца на вачах у людзей, як кожнаму скнарству, як кожнай жорсткасці, як кожнай нелюбові да людзей”?

8. Ахарактарызуйце ў форме сінквейна галоўных герояў (*Ігната, Мар’ю, Вялікага Чараўніка*) казкі.

9. Складзіце просты або цытатны план казкі “Кацёл з каменьчыкамі” Уладзіміра Караткевіча.

АДКАЗЫ

1. Дыван-самалёт. 5. а) Ігнат; б) Мар’я; в) Вялікі Чараўнік. 6. а) Мар’я; б) Ігнат; в) Вялікі Чараўнік. 7. Несправядлівасць.

Яўген ЕСІС,

настаўнік беларускай мовы і літаратуры.

ДЫКТАНТ ЯК ВІД ПРАКТЫКАВАННЯ

ДЫКТАНТЫ ДЛЯ САМАКАНТРОЛЮ

Працяг. Пачатак у №№ 4, 5.

11. Спішыце тэкст, устаўляючы патрэбныя арфаграмы і пунктаграмы. Праверце правільнасць напісання па даведцы. Прааналізуйце памылкі.

Людзі ў нашым краі, на Капыльшчыне сталі жыць аседла больш за два...аць стагоддзяў таму. Да такога вываду можна прыйсці калі меркаваць па курганах і старых гарадзішчах, якія захаваліся на рэ...цы Выня. Тут ажно тры гарадзішчы: каля вёскі Мыслі, на месцы цяперашніх могілак (каля шашы на Капыль) і ў лесе, насупраць вёскі Ржаўка.

Гэта былі сялібы/крэпасці абнесеныя насыпам ровам і частаколам. Пахавальныя курганы даўно разбураны. На ўсю акругу захаваліся толькі два – на полі між вёскамі Лотвіны і Печураны. Менш прыкметныя гарадзішчы захаваліся таксама ў мястэчку Бабоўня, на пагорках, там дзе сёння канюшня аптэка і магазін панскія і яўрэйскія могількі, а яшчэ каля аўтастанцыі (цяпер зруйнаваны).

Калі меркаваць па гэтых помніках то паселішча на месцы м...стэчка было ўжо ў пачатку новай эры. Узгоркі паміж балотаў былі зручным месцам для жыцця нашых продкаў/крывічоў. Назва мястэчка пайшла ад расліны бабоўнік ці канюшына што расла паміж узвы(шш, ш)амі.

Суседнія вёскі маюць назвы Печураны (ад стараславянскага слова печур – крапіва) Выня (раней завьенне – ад слова выня – паляна, дзе вынялі карэнне) Каласаўшчына (каласавое поле ці нават сховішча) Лавы (месца загоны) Клецішча (месца, дзе ўтрымлівалі дзічыну) Осава (оса – асіна па-стараславянску) Пнівада (плаціна) Руднікі (месца, дзе здабывалі руду) Гута (месца выплаўкі шкла) і інш. Некаторыя м...сціны вакол мястэчка яшчэ і сёння называюць як некалі: Лядзішча (выжарына) Попелева (ад слова попел, які тут атрымлівалі для ўгнаення), побач поле – Процераб (выкарчаваны лес) Отступ (заказнік, месца разводу і нагулу дзічыны), Стэпы (бязлесная прастора), Калюга (лужына). Тут толькі адна назва вёскі Лотвіны (лотва – нізіна) сугучная назве балтыйскага племя лотва.

На поўдзень ад Капыля ёсць яшчэ дз...ве вёскі – Вялікія і Малыя Прусы. Сюды мабыць, перасяліліся прусы яшчэ пры Вітаўце недзе ў XIV стагоддзі.

Некаторыя гісторыкі с...цвярджаюць што да славян у нашых месцах жылі я(ц, т)вягі. Сла-

вяне прыйшлі з Карпат у VI – VIII стагоддзях. (283 словы)

В. Піліпчык. Бабоўня любая мая.

12. Спішыце тэкст, устаўляючы патрэбныя арфаграмы і пунктаграмы. Праверце правільнасць напісання па даведцы. Прааналізуйце памылкі.

Пачуццё Бацькаўшчыны пачынаецца з усведамлення што родны кут – найлепшы ў свеце. Неадступныя думы пастаянна вядуць мяне на (М, м)агілёўшчыну у (Ш, ш)клоўскі раён дзе ў зялёнай і вечна святочнай вёсцы Нова/Аляксандраўка я нарадзіўся. І хоць я ў/доставляю наглядзеўся на хараство зямлі магу, паклаўшы руку на сэрца, кожнаму давесці, што такога здарога паветра гаючай вады і лагоднага сонца я не сустракаў нідзе.

Вось некалькі абразкоў з дзяцінства.

Расчыніш акно – і ў хату ломіцца бэз. Ці то ад хмельнай квецені, ці то ад слабасці кружыцца галава зняможана прыпадаеш да падушкі і ў вачах – адно неба. Такое празрыстае і тонкае што яго здаецца можа ра(сс, с)екчы імклівы цень ластаўчынага крыла, і тады гэтая загадкавая шыбіна асыплецца шкляным дажджом на кволы яблыневы цвет і ўжо ніколі не дачакаешся крамянных антонавак.

І зноў – успамін. Вятрыстая раніца. Струменіцца паветра ў палявой далечы. Я трымаюся за грыву высачэзнага каня якога бацька вядзе за аброць. З мяхоў дзядзькі насыпаюць жыта ў ліпавыя сьвяненькі абвязаныя вышытымі ручнікамі кашулі на сейбітах – гармонікамі. Гэта – сяўба.

А пасля быў луг з сярдзітымі чмялямі дзе хораша схавацца з галавой і заблудзіцца сярод рамонаў; лес што вабіў таямнічымі вываратнямі дупламі і незлічонымі гнёздамі; цяністыя джунглі гарох... у якім зашыўшыся добра ласаватца не падаючы голас... І, галоўнае былі незабыўныя святы касьба і жніво. Дагэтуль у маіх грудзях не моўкне прамяністы перазвон кос і соладка тае шырокая і няўлоўная журботная жніўная песня – найв...лікшыя напевы зямлі.

Я ведаў птушак па галасах мог распазнаць дрэва па шолах...

Можна сказаць што ў тых дні ў мяне было ледз...ве не язычніцкае светаўспрыманне. Гэта – памятна але слава дзвярам бацькоўскай хаты якія ніколі не зачыняліся перад добрым чалавекам хвала залатой саламянай страсе пад якой

знаходзілі прытулак многія людзі каго прывёў сюды дажджлівы вецер ці дзябёлы мароз. Колькі і чаго (не, ні) наслухаешся ў бясконцыя вечары! (287 слоў)

С. Гаўрусёў. Трываласць грунту.

13. Запішыце тэкст пад дыктоўку. Праверце. Прааналізуйце памылкі.

Дуб увесь час сярдзіта стагнаў, шумеў, як шуміць лес у час буры, і не сціхаў нават у самыя ціхія, спакойныя дні.

Цяжка сказаць, чаму стагнаў дуб. Але даўнейшыя людзі думалі, што гэта ён спрачаецца з нябеснымі духамі, і стараліся, чым толькі маглі, задобрыць гэты дуб, каб заступіўся ён за іх перад невядомымі сіламі.

Вясною кожнага года ў самы разліў, калі шлях да Траян-дуба быў асабліва цяжкі і небяспечны, з усёй зямлі палескай прыходзілі сюды людзі, каб пакланіцца магутнаму дрэву-заступніку, вымаліць у яго да сябе спагаду і перадаць свае дары-ахвяры.

У магічную сілу Траян-дуба верылі прасталюдзіны і князі вялікія. Верылі таму, што другой веры не было. А без веры чалавеку цяжка, усё роўна, што сокалу без крылаў, што рыбе без вады. А вера ўсялякая добра: яна акрыляе чалавека, дапамагае здзейсніць яго мары і задумы, паступова і ўпэўнена вядзе яго да вялікай мэты жыцця.

Праўда гэта ці не, але кажуць старыя людзі, што князі тураўскія садзіліся на свой трон княжацкі толькі пад Траян-дубам. Адсюль і назва пайшла: Тронны дуб – Траян-дуб. Але другія сцвярджаюць, нібы назвалі яго Траян-дубам за тое, што рос ён на тры вялікія какаты і здалёк здавалася, быццам там не адзін, а тры магутныя, гіганцкія дубы. Траіны дуб.

Ёсць яшчэ адна гаворка – трэцяя, пэўна, самая праўдзівая, верная. Як быццам у глыбокай старажытнасці, калі люд палескі толькі чуў-ведаў пра князёў кіеўскіх, пра імперыю дзівосную Візантыйскую, пра дзяржаву Вялікую Палянскую, а сам жыў сабе вольнай вольніцай і не дбаў аб сваёй дзяржаўнасці, наваліла-насунула з поўначы навала грозная, навала чорная. (280 слоў)

І. Шальманаў. Траян-дуб.

14. Спішыце тэкст, устаўляючы патрэбныя арфаграмы і пунктаграмы. Праверце правільнасць напісання па даведцы. Прааналізуйце памылкі.

З/малку я палюбіў капыльскія ваколіцы поўныя нейкага чароўнага хараства. Мясціны тут узгоркавыя краявіды вельмі маляўнічыя і каларытныя. Адразу кідалася ў вока што мястэчка стаяла на беразе вялікага рэчышча на самым дне якога блішчэла пакручастая Каменка. Хоць рэчышча зарасло др...бналесем на схілах зелянела збажына а дзе было і забудавана але про-

філь яго добра вырысоўваўся, асабліва калі глянеш з высокага замчышча. Па/свойму дзівосна выглядалі адсюль з замка вузенькія гарыстыя (К, к)апыльскія вуліцы і вулачкі (не, ня)/зграбныя купецкія муры і крамы касцельныя вежы.

У/летку я часта блукаў па (К, к)апыльскіх палатках ездзіў з бацькам зімою гойсаў на лыжах.

Неўзабаве сталася так, што яшчэ больш я зжыўся з роднымі ваколіцамі яны сталі для мяне другім домам. Калі я вучыўся ў пятым класе было гэта ў цяжкую вясну 1933 года, адна за адною беды прыйшлі ў нашу сям'ю. Давялося мне са старэйшым братам ісці ў заробкі з пугаю ў руках.

Чатыры гады я адгакаў на пастухоўскай “службе”. Даводзілася н...соладка: прыходзілася прапускаць урокі, а...ставаць жа ад хлопцаў не хацелася. Але самае цяжкае было ў тым што ў торбе часам толькі кніга і некалькі сырых бульбін. Добра калі якая-небудзь спагадлівая гаспадыня дасць “выганяльнага” – кавалак хлеб... і бутэльку малака (каровы свае ў нас тады ўжо не было).

Аднак тыя пастухоўскія гады далі мне многае. Я яшчэ больш а...чуў і глыбей зразумеў красу беларускай прыроды. Ад самай вясны і да позняй восені прыходзілася быць на лясным прыволлі ў полі і на лузе. На маіх вачах з'яўлялася ў Раўку першая кволая зеляніна пасля яна буяла і набывала розныя фарбы і а...ценні каб потым пера...сці ў залацістыя колеры. Мне падабаліся цёплыя летнія навалніцы калі маланка пісагавала неба моцна лясаў пярун ліло як з ядра а ты схаваўся дзе/небудзь у зацішку і назіраеш што дзеецца навокал. Здаралася, дождж заставаў у полі і тады на табе ніводнай сухой нітачкі. (290 слоў)

С. Александровіч. Радзіма мая – Капыль.

15. Запішыце тэкст пад дыктоўку. Праверце. Прааналізуйце памылкі.

Дуб быў галоўным дрэвам не толькі славян і балтаў. Зеўс таксама сядзеў на дубе, і нічога дзіўнага ў гэтым няма. Самае прыгожае, моцнае і даўгавечнае дрэва на гэтых землях, яно проста павінна было ўяўляцца нашым продкам боскім. Сапраўды, успамінаеш розныя мясціны Беларусі – і перш за ўсё бачыш дубы. На высокім беразе Дняпра паміж вусцямі Бярэзіны і Сожа дубовыя гаі цягнуцца на многія кіламетры. Дубы тут стаяць вольна, цвёрда, нікога не пускаюць сабе пад ногі; танкаствольныя бярэзнічкі ціснуцца да лагчынак, асінікі загнаныя ў вярховыя балоты, гонкія сосны, дзе аблітыя меддзю, дзе ўбранзавелыя, пазіраюць на шырокую рачную абалону з далёкага бору, – а дубы як зубры сярод дробненькіх статкаў сарнаў ды ланей. А наднёманская Мікалаеўшчына, дзе нарадзіўся Якуб Колас? Таўшчэзныя дубы таксама стаяць далёка адзін ад аднаго, з густа-зялёнага дзірва-

на выпіраюць карані, падобныя на падземных цмокаў, і ніхто не ведае, куды гэтыя дубы крочаць. У Налібоцкую пушчу? Да сваіх братоў на Дняпры?

Прысвіцязскія дубы больш задумлівыя. Відаць, яны закахаліся ў пяшчотна-сарамліваю, засмужаную ранішнім туманам і падсвечаную вечаровым сонцам прыгажуню-Свіцязь і не могуць ужо сысці з месца. А ўжо як расплюшчыць яна сіне-глыбокія вочы – волаты зусім губляюць галаву і заходзяць у яе празрыста-халодную вадку, нізка схіліўшы магутнае голле. Плюскоча ў карэнні гуллівая хваля, смяецца, жартуе з анямелымі кавалерамі, якія растапырылі няўкладныя рукі-катакі і не ведаюць, што рабіць далей. Чарот і той смяецца з гэтых залётаў, аж кладзецца на вадку. Харошыя яны хлопцы, гэтыя дубы, высокія, дужыя, хмару за хвост злавіць могуць, а ніяк не ўлагодзяць наравістую дзяўчыну, самую з самых сярод гэтых пагоркаў. Зрэшты, Свіцязь адна, а дубоў вунь колькі, не можа выбраць, бедная. То засмяецца, то аціхне ў тужлівым одуме...

У Налібоцкай пушчы таксама дубы, але там больш самотнікаў, якім недаспадобы гурты і рады. Гуляюць яны на волі самі па сабе, знойдуць прыдатную паляну ў лясной гушчыні і цешацца на ёй, клічуць, вабяць да сябе звера і птушкі, падкормліваюць галодных, лечаць хворых. (308 слоў)

А. Кажадуб. Рака вады жывой.

16. Спішыце тэкст, устаўляючы патрэбныя арфаграмы і пунктаграмы. Праверце правільнасць напісання па даведцы. Прааналізуйце памылкі.

Са шматлікіх талентаў Караткевіча ўсе хто добра ведаў яго цанілі яшчэ адзін – талент сяброўства. Народны піс...меннік Беларусі Васіль Быкаў сказаў што Караткевіч быў рыцарам чалавечага дух... У сяброўстве ён таксама быў рыцарам верным самаахвярным гатовым заўсёды падзяліцца як апошняй скарынкай, так і ўсім багаццем сваёй натуры. Характэрная (К, к)араткевічава рыса: ён ніколі не выказваўся адмоўна пра сваіх сяброў і забараняў іншым гаварыць пры ім хоць нешта благое пра адсутных. Ён вельмі рэдка ўжываў спосаб гаворкі “паміж намі” і то – не пра сяброў. Трэба было моцна папрацаваць супраць Уладзіміра Сямёнавіча ужываючы не/прыстойныя прыёмы каб узрушыць яго прымусіць даць а...пор. Пры гэтым ён быў вельмі датклівы а...чувальны да крыўды тонкія даспехі безумоўнай інтэлігентнасці слаба абаранялі яго ад чорнай зайздрасці помслівасці злас...лівай крытыкі, сам ён гэткай погані быў пазбаўлены начыста. Напярэдадні апошняга падарожжа сказаў (Ч, ч)алавек, які робіць крыўду другому, у рэшце рэшт крыўдзіць сябе”.

Ён дзяліўся сяброўствам са шматлікімі людзьмі: піс...меннікамі мастакамі кінематаграфістамі артыстамі настаўнікамі навукоўцам, журналістамі – гэта па працы, “па інтарэсах”, як кажуць. Але меў сяброў з іншых і часам не/чаканых колаў не праводзячы паміж імі мяжы бо цаніў перш за ўсё людскасць. Сябраваў са старэйшымі за сябе і маладзейшымі да тых і другіх ставіўся аднолькава прыязна, з усімі быў “на ты”, цярпець не мог калі сябар звяртаўся да яго з залішняй павагаю.

Мы здружыліся ў чэрвені 1969 года калі “Маладосць” наладзіла нам экспедыцыю на Пале(сс, с)е. Магчыма, слова “экспедыцыя” занадта ёмкае (у навуковым сэнсе): мы ўладкаваліся на агітцэплаход “Уладзімір Маякоўскі” ва ўтульную каюту нас везлі, а мы пазіралі камфорту ставала бракавала самадзейных маршрутаў і самастойнасці. Хутка мы зразумелі як не трэба падарожнічаць і катэгарычна вырашылі пакінуць утульны борт “Маякоўскага” рызыкнуць на сапраўдныя прыгоды. Паспелі да таго часу прайсці Сож ад Гомеля да Лоева па Дняпры – да Кіеўскага вадасховішча Прыпяць – да Гарыні. У Давыд/(Г, г)арадку высадзіліся на сушу. (286 слоў)

В. Ждановіч. Белы човен.

ДАВЕДКІ

11. Людзі ў нашым краі, на Капыльшчыне, сталі жыць аседла больш за дваццаць стагоддзяў таму. Да такога вываду можна прыйсці, калі меркаваць па курганах і старых гарадзішчах, якія захаваліся на рэчцы Выня. Тут ажно тры гарадзішчы: каля вёскі Мыслі, на месцы цяперашніх могілак (каля шашы на Капыль) і ў лесе, насупраць вёскі Ржаўка.

Гэта былі слябі-крэпасці, абнесеныя насыпам, ровам і частаколам. Пахавальныя курганы даўно разбураны. На ўсю акругу захаваліся толькі два – на полі між вёскамі Лотвіны і Печураны. Менш прыкметныя гарадзішчы захаваліся таксама ў мястэчку Бабоўня, на пагорках, там, дзе сёння канюшня, аптэка і магазін, панскія і яўрэйскія могілкі, а яшчэ каля аўтастанцыі (цяпер зруйнаваны).

Калі меркаваць па гэтых помніках, то паселішча на месцы мястэчка было ўжо ў пачатку новай эры. Узгоркі паміж балотаў былі зручным месцам для жыцця нашых продкаў-крывічоў. Назва мястэчка пайшла ад расліны бабоўнік, ці канюшына, што расла паміж узвышшамі.

Суседнія вёскі маюць назвы Печураны (ад стараславянскага слова печур – крапіва), Выня (раней завьенне – ад слова выня – паляна, дзе вынялі карэнне), Каласаўшчына (каласавое поле ці нават сховішча), Лавы (месца загоны), Клецішча (месца, дзе ўтрымлівалі дзічыну), Осава (оса – асіна па-стараславянску), Пнівада (пла-

ціна), Руднікі (месца, дзе здабывалі руду), Гута (месца выплаўкі шкла) і інш. Некаторыя мясціны вакол мястэчка яшчэ і сёння называюць як некалі: Лядзішча (выжарына), Попелева (ад слова попель, які тут атрымлівалі для ўгнаення), побач поле – Процераб (выкарчаваны лес), Отступ (заказнік, месца разводу і нагулу дзічыны), Стэпы (бязлесная прастора), Калюга (лужына). Тут толькі адна назва вёскі Лотвіны (лотва – нізіна) сугучная назве балтыйскага племя лотва.

На поўдзень ад Капыля ёсць яшчэ дзве вёскі – Вялікія і Малыя Прусы. Сюды, мабыць, перасяліліся прусы яшчэ пры Вітаўце недзе ў XIV стагоддзі.

Некаторыя гісторыкі сцвярджаюць, што да славян у нашых месцах жылі яцвягі. Славяне прыйшлі з Карпат у VI – VIII стагоддзях.

В. Піліпчык. Бабоўня любая мая.

12. Пачуццё Бацькаўшчыны пачынаецца з усведамлення, што родны кут – найлепшы ў свеце. Неадступныя думы пастаянна вядуць мяне на Магілёўшчыну, у Шклоўскі раён, дзе ў зялёнай і вечна святочнай вёсцы Нова-Аляксандраўка я нарадзіўся. І хоць я ўдосталь наглядзеўся на характэрнае зямлі, магу, паклаўшы руку на сэрца, кожнаму давесці, што такога здоровага паветра, гаючай вады і лагоднага сонца я не сустракаў нідзе.

Вось некалькі абразкоў з дзяцінства.

Расчыніш акно – і ў хату ломіцца бэз. Ці то ад хмельнай квецені, ці то ад слабасці кружыцца галава, зняможана прыпадаеш да падушкі і ў вачах – адно неба. Такое празрыстае і тонкае, што яго, здаецца, можа рассекчы імклівы цень ластаўчынага крыла, і тады гэтая загадкавая шыбіна асыплецца шкляным дажджом на кволы яблыневы цвет і ўжо ніколі не дачакаешся крамянных антонавак.

І зноў – успамін. Вятрыстая раніца. Струменіцца паветра ў палявой далечы. Я трымаюся за грыву высачэзнага каня, якога бацька вядзе за аброць. З мяхоў дзядзькі насыпаюць жыта ў ліпавыя сявенькі, абвязаныя вышытымі ручнікамі, кашулі на сейбітах – гармонікамі. Гэта – сяўба.

А пасля быў луг з сярдзітымі чмялямі, дзе хораша схавацца з галавой і заблудзіцца сярод рамонакаў; лес, што вабіў таямнічымі вываратнямі, дупламі і незлічонымі гнёздамі; цяністыя джунглі гароху, у якім, зашыўшыся, добра ласаватца, не падаючы голасу. І, галоўнае, былі незабыўныя святы – касьба і жніво. Дагэтуль у маіх грудзях не моўкне прамяністы перазвон кос і саладка тае шырокая і няўлоўная журботная жніўная песня – найвялікшыя напевы зямлі.

Я ведаў птушак па галасах, мог распазнаць дрэва па шолыху.

Можна сказаць, што ў тых дні ў мяне было ледзьве не язычаскае светаўспрыманне. Гэта – памятна, але слава дзвярам бацькоўскай хаты, якія ніколі не зачыняліся перад добрым чалавекам, хвала залатой саламянай страсе, пад якой знаходзілі прытулак многія людзі, каго прывёў сюды дажджлівы вецер ці дзябёлы мароз. Колькі і чаго не наслухаешся ў бясконцыя вечары!

С. Гаўрусёў. Трываласць грунту.

14. Змалку я палюбіў капільскія ваколіцы, поўныя нейкага чароўнага характэра. Мясціны тут узгоркавыя, краявіды вельмі маляўнічыя і каларытныя. Адразу кідалася ў вока, што мястэчка стаяла на беразе вялікага рэчышча, на самым дне якога блішчэла пакручастая Каменка. Хоць рэчышча зарасло драбналесем, на схілах зелянела збажына, а дзе было і забудавана, але профіль яго добра вырысоўваўся, асабліва калі глянеш з высокага замчышча. Па-свойму дзівосна выглядалі адсюль, з замка, вузенькія гарыстыя капільскія вуліцы і вулачкі, нязграбныя купецкія муры і крамы, касцельныя вежы.

Улетку я часта блукаў па капільскіх палатках, ездзіў з бацькам, зімою гойсаў на лыжах.

Неўзабаве сталася так, што яшчэ больш я жыву з роднымі ваколіцамі, яны сталі для мяне другім домам. Калі я вучыўся ў пятым класе (было гэта ў цяжкую вясну 1933 года), адна за адною беды прыйшлі ў нашу сям'ю. Давялося мне са старэйшым братам ісці ў заробкі з пугаю ў руках.

Чатыры гады я адгакаў на пастухоўскай “службе”. Даводзілася нясаладка: прыходзілася прапуськаць урокі, адставаць жа ад хлопцаў не хацелася. Але самае цяжкае было ў тым, што ў торбе часам толькі кніга і некалькі сырых бульбін. Добра, калі якая-небудзь спагадлівая гаспадыня дасць “выганяльнага” – кавалак хлеба і бутэльку малака (каровы свае ў нас тады ўжо не было).

Аднак тыя пастухоўскія гады далі мне многае. Я яшчэ больш адчуў і глыбей зразумеў красу беларускай прыроды. Ад самай вясны і да позняй восені прыходзілася быць на лясным прыволлі, у полі і на лузе. На маіх вачах з'яўлялася ў Раўку першая квояля зеляніна, пасля яна буяла і набывала розныя фарбы і адценні, каб потым перайсці ў залацістыя колеры. Мне падабаліся цёплыя летнія навальніцы, калі маланка пісагавала неба, моцна ляскаў пярун, ліло як з вядра, а ты схаваўся дзе-небудзь у зацішку і назіраеш, што дзеецца навокал. Здаралася, дождж заставаў у полі – і тады на табе ніводнай сухой нітэчкі.

С. Александровіч. Радзіма мая – Капыль.

Святлана МАРОЗ,
Марына РЖАВУЦКАЯ,
Татцяна СТАРАСЦЕНКА.

ВЫВУЧЭННЕ МАЎЛЕНЧЫХ ПАНЯЦЦЯЎ НА КАМУНІКАТЫЎНА-ДЗЕЙНАСНАЙ АСНОВЕ: АД ТЭОРЫІ ДА ПРАКТЫКІ (V – VI класы)

У артыкуле разглядаюцца асаблівасці вывучэння маўленчага матэрыялу па беларускай мове ў V – VI класах. Вызначаюцца лінгваметадычныя асаблівасці прэзентацыі маўленчых паняццяў, прапануюцца метады і прыёмы іх вывучэння і замацавання.

Ключавыя словы: *камунікатыўны падыход, камунікатыўныя навыкі, вербальныя навыкі, маўленчыя сітуацыі, тэкст.*

The article discusses the features of the study of speech material in accordance with the communicative approach in the classroom of the Belarusian language in grades 5 – 6. We offer methods and techniques of interpretation of speech notions. We developed exercises aimed at reinforcement of knowledge.

Сучасная гуманітарная адукацыя накіравана на развіццё асобы вучня, разумовых, творчых, камунікатыўных здольнасцей, што прадугледжвае якасную моўную падрыхтоўку ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі. У вызначаным кантэксце моўная адукацыя накіравана на вырашэнне задач фарміравання камунікатыўных уменняў і развіцця маўленчай актыўнасці вучняў. Таму лінгваметадычныя падыходы ў выкладанні беларускай мовы скіроўваюць моўны і маўленчы змест навучання на дзейнасную аснову, што дае магчымасць усвядоміць неабходнасць авалодання мовай як сродкам зносінаў і пазнання рэчаіснасці – фарміравання камунікатыўнай кампетэнцыі вучняў. Дэманстрацыя функцыянавання беларускага слова ў “жывых” сітуацыях маўлення не толькі дазваляе вучням пераканацца ў яго багатым камунікатыўным патэнцыяле, але і паказвае, што разнастайныя сітуацыі маўлення – гэта пэўныя камунікатыўныя акты, якія патрабуюць ад суразмоўцаў належнага ўзроўню ведаў і ўменняў арганізацыі міжасобасных стасункаў.

Авалоданне маўленчай тэорыяй з’яўляецца важнай часткай працэсу навучання, бо сфарміраваць трывалыя маўленча-камунікатыўныя ўменні немагчыма без усведамлення законаў арганізацыі тэксту як адзінкі суразмоўніцтва, разумення правіл адбору моўных сродкаў для стварэння выказвання пэўнага стылю і тыпу. Засваенне сутнасці маўленчых паняццяў дае магчымасць асэнсаваць спосабы рэалізацыі думкі і выбар нормаў маўленчых паводзін у адпаведнасці са сферай і сітуацыяй, з улікам адрасата і мэты зносінаў. Веды па тэорыі маўлення ствараюць на паняццёвым узроўні аснову для разумення мэты і прызначэння разнастайных маўленчых актаў, у залежнасці ад якіх выбіраюцца сродкі і спосабы выражэння камунікатыўнага намеру і правілы маўленчага этыкету.

Маўленчы змест вучэбнай праграмы па беларускай мове ўключае наступныя паняцці: *сітуацыя маўлення, тэкст, стылі, жанры, фун-*

кцыянальна-сэнсавыя тыпы маўлення, дыялог і маналог. У працэсе навучання яны размяркоўваюцца па раздзелах і тэмах. Некаторыя з іх падаюцца праз тлумачэнне, некаторыя звесткі – пры непасрэдным іх прымяненні, гэта значыць, за-свойваюцца імпліцытна пры аналізе і стварэнні тэкстаў. Трываласць маўленчых уменняў у такім выпадку залежыць ад якасці дыдактычнага матэрыялу – тэкстаў, якія ў поўнай меры выяўляюць залежнасць формы (жанру), функцыі і логіка-структурнай арганізацыі (тып маўлення), моўнага афармлення (стылю) ад пэўнай сітуацыі. Пры гэтым неабходна ўлічваць, што тэкст – прадукт маўлення і яго катэгорыі немагчыма разглядаць адасоблена ад дзейнасці суразмоўцаў. Выказванне залежыць ад сферы суразмоўніцтва – мэта вызначае функцыі і задачы маўлення, сацыяльная роля суразмоўцаў і іх узаемаадносінны ўплываюць на выбар моўных сродкаў і захаванне пэўных этычных нормаў паводзін.

Са сказанага вынікае, што ўсе маўленчыя звесткі, вызначаныя вучэбнай праграмай, варта выкладаць на аснове паняцця *сітуацыя маўлення* і вытлумачваць іх сутнасць праз суадноснасць з яе кампанентамі. Звесткі неабходна падаваць зыходзячы з таго, што маўленчая сітуацыя – гэта “сукупнасць умоў, маўленчых і немаўленчых, неабходных і дастатковых для таго, каб здзейсніць маўленчае дзеянне па вызначаным плане” [1, с. 155]*. У час працы з матэрыялам маўлення вучняў не павінна адбывацца безадносна да таго, *што* стала *намерам* для выказвання, *дзе* і *каму* адрасуецца тэкст. Разам з тым “разгорнутая арыенціроўка ў маўленчай сітуацыі з’яўляецца неабходнай умовай і перадумовай спараджэння і ўспрымання маўлення” [2, с. 61].

Усведамленне сутнасці згаданага паняцця пачынаецца з разгляду тэксту, у якім апісваецца сітуацыя суразмоўніцтва. Заданні павінны мець выразны камунікатыўны кірунак: вызначэнне

* Спіс літаратуры ў наступным нумары.

характару суразмоўніцтва – афіцыйнае / неафіцыйнае, кантактнае / дыстантнае, непасрэднае / апасродкаванае, разгляд складнікаў маўленчай сітуацыі – месца і ўмовы (афіцыйныя, неафіцыйныя), адрасат (адзін, некалькі чалавек), тэма (прадмет маўлення) і камунікатыўная мэта (інтэнцыя) суразмоўніцтва, устанаўленне адпаведнасці моўных сродкаў сітуацыі, ролі і статусу суразмоўцаў. Гэта дазваляе наглядна прадэманстраваць, што маўленне адбываецца ў пэўных умовах (“прасторы і часе”) згодна з матывам маўленчага дзеяння (“чаму”) і мэты (“для чаго”). Каб узнікла маўленне, павінен быць той, хто гаворыць, і той, да каго ён звяртаецца. Умовы і ўдзельнікі суразмоўніцтва – своеасаблівыя “вызначальнікі” адбору лексіка-граматычных сродкаў. На аснове звестак такога характару фарміруецца дарэчнасць маўлення як адна з асноўных камунікатыўных якасцей – уменне “выбіраць з суадноснага па значэнні шэрагу моўных сродкаў тую канструкцыю, якая па адценнях значэнняў і спосабе іх выражэння найбольш дарэчная ў дадзенай сітуацыі (найбольш адпавядае задачы і ўмовам сітуацыі суразмоўніцтва)” [3, с. 48].

Такім чынам, асэнсаванне паняцця *маўленчая сітуацыя* і стварэнне асновы для далейшага вывучэння маўленчай тэорыі арганізуецца на аснове працы з тэкстам камунікатыўнага характару з выкарыстаннем наступных прыёмаў: камунікатыўны аналіз тэксту; складанне характарыстык маўленчых паводзін герояў з літаратурных твораў; апісанне камунікатыўных намераў суразмоўцаў; характарыстыка ўласных маўленчых паводзін у прапанаваных сітуацыях; падбор дарэчных для апісаных сітуацый формул маўленчага этыкету, складанне з імі сінанімічных радоў; падбор маўленчых узораў да прапанаваных тэм суразмоўніцтва; падбор урыўкаў з твораў мастацкай літаратуры да пэўных тэм маўленчага этыкету і інш.

Напрыклад, пры вывучэнні тэмы “*Чалавек і мова. Адрасат*” пасля чытання тэксту прапануюцца наступныя пытанні: *Дзе адбываецца размова? У якой сітуацыі маўлення – афіцыйнай ці неафіцыйнай? Хто ўдзельнікі сітуацыі маўлення? Да каго звяртаецца герой верша? Хто адрасат маўлення? Каму належаць словы – дзяўчыны ці хлопчыку? Якімі рысамі характарызуецца маўленне? Якім вы ўяўляеце на размове героя верша – адрасанта? Ахарактарызуйце яго. Якія моўныя сродкі пацвярджаюць гэта?*

Вучні прыходзяць да вывадаў, што, калі мы размаўляем, абмяркоўваючы падзеі, дамаўляемся пра штосьці або хочам пераканаць суразмоўцу ці пабудзіць да пэўнага ўчынку, мы звяртаемся да адрасата. Дзякуючы мове – упарадкаванай сістэме гукаў, слоў, словазлучэнняў, сказаў – чалавек можа даносіць ці ўспрымаць пэўную ін-

фармацыю. Выказванне ствараецца для пэўнага адрасата, з улікам яго статусу, узросту, адносін паміж суразмоўцамі, таму маўленчыя дзеянні ў суразмоўніцтве карэктуюцца ў адпаведнасці з вызначанымі характарыстыкамі адрасата. Маўленне можа быць вусным і пісьмовым. Уменні, якія фарміруюцца пры выкананні заданняў, садзейнічаюць разуменню сутнасці паняцця *сітуацыя маўлення*, вылучэнню яе кампанентаў, асэнсаванню мэты гутаркі, што неабходна для ўсведамлення сувязі моўнага афармлення тэксту і экстралінгвістычных умоў. На гэтай аснове, у сваю чаргу, фарміруюцца камунікатыўныя якасці – дакладнасць і даступнасць маўлення.

Вывучэнне паняцця *тэкст* неабходна прыводзіць з улікам аднаго з найбольш важных, на нашу думку, прынцыпаў, прапанаваных Ф. Літвінкай, – “прынцыпу ўліку шматаспектнасці тэксту, складнікамі якой з’яўляюцца яго прагматычны (мэтавая ўстаноўка), зместавы (сэнсавы), кампазіцыйны, функцыянальна-стылістычны, жанравы і лексіка-граматычны аспекты” [4, с. 30]. У такім выпадку *асноўныя прыметы тэксту* разглядаюцца ў адзінстве яго прадметна-прагматычных характарыстык: *тэма* тэксту вывучаецца ў адпаведнасці з яго інфармацыйнасцю і камунікатыўнай функцыянальнасцю, *асноўная думка* – з камунікатыўным намерам (інтэнцыянальнасцю); *цэласнасць, разгорнутасць і паслядоўнасць* – у сувязі з лексіка-семантычным напавеннем, сэнсавым адзінствам і лагічнасцю выкладу думкі; *завершанасць* – з дасягненнем мэты маўлення.

Вывучэнне *стылістыкі* адбываецца з апорай на набытыя веды на першай ступені навучання. Вучні ўсведамляюць, што асаблівасць тэксту залежыць не толькі ад функцыянальна-стылістычнай прыналежнасці, але і ад спосабу перадачы зместу, яго камунікатыўна-сэнсавых характарыстык ці тыпаў маўлення, а таксама жанравых формаў выказвання. Асноўныя звесткі пра функцыянальныя стылі маўлення падаюцца ў змесце вучэбнага матэрыялу V (гутарковы, мастацкі, навуковы) і VI (афіцыйны і публіцыстычны) класаў.

Матэрыял па тэме “*Гутарковы стыль, яго выкарыстанне, моўныя асаблівасці, жанры (гутарка)*” разглядаецца на аснове аналізу тэксту праз вылучэнне рыс неафіцыйнай сітуацыі, у якой адбываецца маўленне, характарыстыку ўдзельнікаў суразмоўніцтва, вызначэнне ролі гутаркі ў паўсядзённых зносінах. *Знайдзіце логіка-кампазіцыйныя часткі і суаднясіце іх з кампанентамі сітуацыі маўлення. Вызначце матывацыю ўчынкаў герояў (чаму яны так сябе паводзяць?), камунікатыўную накіраванасць іх выказванняў.*

Мы сустрэлі маму яшчэ на парозе. Тут жа ўзялі ў яе з рук цяжкую сумку, дапамаглі рас-

прануцца і ўрачыста пад рукі павялі яе ў пакой. Там на самым відным месцы віселі нашы малюнкi – Натчын голуб і мой зімовы лес.

– Ого! – сказала мама і ад прыемнага здзіўлення спынілася за некалькі крокаў ад нашай выставы. – Ого! – паўтарыла яна. – Дык я трапіла на вернісаж!

Мы ніколі не чулі гэтага слова: вернісаж. І не ведалі, што яно азначае.

– Віншuem цябе са святам, мамачка! – няўпэўнена прамовілі мы.

– Дзякуй, дзякуй, мае залатыя мастакі! І калі ў нас сёння вернісаж, то на вернісажы звычайна мастакам гавораць цёплыя, шчырыя словы, хваляць іх, захапляюцца іх талентам. Вось і я... – мама пацалавала нас па чарзе, хуценька адварнула да сваёй сумкі, дастала адтуль дзве каробкі цукерак і дала іх нам.

Вось што, аказваецца, азначала тое дзіўнае слова – вернісаж.

Нам з сястрой яно спадабалася. (Паводле А. Васілевіч.)

Разгляд сітуацыі маўлення дае магчымасць прааналізаваць кампазіцыйныя асаблівасці тэксту, тэматыку, мэтавую ўстаноўку маўлення, абгрунтаваць адбор моўных сродкаў, выявіць адносіны адрасата да суразмоўцаў і падзеі. Асаблівасці выказвання жанру *віншаванне* вучні асэнсоўваюць імпліцытна разам з разглядам характарыстык неафіцыйнай сітуацыі, у якой адбываецца маўленне, і ўдзельнікаў суразмоўніцтва, іх гутаркі. З тэксту вучням зразумела, што зносіны адбываюцца ў неафіцыйных умовах – дома. Удзельнікі маўлення – мама і яе дзеці. Мэта тэксту – паведаміць пра віншаванне мамы са святам. Стылёвыя рысы рэплік вызначаюць ролі суразмоўцаў: нязмушанасць, дыялагічная форма, у размове выкарыстоўваюцца пыталыя сказы, перапытанні, звароткі, словы з эмацыйнай ацэнкай.

Пры апісанні сітуацыі ў апавяданні трэба прытрымлівацца наступнай схемы камунікатыўнага аналізу тэксту: *пачатак – месца дзеяння (дзе адбываецца падзея); асноўная частка – хто суразмоўцы, іх сацыяльныя ролі, мэта і характар маўлення; у чым праяўляецца адраснасць маўлення герояў; заключэнне – рэалізацыя камунікатыўнага намеру, дасягненне мэты маўлення.*

Творчае заданне дапаможа вучням асэнсаваць залежнасць стварэння выказвання ў жанры віншавання. *Успомніце, як вы віншавалі сваю маму са святам. Апішыце тую сітуацыю маўлення. Што вы ёй казалі, уручаючы падарунак? Што паўплывала на выбар слоў віншавання? Якія выразы дапамагі вам перадаць свае пачуцці?*

Вучням паведамляецца, што перш за ўсё трэба прадумаць змест віншавання: як звярнуцца да ад-

расата, якія словы будуць суправаджаць уручэнне падарунка. Калі зносіны адбываюцца ў неафіцыйных умовах – дома, у асяроддзі сваіх родных, трэба стварыць шчырую святочную атмасферу, падабраць пяшчотныя, ласкавыя словы. Пры гэтым пабудова выказвання “адлюстроўвае шлях, па якім ідзе думка, што паступова фарміруецца ў свядомасці таго, хто гаворыць ці піша, і якая фарміруе ўласна паведамленне ў яго моўным выражэнні” [5, с. 161]. Вучняў варта папярэдзіць, што ёсць шмат графарэтных выразаў, “формул” віншавання. Аднак агульнавядомыя фразы пазбаўляюць тэкст арыгінальнасці і шчырасці. Важным будзе ўменне прадэманстраваць добры настрой, вынаходніцтва ў час уручэння падарунка, аднак неабходна памятаць пра пачуццё меры, такт і далікатнасць. Вучні вызначаюць, што гутарковы стыль абслугоўвае паўсядзённа-побывавую сферу і выкарыстоўваецца пры моўных зносінах з сябрамі і аднагодкамі, пры абмеркаванні розных пытанняў з дарослымі (бацькамі, блізкімі людзьмі, настаўнікамі).

Акрамя *гутаркі* як жанру вуснага маўлення варта разгледзець *сяброўскі ліст*, *смс-паведамленне*, *бытавую запіску* як пісьмовыя формы суразмоўніцтва. Сітуацыі, у якіх ствараюцца такія тэксты, знаёмыя і зразумелыя вучням. Пры гэтым засяроджваецца ўвага на свядомым стаўленні да працэсу стварэння такіх выказванняў. У вучняў фарміруецца пачуццё адказнасці пры адборы моўных сродкаў для дасягнення камунікатыўнай мэты ў кожным асобным выпадку.

Тэксты *смс-паведамленняў* ці *бытавых запісак* часта запатрабаваны ў неафіцыйнай сферы. Вучням прапануецца практыкаванне, якое падводзіць да асэнсавання маўленчай сітуацыі, дзе ў цэнтры ўвагі пэўны факт, прычына, якую неабходна выкласці ў сваім выказванні лаканічна і дакладна: *1. Пасля школы па дарозе дадому мама напрасіла зайсці ў магазін. Аднак у школе ты вымушаны затрымацца. Напішы маме смс-паведамленне, у якім ты патлумачыш прычыну таго, што не можаш выканаць яе просьбу. 2. Бабуля напрасіла цябе схадзіць на пошту. У цябе ёсць час, каб выканаць просьбу, але павінен зайсці сябар, з якім вы дамовіліся пра сустрэчу. Напішы бабулі запіску, у якой ты патлумачыш прычыну таго, што выканаеш яе просьбу крыху пазней. Карытайся формуламі маўленчага этыкету.*

Пачатак выказвання – зварот – акцэнтуюе ўвагу адрасата і з’яўляецца сродкам выражэння пэўных пачуццяў да яго. Размеркаванне аргументаў па ступені важнасці забяспечвае сэнсавую цэласнасць тэксту, стварае магчымасць лагічна выразіць задуму аўтара, перадаць яго камунікатыўны намер. У тэксце могуць ужывацца няпоўныя, неразвітыя сказы, бо недахоп інфармацыі кампенсуецца за кошт зместу размовы ў папярэдніх

сітуацыі маўлення – выказанай просьбы мамай ці бабуляй. Суадносячы камунікатыўны намер з сітуацыяй маўлення, вучні выкарыстоўваюць ветлівыя формы звароту, формулы маўленняга этыкету, дарэчныя ў прапанаванай сітуацыі: *Прабач мне, калі ласка... не хвалюйся, калі ласка...* і інш. Зварот да адрасата ў заключэнні выказвання выражае завершанасць тэксту, якая праяўляецца на сэнсавым узроўні.

У мастацкім стылі рэалізуюцца творчыя здольнасці вучняў, магчымасці праз слова стварыць карціну, адлюстраваць падзеі, перадаць пачуцці, выказаць сваё ўражанні. Характарыстыка сітуацыі маўлення грунтуецца на разуменні мэты выказвання – адлюстраваць словамі прадмет маўлення, апісаць сваё стаўленне да яго, аказаць станоўчае ўздзеянне на адрасата. Таму вучні павінны ведаць і вызначаць асаблівасці сітуацыі, у якіх адбываецца эмацыйна-вобразнае ўздзеянне на адрасата; усведамляць задачу выказвання – эмацыйна-вобразнае ўздзеянне; выкарыстоўваць моўныя сродкі розных узроўняў. Праца ў вызначаным кірунку дазваляе вучням асэнсаваць эстэтычную функцыю беларускай мовы і яе вобразна-эмацыйныя магчымасці. У мастацкім стылі праграмай вызначаецца стварэнне такіх мастацкіх тэкстаў, як *аповяданне і мастацкае апісанне*. Прапанаваны матэрыял можна канкрэтызаваць звесткамі пра такія жанры, як *замалёўка, водгук (выказанне ўражанняў), запрашэнне, ухваляльнае слова, віншаванне, загадка*.

Разгляд правіл стварэння такіх тэкстаў арганічна ўключаецца ў змест навучання, што дазваляе “раскрыць сакрэт мастацкага тэксту, дзе звычайныя словы, якія даволі шырока выкарыстоўваюцца ў

штодзённым маўленні, нечакана становяцца крыніцай незвычайна яркіх вобразаў...” [6, с. 19].

Напрыклад, пасля чытання тэксту вучням прапануюцца пытанні і заданні: *Што апісвае аўтар у тэксце? Якія мастацкія прыёмы выкарыстоўвае? Якую ролю выконваюць прыметнікі пры апісанні? Знайдзіце вядомыя вам мастацкія сродкі – эпітэты, метафары, параўнанні. Зрабіце вывад пра ролю эпітэтай у тэксце. Якую ролю адыгрываюць прыметнікі для дасягнення разнастайнасці і вобразнасці маўлення?*

Уявіце сабе, што вы апынуліся ў царстве Чарайніцы-Зімы. Звярніцеся да яе з прывітальным словам, у якім вы будзеце ўсхваляць гаспадыню, выкажыце сваё захапленне ёй. Напішыце эцюд-замалёўку ў мастацкім стылі “Зіма, прыходзь да нас у госці!” для зборніка аповяданняў “Поры года”.

Вучням паведамляецца, што эцюд – гэта невялікі твор, у якім раскрываецца яркі мастацкі вобраз. Ідэйна-мастацкая задумка тэксту-апісання выражаецца праз дэталёвую характарыстыку прымет з’явы прыроды. Да таго ж у мастацкім тэксце даецца аўтарская эмацыйна-афарбаваная ацэнка з’явы, для выражэння якой ужываюцца эпітэты, вобразныя параўнанні, адухаўленні, фразеалагізмы. Лексіка-граматычныя сродкі забяспечваюць сэнсавую цэласнасць тэксту. Завершанасць выказвання надаецца дзякуючы лагічнаму разгортванню інфармацыі.

Працяг будзе.

Святлана МАРТЫНКЕВІЧ,
старшы выкладчык кафедры беларускага мовазнаўства
Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта
імя Пятра Машэрава.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2013 год

ЛІСТАПАД

Заканчэнне. Пачатак на с. 47, 56.

19 лістапада – 105 гадоў з дня нараджэння Міколы Засіма (1908 – 1957), паэта, крытыка

21 лістапада – 120 гадоў з дня нараджэння Уладзіслава Страмінскага (Стшамінскага; 1893 – 1952), мастака, прадстаўніка авангарднага мастацтва

85 гадоў з дня нараджэння Ганны Аршонкавай (1928 – 2008), мовазнаўцы

85 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Макарава, мовазнаўцы

23 лістапада – 95 гадоў з дня нараджэння Барыса Гофэ (1918 – 1943), літаратуразнаўцы

24 лістапада – 100 гадоў з дня нараджэння Вісарыёна Гарбукі (1913 – 1986), празаіка, заслужанага работніка культуры Беларусі

85 гадоў з дня нараджэння Адама Супруна (1928 – 1999), мовазнаўцы

26 лістапада – 95 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Шахаўца (1918 – 1991), празаіка, паэта, перакладчыка, заслужанага работніка культуры Беларусі

27 лістапада – 110 гадоў з дня нараджэння Піліпа Пестрака (1903 – 1978), паэта, празаіка, заслужанага дзеяча культуры Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Зоі Літвінавай, мастака, жывалісца, графіка, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

28 лістапада – 85 гадоў з дня нараджэння Анатоля Чаркасава (1928 – 2000), празаіка, нарысіста, перакладчыка, крытыка

30 лістапада – 225 гадоў з дня нараджэння Казіміра Буйніцкага (1788 – 1878), пісьменніка, публіцыста, краязнаўцы

130 гадоў з дня нараджэння Бэра Аршанскага (1883 – 1945), празаіка, драматурга, літаратуразнаўцы, публіцыста. Пісаў на ідыш

90 гадоў таму створана аб’яднанне беларускіх пісьменнікаў “Маладняк”. Існавала да лістапада 1928 г.

Паводле картатэкі БДАМЛМ.

Рубрыку вядзе
Зоя ПАДЛІПСКАЯ

“...СВЯТЛО РАЗЛІЛОСЯ АД СОНЦА СВІТАЛЬНАГА”

Вераснёўскі “Літаратурны ветразь” асаблівы. Увазе чытачоў прапануюцца вершы настаўніка і вучня. Анастасія Іванаўна Стрыжанец скончыла БДПУ імя Максіма Танка па спецыяльнасці “Руская мова і літаратура” з дадатковай спецыяльнасцю “Беларуская мова і літаратура”. Працуе настаўнікам у СШ № 6 г. Жодзіна. Упершыню вершы Анастасіі Стрыжанец убачылі свет у сакавіцкім нумары 2012 г. часопіса “Беларуская мова і літаратура”.

Мікіта Крыцук вучыцца ў XI класе названай агульнаадукацыйнай установы. Сябра і актыўны ўдзельнік жодзінскага клуба “Ліра”, народнага клуба кампазітараў і паэтаў “Жывіца” пры Мінскім абласным цэнтры народнай творчасці. Актыўна выступае ў мясцовым друку з паэтычнымі і публіцыстычнымі творами.

Адзін з аўтараў паэтычнага зборніка “Непадкупны подых натхнення” (2011).

Вершаваныя радкі Анастасіі Стрыжанец і Мікіты Крыцука далікатна распяваюць нам пра іх жаданні і мары, святло і дабрыню чалавечай душы, клопат за блізкіх і трывогу за стан роднай мовы.

І ў гэтым бачыцца нам і знакавая пераемнасць традыцый, і выхаваная настаўнікам павага да бацькоўскай зямлі, і пашана да роднага слова.

Анастасія СТРЫЖАНЕЦ

ГОРЫЧ

Я чакаю вясну, надакучылі лужы,
Што змярцвела ляжаць на халоднай зямлі.
І спрачаюцца людзі: вецер “сильный” ці “дужы”?
Мо свядомасць сваю загубілі яны?

Я хачу бачыць сонца, усміхацца праменням,
Адчуваць кожны дотык і голас вясны.
Я хачу бачыць крокі свайго абуджэння,
Абуджэння свядомасці роднай зямлі...

НЕЙКІ АБСУРД

Цёплы снег пад нагамі маімі
Ўсё рыпіць. І трашчыць, быццам звер.
Сонца халоднымі промянімі крые
Зімняга надвор’я ціхі недавер.

Халоднае сонца гарачай зімою.
Не грэе яно, толькі цешыць усіх.
І неспакойна такою парою,
І час не бяжыць і не знік, ён прыціх...

Мікіта КРЫЦУК

* * *

Нябёсы пакрыліся доўгімі стужкамі,
Святло разлілося ад сонца світальнага.
Ствараюцца песні анёламі-птушкамі,
Імкнуцца ў паветры ў прастор краю дальняга.

Аздобіўшы неба ружовымі плямамі,
Плывуць ціха хмары насустрач Бясконцасці,
Бор свеціцца фарбамі дзіўнымі самымі,
Нібыта Пан Бог у спакойнай чароўнасці.

Вятры не іграюць лістамі апалымі,
У росах праменне нябёс адбіваецца,
Праз свежасць таемную ранішняй галаю
Сусвету світанак красой усміхаецца.

* * *

Прысвячаю гораду Міру

Між літоўскіх шляхоў,
Старажытных лясоў,
Гістарычныя помнячы з’явы,
Як мінулага звон,
У вяках жыве ён,
Светлы горад – былога выява.

Вузкіх вуліцаў лад,
Розных вераў абрад
Узаемапавагі й цяргення.
Непаўторнасць муроў,
Векавечнасць дамоў,
Замка дзіўнага чары сталення.

Ты сустрэўся з вайной,
Вынішчальнай маной,
Толькі жыў і жывеш званам спеваў.
У людской мітусні
Мудры вобраз не знік
І чаруе нас цішаю дрэваў.

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Вяртанне да вытокаў

Анатоль СТАТКЕВІЧ-ЧАБАГАНАЎ

З ГІСТОРЫІ ВЁСКИ ЗАСМУЖЖА ЛЮБАНСКАГА РАЁНА

Працяг. Пачатак у № 8.

У 1927 – 1928 гг. адбыліся першыя выпадкі раскулачвання сялян, у якіх сілаю забіралі зямлю і маёмасць. Больш за тое, раскулачаных забаранялася пакідаць на сваім месцы жыхарства, таму іх гвалтоўна высялялі. Новы сацыялістычны парадак наводзілі камітэты беднаты (камбеды), што тэрмінова ствараліся ва ўсіх сельскіх саветах і вёсках.

Заможных сялян і сярэднякоў як антыграмадскія “элементы” прымаць у калгас было забаронена. А “кулакі” пра ўступленне ў калгас не маглі нават і марыць, бо гэта лічылася грубым парушэннем сацыялістычнага закона. Трэба сказаць, што і самі сяляне, якія мелі гаспадарку, свойскую жывёлу, усяляк супраціўляліся абагуленню маёмасці, бо не верылі савецкай уладзе пасля ўсяго перажытага з часоў Кастрычніцкай рэвалюцыі.

Трагічны стан беларускай вёскі ў тыя няпростыя часы дакладна вызначыў акадэмік НАН Беларусі Уладзімір Гусакоў у кнізе “Роздум пра вёску, лёсы сялянства і прадпрымальніцтва, перспектывы развіцця беларускай сельскай гаспадаркі” (2010). Як піша Уладзімір Рыгоровіч, «да часу масавай і поўнай калектывізацыі заможныя і плацежаздольныя сяляне, гэта значыць найбольш моцная частка вёскі, былі штучна пастаўлены па-за грамадствам, як варожыя і чужыя элементы для новай сістэмы, шкоднікі, якіх неабходна было ліквідаваць. Масавае прапаганда зрабіла сваю справу. Моцныя сялянскія гаспадаркі перасталі быць прыкладам. Заможных сялян спачатку ператварылі ў кулакоў і міраедаў, а затым – у ворагаў, мець зносіны з якімі было небяспечна. Да пачатку калектывізацыі грамадства ўжо было рашуча скіравана супраць адносна багатай часткі сялян. Яны былі пастаўлены па-за грамадствам, ператвораны ў ізгояў.

Масавае і поўнае калектывізацыя, якая працягвалася ў краіне з 1929 г. да 1933 г. (а ў Заходняй Беларусі, па вядомых прычынах, і пасля Вялікай Айчыннай вайны), пачалася не толькі з абагулення жывёлы і інвентару бядняцкіх ся-

лянскіх гаспадарак, але з ліквідацыі заможных, а часта і сярэдняцкіх пасяленняў. Граміліся хутары, сядзібы, сілком забіралі скот, канфіскоўвалі ўсе харчовыя рэсурсы, насенны фонд, выграбаліся рэчы хатняга ўжытку, адзенне, посуд і інш. Саміх уладальнікаў адпраўлялі “этапам”, нярэдка разам з дзецьмі. Часам дзяцей забіралі ад бацькоў і накіроўвалі ў дзіцячыя дамы і прытулкі, за імі пажыццёва замацоўвалася кляймо “дзяцей ворагаў народа”.

Асабліва жорсткая кампанія разгарнулася супраць хутарскіх гаспадарак, у адносінах да іх практычна не прымянялася дыферэнцыяцыя на заможныя і бедныя. Усе яны падводзіліся да кулацкіх. Таму з іх інтарэсамі можна было ўвогуле не лічыцца. Разгромленая хутарская маёмасць аддавалася ў калгасы, ляльна настроеныя і пакарлівыя ўладальнікі перасяляліся ў вёскі, а непрымірымых – ліквідаваліся па рашэнні мясцовых улад і камбедаў.

У эйфарыі раскулачвання не было строгага парадку. Гэта нагадвала хутчэй самавольства».

Напрыканцы 20-х гг. ХХ ст. улада спраўджвала яшчэ адну задуму, скіраваную супраць заможных прадстаўнікоў сялянства – яны былі пазбаўлены выбарчых правоў. Па вёсцы Засмужжа Любанскага раёна ў спіс пазбаўленых выбарчых правоў былі ўнесены сем’і былых дваран і сялян – пакупнікоў вёскі: Статкевічаў, Карафа-Корбутаў, Кунцэвічаў, Рудзінскіх, Шуневічаў, Міхневічаў, Зубовічаў, Цішкі Басяка, а таксама сем’і двараніна Алеся Сёмкавіча Булата і селяніна Уласа Пракопавіча Яўхімчыка.

Восенню 1929 г. у сям’і Міхаіла і Марыі Статкевічаў, дзе падрасці дачка Шура і сын Віктар, а таксама Іван і Зоя ад першага шлюбу Міхаіла, нарадзіўся сын Мікалай. У лютым 1930 г. Міхаіла Іванавіча арыштавалі. Ён не разумеў, за што яго судзіць, бо ніколі не выступаў супраць новай улады, хоць і не верыў ёй, аднак яе прадстаўнікі думалі інакш.

Працитуем дакумент аб канфіскацыі маёмасці ў кулакоў Рачэньскага сельскага савета і іх

высяленні, які ўдалося адшукаць у Дзяржаўным архіве Мінскай вобласці (фонд 17, воп. 2, спр. 70, арк. 27):

*«Пратакол 65 ад 29 лютага 1930-га года пасяджэння Любанскага райвыканкама**

Слухалі: Хадайніцтва Рачэньскага сельскага савету аб канфіскацыі маёмасці ў кулакоў Рачэньскага сельскага савету і высяленні апошніх за межы БССР як шкодны элемент праводзячага ўвесь час працу супраць мерапрыемстваў партыі і Улады, разбазарванні маёмасці.

Пастанавілі: Улічваючы шырокае разгортванне калектывізацыі па Рачэньскаму сельсавету і у прыватнасці па вёскам Засмужжа і Дуңцы... а таксама і тое, што пражываючыя кулакі на абшарах Рачэньскага сельсавету вядуць шкодную працу супраць калектывізацыі, разбазарылі сваю маёмасць, у мінулым зьяляліся "Полупамешчыкамі", да апошняга часу эксплуатавалі акалотачную беднату здаволіць хадайніцтва Рачэньскага сельскага савету аб канфіскацыі маёмасці у наступных кулакоў: 1. Корбута Рыгора 2. Корбута Васіля Пятровіча 3. Статкевіча Міхася – в. Засмужжа.

Канфіскаваную маёмасць у вышэйпаказаных кулакоў перадаць калгасу в. Новыя Дуңцы. Прапанаваць Упаўнаважанаму РВУ тав. Лемешу прасачыць за праводзімай канфіскацыяй і ўлікам маёмасці, якую перадаць калгасам».

Разам з дваюрадным братам Васілём Пятровічам Карафа-Корбутам Міхаіла Статкевіча даставілі ў бабруйскі выпраўдом. Там былых дваран назвалі членамі антысавецкай банды і абвінавацілі ў супраціўленні стварэнню калгасаў, агітацыі супраць улады бальшавікоў.

У анкеце допыту, дзе Міхаіл Іванавіч у графе пра былое саслоўе пазначыў "сялянін", яго прымуслі ўласнаручна напісаць – "з дваран".

Сённяя цяжка сказаць, катавалі яго ці не, але па тых звестках, што дайшлі да нашага часу, зразумела: віну сваю ён не прызнаў. Ды і ў чым прызнавацца? Аднак рашэнне тройкі АДПУ было адназначным – вышэйшая мера пакарання. Расстралялі яго разам з дваюрадным братам раніцай 6 красавіка 1930 г. ва ўстанове са здзеклівай назвай "Выпраўдом", па сутнасці, без суда і следства.

Трагічны лёс напаткаў не толькі майго дзеда Міхаіла Сацкевіча-Статкевіча. Многія з пакупнікоў Засмужжа таксама не пазбеглі рэпрэсій у 1930-я гг.

Як адзначае Міхась Аляксандравіч Тычына ў кнізе "Вялікія і Малыя Тычыны: легенды і рэальнасць" (2011), «вясной 1929 года ў Забалаці арганізавалі калгас, бацьку, а нашага дзяду-

Вольга Аўдзееўна Муравіцкая з дзецьмі Верай, Лідзіяй і Віктарам. Справа зверху – фрагмент фота яе мужа Цімафея Басяка.

лю Мітрафана Хаміча раскулачылі, на яго заяву аб прыёме ў калгас адмовілі. Дзядуля пайшоў шукаць праўду ў Любань, узяў з сабою заяву аб тым, што ўся ягоная гаспадарка ў калгасе і што ён гатовы працаваць у калгасе ўсёй сям'ёй, і знік. Ішлі дні, тыдзень прайшоў, і наш бацька як старшы ў сям'і (сястра Аня жыла сваёй сям'ёй асобна, у пасёлку Глуша Бабруйскага раёна, а брат Антон з жонкай настаўнічаў на Палессі, у Петрыкаўскім раёне) выправіўся на пошукі і таксама знік. Улетку 1929 года сям'ю, бабулю з дзецьмі (Олю, 18 год, Соню, 14 год, Зіну, 12 год, Любу, 7 год) гвалтам вывезлі пад канвоем у Слуцк. Цётка Люба ўдакладняла: "Спачатку ў Любань". Узяць з сабой ужо не было чаго, хлеб, сала – усё расцягнулі! Маці ўзяла мех сухароў.

Сцяпан Яновіч – брацейнік бацькі, жыў асобна, на хутары, – пачуў пра тое, што здарылася, паехаў у Слуцк. Забраў "на парукі" Соню (потым яе забрала да сябе сястра Аня), Олю (яе забраў да сябе ў Бярозкі Хоцімскага раёна Магілёўскай вобласці брат Антон, які там настаўнічаў, а туды быў высланы з Петрыкаўскага раёна, на Палессі, пасля таго, як не згадзіўся з патрабаваннем публічна адмовіцца ад бацькоў-кулакоў). У Слуцку бабуля з меншымі – Зінай і Любай, разам з сотнямі такіх жа самых няшчасных на працягу двух летніх месяцаў, пад спякотным сонцам, пад дажджом, галодныя, хворыя, бездапаможныя чакалі ў поўнай невядомасці свайго лёсу. Ужо на станцыі, падчас адпраўкі ўбачылі сваіх род-

* Тут і далей захоўваецца правапіс арыгінала.

ных, нашых дзеда і бацьку, зарослых, брудных, вашывых, страшэнна схуднелых. Везлі сям'ю ў жахлівым сціску – у “цялячых” вагонах – у неведомасць.

Больш за месяц (цётка Люба – успаміны сястры Зіны шмат у чым аспрэчвала – удакладняла: цэлых 2 месяцы!) цягнулася гэта падарожжа ў нікуды. Бацькі, бабуля, цёткі потым шмат разоў згадвалі станцыі Невер і Скаварадзіно, дзе іх высадзілі. Мужчын неўзабаве сабралі і павялі пад канвоем у неведомасць. Як пазней выявілася, на лесанарыхтоўкі. Жанчын, старых і дзяцей везлі на “палутарках” да прыіска Незаметнага (пазней горада Алдана), амаль 700 верст (цётка Люба запамніла: 500! Ніхто не вёз – ішлі этапам пешшу. Вельмі хацелася есці: сухароў няма, адно крошкі! Ахова – у яе ўсё ёсць! Сала...).»

Мітрафан Хаміч Тычына, які зімой 1930 г. быў раскулачаны і высланы з сям'ёй у Якуцію, памёр улетку 1942 г. з голаду. Блізкія гаварылі, што ў яго тумбачцы засталася шмат сухароў. Хутчэй за ўсё, пакідаў унукам. У той час, здаралася, старыя людзі прымалі рашэнне памерці, каб не абцяжарваць сваім жыццём іншых.

У згаданай кнізе Міхась Тычына прыводзіць таксама ўспаміны сваёй цёткі, Зінаіды Мітрафанаўны, якая расказвала пра раскулачванне ў іх шматдзетнай сям'і. Яе брата, Антона Мітрафанавіча Тычыну, які ў той час жыў з сям'ёй на Петрыкаўшчыне, пасля раскулачвання бацькі, Мітрафана Хаміча Тычыны, выклікалі ў “кампетэнтныя органы”, дзе катэгарычна запатрабавалі публічна адмовіцца ад бацькі – кулака. У адваротным выпадку абяцалі выслаць на Хоцімшчыну, у “мядзведжы кут”, адкуль ён “ужо ніколі не выберацца”. Сваё абяцанне яны спраўдзілі. У 1934 г., калі ў Беларусі прайшла “другая хваля” рэпрэсій, іх таксама арыштавалі.

Пра арышт Антона Мітрафанавіча, дзядзькі Міхася Тычыны, у сям'і чулі раней ад яго сястры Ганны, маці вядомага пісьменніка Алеся Адамовіча. Ганна Мітрафанаўна заўсёды строга папярэджвала, каб толькі нікому не расказвалі. Сам Антон Мітрафанавіч Тычына адкрыта гаварыў пра гэта сваім пляменнікам толькі ў канцы 1988 г., за тры месяцы да скону. Як сядзеў у часы Ягоды, як дапытвалі і катавалі: па некалькі сутак не давалі спаць, кармілі селядцом і не давалі піць, павольна круцілі ў нейкай нагрэтай цыстэрне...

Як піша Міхась Тычына, праз год яго дзядзьку нечакана вызвалілі: стала вядома, што брыгаду следчых, якія дапытвалі яго, арыштавалі, абвінавацілі ў шпіянажы і расстралялі.

Сярод рэпрэсіраванай шляхты вёскі Засмужжа ў 1930-я гг. былі сем'і Булатаў, Кунцэвічаў, Рудзінскіх, Шуневічаў. Не абмінуў гэты лёс і сялян-

скія сем'і Луцэрыя Басяка, Хведара Зубовіча, Параскі Яўхімчык, Базыля і Яна Міхневічаў. Сыноў Базыля Міхневіча, Паўла і Аляксея, саслалі і расстралялі, а старэйшы сын Рыгор у час Вялікай Айчыннай вайны мужа змагаўся на фронце.

Цудам пазбег раскулачвання Ахрэм Ляпка: за два дні да прыезду камісіі ён здаў у калгас двух коней, гумно з токам і цапамі.

Сярод рэпрэсіраванай засмужскай шляхты была і сям'я Аляксандра Сямёнавіча Булата, які нарадзіўся ў Альшанах. Ён меў васьмёра братоў і сястру Вольгу. Шасцёра братоў змагаліся на фронце ў часы Першай сусветнай вайны. Іх бацька, не дачкаўшыся сыноў, памёр ад перажыванняў. На шчасце, дзеці вярнуліся жывымі, хоць некаторыя былі паранены. Сям'я была такая дружная, што кожны з братоў даў абяцанне ў гонар адзінай сястры называць сваю першую дачку Вольгай. Адзін з братоў, Міхаіл Сямёнавіч, ажаніўся з Ганнай Васільеўнай Міхневіч. Разам з братам Васілём яны ўзялі ў слудкім банку крэдыт, купілі ў Заграддзі зямлю, дзе і пасяліліся дзвюма сем'ямі...

У хуткім часе пасля арышту майго дзеда, Міхаіла Статкевіча, 8 сакавіка 1930 г. выслалі ў Комі-Пярмяцкую акругу і маю бабулю Марыю Аляксандраўну Карафа-Корбут разам з малымі дзецьмі Шурай, Віктарам, Колям.

Як расказвала мая цётка Зоя Міхайлаўна Статкевіч, з заходам сонца пагрузілі ў таварныя вагоны і прыцемкамі павезлі. 16 сакавіка прывезлі на станцыю Мендзялеева, што ў Комі-Пярмяцкай акрузе. Людзі тыдзень дабіраліся да сяла Вялікі Пальнік. Гэта 110 кіламетраў. Было ўсяго некалькі падвод, таму і жанчыны з груднымі дзецьмі, і старыя ішлі пешшу. Яшчэ ляжаў снег і было вельмі холадна.

Комі-Пярмяцкая акруга, куды іх прывезлі, заўсёды славілася суровым кліматам. Асабліва яго сцюдзёнае дыханне адчувалася ў тайзе, дзе беларускім “кулакам” загадалі выгрузацца. Ні жылля, ні часовых пабудоў. Суцэльны лес ды глыбокі снег. І толькі недзе ўдалечыні былі відаць дамы вёскі Вялікі Пальнік. Нехта з жаласлівых ахоўнікаў параіў жанчыне схадзіць туды, каб знайсці прытулак з немаўляткам.

Яна пайшла спачатку наўздагад, пасля заўважыла дом і рушыла да яго. Тут, на шчасце, жыла сям'я, у якой знайшлося месца і для прыезджых. Гаспадары дома былі добрымі людзьмі. Сваіх дзяцей яны не мелі, і гаспадыня доўга ўгаворвала беларуску пакінуць маленькага Колечку, баючыся, што ён не выжыве там, у лесе. Марыя Аляксандраўна не пагадзілася. Будучы ўдзячнай гаспадыні за прытулак, жанчына цвёрда верыла, што яны выжывуць.

З вялікімі цяжкасцямі ім удалося перажыць суровую зіму, а пасля з дапамогаю сваяка Мікалая

Асобы імя і прозьвішча	Колькасць год.	Зноў	Узна
Кардэўн Востан Тарноў	45	Замыш	✓
Кардэўн Антэа Каліска	21	—	✓
Кардэўн Сяні Каліска	19	—	✓
Кардэўн Валер Антэа	44	—	✓
Кардэўн Сяні Тарноў	45	—	✓
Кардэўн Антэа Тарноў	21	—	✓
Кардэўн Антэа Тарноў	19	—	✓
Бішай Антэа Бішай	54	—	✓
Бішай Антэа Бішай	14	—	✓
Бішай Антэа Бішай	20	—	✓
Бішай Валер Антэа	19	—	✓
Бішай Валер Антэа	21	—	✓
Кунцэвіч Антэа Бішай	75	—	✓
Кунцэвіч Валер Антэа	31	—	✓
Кунцэвіч Валер Антэа	51	—	✓
Кунцэвіч Валер Антэа	55	—	✓
Кунцэвіч Валер Антэа	28	—	✓
Кунцэвіч Валер Антэа	21	—	✓
Кунцэвіч Валер Антэа	19	—	✓
Вардэўн Валер Антэа	48	—	✓
Вардэўн Валер Антэа	43	—	✓
Вардэўн Валер Антэа	75	—	✓
Вардэўн Валер Антэа	53	—	✓
Вардэўн Валер Антэа	56	—	✓
Вардэўн Валер Антэа	26	—	✓

Спіс асоб, якія былі пазбаўлены выбарчых правоў у Рачэньскім сельсаветае Любанскага раёна, вёска Засмужжа.

26	Мунька Валер Антэа	15	—	✓
27	Мунька Валер Антэа	57	—	✓
28	Мунька Валер Антэа	13	—	✓
29	Мунька Валер Антэа	71	—	✓
30	Мунька Валер Антэа	24	—	✓
31	Мунька Валер Антэа	28	—	✓
32	Мунька Валер Антэа	20	—	✓
33	Мунька Валер Антэа	76	—	✓
34	Мунька Валер Антэа	15	—	✓
35	Мунька Валер Антэа	20	—	✓
36	Мунька Валер Антэа	47	—	✓
37	Мунька Валер Антэа	26	—	✓
38	Мунька Валер Антэа	21	—	✓
39	Мунька Валер Антэа	4	—	✓
40	Мунька Валер Антэа	25	—	✓
41	Мунька Валер Антэа	26	—	✓
42	Мунька Валер Антэа	63	—	✓
43	Мунька Валер Антэа	21	—	✓
44	Мунька Валер Антэа	25	—	✓
45	Мунька Валер Антэа	67	—	✓
46	Мунька Валер Антэа	52	—	✓
47	Мунька Валер Антэа	41	—	✓
48	Мунька Валер Антэа	20	—	✓
49	Мунька Валер Антэа	71	—	✓
50	Мунька Валер Антэа	73	—	✓
51	Мунька Валер Антэа	15	—	✓
52	Мунька Валер Антэа	21	—	✓
53	Мунька Валер Антэа	21	—	✓
54	Мунька Валер Антэа	26	—	✓
55	Мунька Валер Антэа	68	—	✓
56	Мунька Валер Антэа	13	—	✓
57	Мунька Валер Антэа	20	—	✓
58	Мунька Валер Антэа	25	—	✓

Лазоўскага жанчына з дзецьмі рашылася на пабег. Прыехалі не ў Засмужжа, а да сястры Марыі Аляксандраўны ў вёску Млынка, што недалёка ад Слуцка. Але праз некалькі дзён хтосьці паведаміў пра падазроную жанчыну з дзецьмі, якія з’явіліся ў вёсцы, і іх зноў адправілі этапам у Комі-Пярмяцкую акругу. Аднак яна ў чарговы раз вырашыла ўцячы і смела прыехала дадому, у Засмужжа.

Калі ў 1937 г. зноў пачалося паляванне на “ворагаў народа”, Марыю Аляксандраўну арыштавалі. Віна жанчыны была ў тым, што ў яе не аказалася пашпарта і што яна жонка ворага народа. А пашпарта няма – пяць гадоў канцлагера. Спецвагон зноў узяў курс на ўсход. Аднак ужо не на Урал, а бліжэй, у Ніжні Ноўгарад.

У Засмужжы засталіся дзеці: мая мама і яе двое брацікаў. Паколькі бацькоўскі дом быў заселены чужымі людзьмі, малыя знайшлі прытулак у вясковай кузні, дзе было цёпла і куды іх пашкадаваўшы, пусціў мясцовы каваль. Самага малодшага, Колю, адпраўлялі з торбачкаю ў вёску Абчын жабраваць. Праявіўшы незвычайную смеласць для таго часу, старшыня мясцовага калгаса Аляксандр Іванавіч Свінко не даў дзецям памерці з голаду.

Што датычыць бабулі, то Марыя Аляксандраўна прабывала ў канцлагеры да пачатку 1941 г.

За сумленную працу ёй зменшылі тэрмін зняволення і выдалі новы пашпарт, які і сёння як рэліквія захоўваецца ў сям’і...

Як сцвярджае акадэмік Уладзімір Гусакоў у кнізе “Роздум пра вёску, лёсы сялянства і прадпрымальніцтва, перспектывы развіцця беларускай сельскай гаспадаркі”, разважаючы пра трагічнасць перыяду калектывізацыі і раскулачвання, “у цэлым, за ўвесь перыяд з 1917-га да 1940-х гг. – гэта, амаль без выключэння, усе лепшыя гаспадаркі, уладальнікі якіх і члены іх сямей былі не толькі пазбаўлены права далейшага вядзення сваёй гаспадаркі, права жыць на гэтай тэрыторыі, але і права мець грамадзянскія свабоды. Многія, а па некаторых звестках большасць з іх, былі асуджаныя, рэпрэсіраваныя і высланыя, а некаторыя, якім удавалася застацца на сваёй тэрыторыі, – прыніжаныя і растаптаныя, да канца жыцця неслі крыж нявытлумачанай віны перад грамадствам”.

Сапраўды, за гады калектывізацыі былі знішчаны заможныя гаспадаркі, страчаны каштоўны вопыт і культура іх вядзення, а вынікам раскулачвання сталі сотні тысяч знявечаных лёсаў найлепшых прадстаўнікоў сялянства.

Працяг будзе.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Зінаіда ДУДЗЮК

ЗДАНЬ ЗАБЫТАГА МІФА

Славянская міфалогія ўзнікла ў выніку абагаўлення сіл прыроды і культуры продкаў. Асобныя даследчыкі спрабавалі рабіць рэканструкцыю міфалагічных уяўленняў славян шляхам параўнальна-гістарычнага супастаўлення з міфалагічнымі сістэмамі розных народаў свету і прыйшлі да высновы, што большасць яе галоўных персанажаў маюць індаеўрапейскія вытокі. Калі сёння мы ўспрымаем запісы старадаўніх песень і казак як сведчанне высокага мастацка-філасофскага мыслення нашых продкаў, дык у даўніну, магчыма, гэта былі сакральныя тэксты, неаддзельныя ад каляндарнай і сямейнай абраднасці, ад рытуальнага асвячэння дзейнасці чалавека ў працы і жыцці.

У цыкле культуралагічных эсэ, прапанаваных увазе чытачоў “Роднага слова”, паспрабуем разабрацца, якую сімваліку нясуць у сабе знаёмыя казачныя і песенныя вобразы. Мы так да іх прывыклі, што нават не задумваемся, чаму мост называецца *калінавым*, дзяўчына – *красная*, а малойчык – *белы*? Ад чаго паходзяць назвы *васілёк* і *валошка*? Які глыбінны сэнс нясуць у сабе вобразы язычніцкіх багоў *Светавіта*, *Кашчэя*, *Купалінкі*, *Купалы*, *Кастрамы*, *Дажджбога*, *Дадолы* і інш. Як, паводле народных уяўленняў, з’явіліся на свеце *мядзведзі* і *буслы*. І яшчэ шмат на якія пытанні знойдзем адказы, вандруючы па славянскіх народных казках і песнях – багатай скарбніцы фантазіі і красамоўства, мудрасці і хараства.

Безумоўна, асаблівую ўвагу звернем на беларускі фальклор, які лічыцца навукоўцамі свету адным з самых старажытных. Прынамсі, у кнізе “Славянский и балканский фольклор” адзначаецца: “...Примечательна фольклорная традиция Полесья, практически свободная от неславянских влияний, за исключением разве что литовского, датируемого примерно XIV – XV вв., следы которого спорадически обнаруживаются после тщательных поисков” [1, с.12]. Беларусы атрымалі ў спадчыну вялікі скарб: на сёння выдадзена мноства тамоў беларускіх казак, легенд, песень, паданняў, замоў, але нам яшчэ трэба навучыцца разгадваць гэтыя глыбокія і мудрыя тэксты, зыходзячы не з сучаснага досведу, а з пункту гледжання вобразнага мыслення нашых далёкіх продкаў.

ДВА СЛАВЯНСКІЯ СОНЦЫ

Уяўленні пра рух сонца ў старажытнасці атаясамліваліся з рухам калясніцы. Каляндарны год таксама замыкаўся, нібы круг, і ўсё пачыналася спачатку, адсюль і выразы: кола года, кола Сва-рога. Адгалоскі пакланення сонцу можна заўважыць у купальскім абрадзе, у час якога запальвалі прасмоленае кола і спускалі з узгорка, што сімвалізавала паварот сонца на зіму і паступовае скарачэнне дня. Калядная зорка, з якой хадзілі па хатах калядоўшчыкі, таксама сімвалізавала сонца, якое коціцца да вясны.

У паўднёвых славян слова *сонца* мужчынскага роду, адпаведна і сюжэты ствараліся з улікам гэтай асаблівасці. Са зместу міфалагічных твораў можна зразумець, што Сонца мае чалавечае аблічча. Напрыклад, у адной з песень расказваецца, як гэтае боства закахалася ў прыгожую дзяўчыну і просіць сваю маці блаславіць яго на шлюб. У беларускай народнай казцы “Андрэй за ўсіх мудрэй” [2, с. 15] Сонцава маці дапамагае галоўнаму герою. Не выключана, што вобраз Сонцавай маці дайшоў да нас з матрыярхату.

Сонца магло ўвасабляцца ў жаночым ці мужчынскім вобразе, што, відавочна, залежала і ад граматычных формаў мовы таго ці іншага славянскага племя.

Ва ўяўленнях беларусаў сонца – гэта той агонь, які грэе неба, каб там было цёпла. У адным з міфаў, запісаных А. Сержпутоўскім, гаворыцца: “Як Бог стварыў свет, та вялеў сонейку свяціць на добрых і ліхіх. Сонейко не хацела свяціць на ліхіх і пачало жаліцца Богу, што яму вельмі цяжка заўжды свяціць. Тады Бог пакараў сонейко й вялеў яму свяціць толькі ў дзень, а ў ночы, як гуляюць ліхія, не свяціць, а атдыхаць” [3, с. 29].

Увогуле ў славянскіх міфах сонца падаецца ў дзвюх іпастасях: непасрэдна бога Сонца і ягонага сына Хорса. Пра тое, што нашы продкі пакланяліся Хорсу, сведчаць назвы вёсак Хорск у Столінскім раёне, Харсы – у Брэсцкім. Некаторыя навукоўцы схільны тлумачыць міф пра існаванне двух сонцаў нейкай касмічнай катастрофай, у выніку якой магло знікнуць другое свяціла. Між тым міф пра другое сонца тлумачыцца вельмі проста. Калі на тым свеце, куды адышлі памерлыя продкі, усе гэтак жа, як на гэтым, значыць, там улада-

рыць Сонца-бацька. А як жа інакш нашы памерлыя продкі маглі б сеяць і жаць? А менавіта гэтая спрадвечная справа яны там і займаюцца, пра што сведчаць казкі, паданні і міфы. Жывым жа нашчадкам свеціць сын Сонца – Хорс. На наш погляд, усё вельмі разумна і мудра.

У Давыд-Гарадку на Каляды выконваюць старажытны абрад, што называецца *конікі*. Па сутнасці гэтае дзеянне ўслаўляе коней Хорса, якія ўздываюць Сонца над усім светам. Цёмныя (хтанічныя) сілы кожную восень крадуць чароўных коней, але магутнаму волату ўдаецца вызваліць іх, і тады Сонца паступова пачынае ўсё вышэй уздымацца і праграваць зямлю, пакуль не закрасуе, не зацвіце вясна. Хто гэты волат? Ды не хто іншы, як Каляда.

Так, у запісах А. Сержпутоўскага сустракаем наступны тэкст: “Дзеці, дзеці, сонейка нізка – Каляда блізка, хутка прыедзе на сівым кані, – кажуць большыя дзецям перад Калядамі. – А дзе цяпер Каляда? – пытаюць тыя. – От саўсім блізка, за лесам. – Дзеці скачуць з радасці да пазіраюць праз замёрзлыя вокны, ці не едзе Каляда” [3, с. 135].

Як бачым, у народнай традыцыі існавала павер’е, што Каляда прыедзе на кані, пасля чаго пачнецца свята, веселосць, радасць, бо менавіта тады сонца паварочвае на лета. Таму і існаваў звычай хадзіць па хатах з зоркаю, што сімвалізавала сонца. Моладзь наймала музыкаў і весялілася да першых пеўняў. Зорку гэтую хораша ўбіралі каляроваю папераю, усярэдзіне гарэла свечка – сімвал сонечнага святла, якое цяпер усё больш будзе саграваць зямлю...

Пра выгляд сонца на тым свеце можна таксама здагадацца з дапамогаю лагічных разважаняў. Звычайна ў казках станоўчы герой змагаецца з Цмокам ці Змеем на калінавым мосце. Але каліна – зусім не тое дрэва, з якога можна зрабіць мост, дык чаму ж ён так называецца? Адказ можна знайсці ў народнай песні:

*За рэчкую, за быстраю
Агні гараць калінавыя, малінавыя!* [4, с. 212].

Выходзіць, што калінавы мост называецца так не таму, што зроблены з каліны, а таму, што мае чырвоны колер, бо нависае над вогненнаю ракою. У некаторых народных песнях каліна лічыцца дрэвам нешчаслівым.

Зінаіда Іосіфаўна Дудзюк – пісьменніца, перакладчыца. Скончыла Брэсцкі інжынерна-будаўнічы інстытут і Вышэйшыя літаратурныя курсы пры Літаратурным інстытуце імя А. Горкага ў Маскве. Выдала зборнікі вершаў “Праводзіны птушак”, “Абрысы лета”, “Так і не”, “Табе”, “Падданыя каханню”, “Дарунак”; кнігі прозы “Палоннікі жыцця”, “Год 1812”, “Кола Сварога”, “Аднарог”, “Шляхамі адвечнага слова”, “Нямеранае багацце”, “Леў”, “Выжыць на дарозе смерці” і інш. Пераклала на беларускую мову казку “Канёк гарбунок” П. Яршова і камедыю “Вызваленая Літва, або Пераход цераз Нёман” Я. Ходзькі, аўтар больш як паўтара дзясятка драматычных твораў. Асобныя дзіцячыя п’есы-казкі і праявічныя творы адзначаліся прэміямі і дыпламамі рэспубліканскіх конкурсаў.

*Як паедзеш, Трахімка, жаніцца,
Не стаў коніка пад калінаю,
Бо каліначка – дрэва няшчаснае,
Пастаў коніка ды пад яварам,
Бо той явар – дрэва шчаслівае:
На вяршыне сядзіць сівы сокал,
Пасярэдзіне – рой пчаліны,
Каля кораня – чорныя бабры* [4, с. 23].

Існуе прыкмета: у гаспадыні, якая мае ў садзе каліну, баляць ногі – падмурак, аснова яе жыцця.

Вогненная рака згадваецца ў шматлікіх славянскіх казках. Яна аддзяляе той свет ад гэтага – бог-бацька Сонца разліўся вогненнай ракой і аддзяліў Яву ад Наві. Хто з нас не назіраў, як заходзіць сонца? Ці не гэтая чырвоная паласа на небе абудзіла ў нашых продкаў уяўленне пра вогненную раку на канцы свету? Зрэшты, у энцыклапедыі “Беларуская міфалогія” [5, с. 423] сцвярджаецца, што рака з’яўляецца элементам ландшафтнага кода традыцыйнай мадэлі свету. Тут жа згадваюцца казачныя малочныя рэкі з кісельнымі берагамі, рэкі віна і мёду, але, мусіць, гэтыя ўяўленні сведчаць пра рэкі, што дапамагалі людзям у жыцці і гаспадарчай дзейнасці...

Спрадвеку душа чалавека цягнецца да вадаёмаў, бо гэта заўсёды прыгожа, акрамя таго, кожны вадаём хавае ў сваіх глыбінях невядомасць, таямніцу. Да нашага часу шмат у каго захаваўся яшчэ інстынкт паляўнічага і рыбалова. Неяк само сабою атрымалася, што пачалі мы гаворку з сонца, а заканчваем ракою. Паняціці, на першы погляд, абсалютна розныя, а між тым яны азначаюць адно і тое ж, пра што паразважаем у наступным эсэ.

АДРАС ВЫРАЮ

У старажытных егіпцянаў бог сонца называўся Ра. Меў ён жонку Раіт. Словам *ка* называлі духоўную сутнасць бога ці нейкай іншай істоты. Выходзіць, наша беларускае слова *рака* азначае душу бога сонца Ра. Падобна, што імёны

егіпецкага Хора і славянскага Хорса ўзніклі з аднаго караня. Хор уяўляўся егіпцянам усёбачным вокам, якое ёсць і на гербе Браслава. Варта асабліва адзначыць, што самыя архаічныя міфы пра стварэнне свету ў егіпцянаў і славян аднолькавыя: з хаосу ўтварылася вада, над вадою лётала птушка Рух (у беларусаў – Зніч), а потым узнікла першая зямля – востраў, дзе і нарадзілася жыццё. Можна, вядома, лічыць, што ўсё гэта выпадковыя супадзенні, але нешта іх зашмат...

Непарыўна з сонцам звязаны вырай – дзівосная краіна. Кожны, хто трапляе туды, робіцца шчаслівым. Некалі там сяліліся продкі, а цяпер туды адлятаюць душы памерлых. Сёння генетыкі пацвярджаюць, што Паўночная Афрыка – калыска чалавецтва. Таму, мабыць, няма нічога дзіўнага ў тым, што беларуская міфалогія мае агульныя карані з егіпецкай.

Паўночная Афрыка – радзіма ўсіх індаеўрапейцаў. Дарэчы, там расло шмат розных раслін, якія мы сёння вырошчваем на палатках і ўласных агародах. Калі ж пачаў раставаць ледавік, змяніліся клімат і абрысы зямлі, пачалі ўтварацца пустыні, тады нашы продкі сталі шукаць больш прыдатныя землі. Яны рушылі на ўсход праз Аравію, у краіну бога Сонца – у вырай. Гэта было яшчэ ў часы матрыярхату, бо арабы, ратуючыся ад светлавалосых заваёўнікаў, пачалі верыць у багіню Руду, якой маліліся аб выратаванні ад прыхадняў. Мінуты тысячы гадоў, перш чым продкі індаеўрапейцаў прыйшлі ў Індыю. І ўжо індусы маліліся мужчынскаму боству Рудры, светлавалосаму, шматрукаму, каб ён выратаваў іх ад навалы. На ўспамін пра тыя падзеі засталіся ў санскрыце пяць тысяч слоў, якія існуюць і ў беларускай мове.

Але і ў Індыі продкі славян пачуваліся не вельмі камфортна. Паколькі ім не ўдалося знайсці вырай, рушылі яны на Балканы, дзе пражылі некалькі тысяч гадоў, займаючыся земляробствам. Калі ж з’явіліся ў іх ваяўнічыя суседзі – рабаўладальніцкія краіны, – яны навучыліся змагацца з ворагамі і бараніць свае селішчы. Пачаўся новы перыяд жыцця славян, пра што сведчаць згадкі старажытных еўрапейскіх гісторыкаў. А яшчэ – песні пра Дунай. Бо менавіта па Дунаі сяліліся славянскія плямёны драгавітаў, магілян, смялян, селічаў, севяран, лісічан, люцічаў, рачан, сапаў, велясітаў, гавелян, шкурдаў і многіх іншых. У той час яны займалі значную частку Еўропы: сённяшняю Усходнюю Германію, Польшчу, Балканы. Але мінуў час, і надыйшлі перамены, якія зноў вымусілі славян рушыць з абжытых зямель. Так

склаліся гістарычныя ўмовы, і ўжо ў X – XI стст. ва ўсходняй частцы Еўропы з’явіліся магутныя славянскія княствы і селішчы з назвамі, што адпавядалі назвам славянскіх плямёнаў: гарады Драгічын, Смаленск, Магілёў, Рэчыца; вёскі Сялец, Лісічыцы, Вялясніца і інш. Племяныя славянскія назвы засталіся і ў прозвішчах: Люціч, Говін, Сапач, Рэчыц, Магілянец, Севярынец, Шкурдай, Смаляк, Велясевіч...

Па старой памяці славяне нават пасля перасялення ва Усходнюю Еўропу прыходзілі ваяваць з Візантыяй і пэўны час атрымлівалі ад яе даніну. Матыў узяцця Канстанцінопаля, які яны называлі Цар-горадам, захаваны ў старажытнай песні:

*Падыйду, падыйду, пад Цар-горад падыйду,
Ды праб’ю, ды праб’ю, сцяну чобатам праб’ю.
Выкачу, выкачу, бочку золата выкачу,
Абдару, абдару я роднага бацечку... [4, с. 99].*

Дарэчы, падобныя здагадкі пацвердзілі і беларускія генетыкі. На працягу двух з паловай гадоў яны праводзілі даследаванні, у выніку якіх быў створаны нацыянальны ДНК-банк і зроблены першыя высновы, што даюць адказ на пытанне, адкуль пайшлі беларусы. У інтэрв’ю газеце “Звязда” загадчык лабараторыі нехрамасомнай спадчыннасці Інстытута генетыкі і цыталогіі, член-карэспандэнт НАН Беларусі Алег Давыдзенка паведаміў: “Увогуле, усе народы былі ўтвораны ад адной невялікай групы людзей, якія жылі ў Афрыцы 120 – 150 тысяч гадоў таму. Найбольшая разнастайнасць мітахандрыяльнай ДНК, якая перадаецца ў спадчыну па жаночай лініі, была выяўлена менавіта ў Афрыцы. Адсюль вынікае, што першыя жанчыны былі афрыканкамі. Тое ж пацвердзілі і даследаванні Y-храмасомы, якая перадаецца па мужчынскай лініі: нашы агульныя прапрадзеды таксама жылі ў Афрыцы. Першая хваля перасяленняў адбылася 70 тысяч гадоў таму. Людзі накіраваліся ў Цэнтральную Азію (прынамсі, гэтая галіна мангалоідаў дала пачатак амаль усім азіяцкім народам, а адна з яе галін – усім амерыканскім індзейцам). Другая хваля была скіравана на Еўропу і Азію (каля 50 – 60 тысяч гадоў таму), аднак распаўсюджванню перасяленцаў тады перашкодзіў ледавік... Толькі пасля сыходу ледавіка (10 тысяч гадоў таму) пачалося актыўнае засяленне Еўропы”.

Як адбывалася міграцыя продкаў беларусаў на тую тэрыторыю, дзе цяпер яны жыўць, навукоўцам – гісторыкам, археолагам, этнографам – яшчэ трэба высветліць, а пакуль генетыкі сцвярджаюць, што з “тысячы

ўзораў беларускіх ДНК большасць адносіцца да заходняга варыянта тыпу мітахандрыяльнай ДНК. Да гэтага тыпу належаць і ўсе індаеўрапейцы. Іншая справа, што прапорцыі кампанентаў у розных індаеўрапейскіх народаў розныя. Карацей кажучы, гэта сведчыць, што мы – тыповы еўрапейскі народ... Высветлілася, што згодна з праведзенымі шматмернымі аналізамі (адразу па некалькіх параметрах) беларусы, германцы, славакі, харваты знаходзяцца ў адной групе. Гэта значыць, што прапрамаці ў германцаў, балтаў і славян былі агульныя” [6].

А далей навуковец развенчвае даўнія гіпотэзы пра паходжанне беларусаў ад балтаў: “Сусветныя даследаванні даказалі, што сённяшнія балтыйскія народы – гэта прадукт змешвання старажытных балцкіх плямёнаў з фінамі. А, напрыклад, германцы падпалі пад моцны ўплыў з боку іберыйцаў у Заходняй Еўропе і тых жа фінаў у Паўночнай Еўропе. Германцы і балты ўзніклі ад сутыкнення этнасаў. А мы, беларусы, якраз ні з кім не змешваліся. Безумоўна, у нас ёсць пэўны працэнт прымясяў, аднак ён не значны, такі ж, як у іншых народаў. Беларусы, як і іншыя ўсходнія славяне, – цэнтральная галіна індаеўрапейскага звяна... Вялікае значэнне мае для нас той факт, што ў беларусаў з’явіўся свой нацыянальны ДНК-банк. Цяпер ніхто не зможа займацца навуковымі спекуляцыямі наконт паходжання беларусаў” [6].

Вось так пацвердзіліся нашы разважанні пра паходжанне беларусаў і іх прарадзіму – Паўночную Афрыку. Зрэшты, у беларускай міфалогіі ёсць добрая падказка, дзе першапачаткова жылі нашы прапрудкі: душы памерлых адлятаюць да дзядоў у вырай, птушкі таксама адлятаюць у вырай – у Афрыку і Міжземнамор’е. Гэта і ёсць канкрэтны адрас нашай прарадзімы. Дарэчы, хто ведае, ці было ў даледніковы перыяд Міжземнае мора? Можа, яно і ўтварылася ў выніку раставання ледавіка. А да таго проста існаваў край з цёплым кліматам, дзе раслі самыя розныя расліны – сапраўдная райская зямля.

СТВАРЭННЕ СВЕТУ

Касмаганічны міф, які апавядае пра ператварэнне хаосу ў космас, – асноўны першапачатковы сюжэт большасці міфалогій народаў свету. Так, у кнізе “Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў” А. Сержпутоўскага народныя ўяўленні пра стварэнне свету пераказваюцца наступным чынам: “Спачатку нічога не было: ні зямлі, ні неба, ні яснага сонейка, а так сабе

было пусто і цёмно, што хоць ты вока выкаль. Толькі напрыкрало Богу жыць у поцемках, от ён і стварыў свет і ўсе, што на ём. Калі тое было, Бог святы ведае. Перш Бог зрабіў сабе небо, дзе было заўжды ясна да так гожэ, што не можна й сказаць. Там жыў сабе Бог. А на доле пад небам было цёмна да холадна, бы ў лядоўні. Там хаваўся шатан” [3, с. 28].

Славянскі міф пра стварэнне свету мае шмат варыянтаў. Напрыклад, у адным з выданняў, куды ўвайшлі самыя старажытныя па паходжанні тэксты славянскай паэзіі, ёсць песня, што апавядае пра адну з версій узнікнення свету:

*Як яшчэ не было пачатку свету,
Дык яшчэ не было неба і зямлі,
А толькі было шырокае мора,
А ў тым моры явар зялёны,
На тым явары тры галубочки,
Тры галубочки раіліся:
– Як бы нам, браткі, свет паставіці?
Вой хадзем, браткі, аж на дно мора,
Там здабудзем трошкі пяску.
Той пясочак скрозь пасеем,
Дык паўстане з яго святая зямліца,
І будзе там залаты камень,
З таго каменя будзе сонца [4, с. 48].*

У іншых песнях гэтага ж зборніка ідзе гаворка пра сокалаў, якія дастаюць глебу са дна мора. Такая версія паказвае блізкасць славянскай міфалогіі да егіпецкай. Гімн падобнага зместу, але па-філасофску больш заглыблены і красамоўны, утрымлівае і помнік старажытнай Індыі “Рыгведа”:

*Тады не было ні Існага, ні Няіснага:
Не было ні наветра, ні прасторы,
ні неба над ёю.
Што ў руху было? Дзе? Пад чым покрывам?
Чым была вада, бяздонная водная глыбіня?
Тады не было ні смерці, ні бессмяротнасці,
Не было розніцы паміж ноччу і днём,
Без павеву само сабою дыхала Адзінае.
І нічога, акрамя яго, не было.
Спачатку цемра была схавана цемраю,
Усё было невыразна, яно цякло.
Усё, што існавала тады, было бясформенным.
Вялікая сіла цяпла нарадзіла тое Адзінае.
А пачалося ўсё з жадання –
Яно было першым семем, зародкам сутнасці...
Хто напраўду ведае і хто цяпер мог бы
расказаць,*

*Як гэта ўсё нарадзілася і калі адбыўся
Гэты акт стварэння Свету?
Багі ўжо з’явіліся пасля стварэння яго.
Але ж, хто ведае, з чаго ён узнік?
Ён – першакрыніца ўсяго створанага,
Не зважаючы на тое, стварыў яго Сам,
Ці ўсё ўзнікла само сабою.*

*Той, чыё вока назірае за гэтым светам з нябёс,
І сапраўды ведае гэта,
А калі і ён не ведае? [7].*

Пераклад Я. Сіпакова.

Узнікае пытанне, якое бовства ў славян было найвышэйшым богам, тым, каго індусы ў старажытнасці назвалі Адзіным? Думаю, што семантычна на гэтую ролю найбольш падыходзіць Светавіт. Ён першым *вітаў свет*, калі стварыў яго, бо іншых багоў яшчэ не было. Усявышні стварыў залатое яйка, з якога выйшаў малады бог Род. Яму належала нарадзіць усё жывое на зямлі. Як бачым, у міфалогіі спрэчка пра тое, што было першым, яйка ці курыца, вырашаецца адназначна: першым было яйка. Невыпадкова на Вялікдзень абавязковым атрыбутам свята з'яўляюцца фарбаваныя яйкі – сімвал плоднасці, вясны і красавання.

Род нарадзіў іншых багоў, людзей і ўсё, што мы бачым навокал. Тое, што з'явілася пры Родзе, мы называем прыродай. Ён усталёўваў законы чалавечага існавання, аддзяліў гэты бачны свет – Яву – ад нябачнага духоўнага свету – Наві, Праўду ад Крыўды, Дабро ад Зла.

Хрысціянскія летапісцы сцвярджалі, што ў язычнікаў былі ідалы Рода і парадзіх, існавалі капішчы, дзе людзі пакланяліся гэтым багам. У “Слоўніку славянскай міфалогіі” паведамляецца, што парадзіхі былі нябеснымі гаспадынямі. Яны свяцілі людзям з нябёсаў сузор'ямі, якія цяпер называюцца Вялікай і Малой Мядзведзіцамі. Парадзіхі кіравалі ўсім светам, забяспечвалі жыццё на зямлі і адначасова апекаваліся чалавечымі лёсамі і былі звязаны з Доляю і Нядоляю. Як толькі дзіця з'яўлялася на свет, у небе запальвалася новая зорка, паміраў чалавек – яго зорка згасала. Але пакуль ён жыў, парадзіха аберагала, накіроўвала на правільны шлях, пасылала шчасце і ўдачу. Ды шчаслівы лёс чакаў толькі тых, хто нарадзіўся ў добры час пад шчодраю зоркаю [8, с. 263].

Кожны год 9 верасня адзначаўся дзень у годар парадзіх (ражаніц). Свята супадала па часе з завяршэннем земляробчага цыкла. Узнікненне падобнага культу сведчыла пра пераход праславян ад качавага ладу жыцця да аседлага, дзякуючы якому існаванне калектываў стала больш стабільным. У беларускай тапаніміцы ёсць шмат напамінаў менавіта пра гэтых багоў: Ражэвічы, Ражане, Радзішкі і інш. З часам Род згубіў шмат сваіх функцый, якія перайшлі да іншых багоў.

Міфічны персанаж, прапрадак усіх славян Род быў створаны чалавечай фантазіяй у патрыярхальную эпоху, якая доўжыцца да гэтага часу. І сёння ў нашым грамадстве перавага

аддаецца мужчынам, маладыя сем'і звычайна чакаюць менавіта першынца-сына, які прадоўжыць род.

У народных песнях вобраз Рода найчасцей падаецца як увасабленне Радзімы, роднай сям'і, дзе персанаж быў абаронены і шчаслівы. Калі ж чалавек аддаляўся ад свайго роду на чужыну, то рабіўся бязродным, абдзеленым любоўю і ласкаю блізкіх людзей.

*А я, малада, журылася,
Што ад роду адбілася.
Што ад роду, ад радзімы,
Цяжка жыці на чужбіне.
Цяжка быці, цяжка жыці,
З чужым родам гаварыці [9, с. 494].*

Чалавек адчуваў сябе неаддзельнай часткай свайго роду, сваёй Бацькаўшчыны. Слова *бацькаўшчына* ў беларускай мове мае сінонімы *айчына*, *радзіма*. Хоць гэтыя словы і жаночага роду, але яны суадносяцца з бацькам і родам, што паказвае на патрыярхальнасць грамадства, якая ўсталявалася яшчэ ў старажытнасці.

Сёння, калі тысячы кіламетраў пераадоляюцца за некалькі гадзін, а многія называюць сябе грамадзянамі свету, большасць людзей пранейшаму прыкіпаюць душой да родных мясцін і падтрымліваюць цесныя сувязі не толькі з родзічамі, але і проста з землякамі. Захаванне родавых сувязей, сардэчныя і добразычлівыя стасункі паміж бацькамі і дзецьмі, братамі і сёстрамі застаюцца адвечнымі каштоўнасцямі, якія нельга страчваць. Счужэнне вядзе да самотнасці, занябанасці і няшчасця.

Працяг будзе.

Спіс літаратуры

1. **Славянскі і балканскі фольклор** : Обряд, текст : сб. статей / Н. И. Толстой (отв. ред.). – М. : Наука, 1981. – 280 с.
2. **Андрэй за ўсіх мудрэй** : беларускія народныя казкі. – Мінск, 1983.
3. **Сержпудоўскі, А. К.** Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў / А. К. Сержпудоўскі. – Мінск, 1998.
4. **Золотослов** : Поэтический космос Давньої Русі / упоряд. М. Москаленко. – Київ : Дніпро, 1988.
5. **Беларуская міфалогія** : энцыклапед. слоўн. / С. Санько, Т. Валодзіна, У. Васілевіч і [інш.]. – Мінск : Беларусь, 2004. – 592 с.
6. **Беларусы – чыстакроўныя індаеўрапейцы** // Звязда. – 2007. – 1 ліст.
7. **Полымя**. – 2010. – № 9. – С. 105.
8. **Грушко, Е. А.** Словарь славянской мифологии / Е. А. Грушко, Ю. М. Медведев. – Нижний Новгород, 1995. – 367 с.
9. **Беларускі фальклор** : хрэстаматыя / склад. К. П. Кабашнікаў, А. С. Ліс, А. С. Фядосік, І. К. Цішчанка. – Мінск : Выш. шк., 1985.

Еўрапейскія балетмайстры ў тэатрах Радзівілаў XVIII ст. на падставе архіўных дакументаў

Балетная адукацыя ў Еўропе ў XVIII ст. складалася на падставе дзвюх харэаграфічных школ: французскай і італьянскай. Прадстаўнікі гэтых кірункаў працавалі таксама і на беларускіх землях. На працягу амаль 50 гадоў у Нясвіжы, Слуцку і Белай выкладалі дзевяць замежных танцоўшчыкаў, чья дзейнасць паўплывала на станаўленне прафесійнай танцавальнай адукацыі, вызначыла асаблівасці стылю і падрыхтоўкі мясцовых выканаўцаў. Артыкул прысвечаны даследаванню ўнёску італьянскіх, французскіх, аўстрыйскіх і чэшскіх харэаграфіў у развіццё балетнага мастацтва ў тэатрах Радзівілаў у XVIII ст.

Ключавыя словы: *тэатр, балет, Радзівілы, XVIII стагоддзе, еўрапейскія балетмайстры, беларускае мастацтва.*

The ballet education in the European region in the XVIII century was based on two dance schools: French and Italian. Representatives of these areas also worked on the Belarusian land. For nearly 50 years in Nyasvizh, Slutsk and Belaya taught nine foreign dancers, whose activities affected to the establishment of a professional dance education, defined local artist's style and training. Article is devoted to the contribution of Italian, French, Austrian and Czech choreographers to the development of ballet in Radziwill's theaters in the XVIII century.

Балет у XVIII ст. развіваўся вельмі хутка, у гэты перыяд танец замацоўваўся як самастойны від мастацтва. Вядучую ролю ў гэтым працэсе выконвала французская класічная школа, якая мела дакладна рэгламентаваную пластыку і касцюм, абавязковую сувязь тэатральнага нумара з жанравай музыкай. У супрацьстаянні з ёю знаходзілася італьянская манера выканання, што грунтавалася на традыцыях віртуознасці, гратэску і характэрнасці камедыі дэль артэ. Танцоры гэтых кірункаў канкурыравалі паміж сабой на еўрапейскай сцэне, харэографы аднаго з названых стыляў працавалі ў кожным значным тэатры. Шырокую папулярнасць набыло запрашэнне італьянскіх альбо французскіх спецыялістаў для выкладання ў дзяцей магнатаў і падрыхтоўкі балетаў і дывертысментаў.

У Рэчы Паспалітай выступленне замежных тэатральных калектываў было звычайнай з'явай. Заможная шляхта ездзіла ў Еўропу і магла бачыць прадстаўленні вядучых выканаўцаў Парыжа, Вены і Дрэздэна. У сярэдзіне XVIII ст. сярод мясцовых арыстакратаў распаўсюдзілася традыцыя арганізаваць уласныя тэатральныя і харэаграфічныя трупы, для працы ў якіх запрашаліся прафесійныя артысты. У Беларусі найбольш сур'ёзныя трупы дзейнічалі ва ўладаннях Радзівілаў – у Нясвіжы і Слуцку. Тут на працягу амаль пяцідзесяці гадоў выкладалі італьянскія, французскія і чэшскія харэографы.

Даследаваннем балетнай адукацыі ў Рэчы Паспалітай і, у прыватнасці, дзейнасці магнацкіх школ займаліся шматлікія беларускія, польскія і расійскія навукоўцы. Сярод найбольш значных можна адзначыць манаграфіі Г. Барышава, Ю. Чурко, М. Кузьмініча, А. Мілера, В. Красоўскай. Аднак большасць аўтараў не засяроджвала ўвагу на непасрэднай дзейнасці замежных танцоўшчыкаў і выкладчыкаў у балетных класах Радзівілаў. Акрамя гэтага, у працах згаданых даследчыкаў маюць месца недакладнасці ў падачы імёнаў артыстаў і часу іх знаходжання на тэрыторыі тагачаснай Беларусі. Мэтай артыкула з'яўляецца ўдакладненне названых звестак і апі-

санне (на падставе архіўных матэрыялаў) уплыву замежных балетмайстраў на падрыхтоўку танцораў ва ўладаннях Радзівілаў у сярэдзіне – другой палове XVIII ст. Асноўнымі крыніцамі па тэме сталі як ужо апублікаваныя, так і раней не друкаваныя кантракты, асабістыя і афіцыйныя лісты, а таксама гаспадарчая дакументацыя з фамільнага фонду Радзівілаў, што захоўваецца ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі.

Выкладчыкі танцаў прысутнічалі пры нясвіжскім двары Міхала Казіміра Радзівіла Рыбанькі ўжо ў сярэдзіне 1740-х гг., а магчыма, нават раней. Першы вядомы танцмайстар – Шрэтэр (?). У 1746 г. ён удзельнічаў у прадстаўленні першай камедыі “Дасціпнае каханне” Францішкі Уршулі Радзівіл, дзе выконваў ролю аднаго з пастушкоў [9, с. 30 – 31]. Хутчэй за ўсё, ён жа быў і пастаноўшчыкам танцаў у гэтым спектаклі.

Найбольш ранні кантракт з замежным балетмайстрам – кантракт, заключаны М. Радзівілам Рыбанькам з французскім танцоўшчыкам Мацье Любэ (Mathieu Loubet). Ён прыбыў у Нясвіж 20 мая 1750 г. і працаваў там да 1756 г. [2, арк. 36]. Па ўмовах пагаднення, харэограф павінен быў навучаць танцам дзяцей князя, а таксама ўсіх іншых асоб, якіх будуць да яго накіроўваць. Гэта значыць, што асноўным абавязкам стала выкладанне свецкіх танцаў, падрыхтоўка ж прафесійных балетных кадраў не згадвалася. У гэты перыяд тэатр у Нясвіжы яшчэ знаходзіўся на ступені аматарства, харэаграфічныя нумары выконвалі дзеці князя, яго родныя і госці, а таксама кадэты і дзяўчаты з прыдворнага акружэння.

Да 1753 г. адносяць першыя звесткі пра арганізацыю балета ў Слуцку. У лістах князя Гераніма Радзівіла ёсць інфармацыя пра тое, што ў Слуцк прывезлі тэатральных спецыялістаў, нанятых у Вене. Сярод іх быў і балетмайстар [7, с. 188]. Аднак першы клас для навучання танцораў быў створаны толькі ў 1756 г., калі ў Слуцк па запрашэнні Г. Радзівіла прыехаў італьянскі мэтр балетаў Антонія Пуціні (Antoine Puttini). Танцмайстар выехаў з Вены,

і хутка пад яго кіраўніцтвам спецыяльна для выступленняў у тэатры была сфарміравана група дзяцей слуцкіх мяшчан. У яе склад уваходзіла 12 хлопчыкаў, 7 дзяўчынак, яшчэ 5 дзяўчынак прынялі пазней [2, арк. 75]. Па ўмовах заключанага з князем кантракта, Пуціні навучаў іх свецкаму і тэатральнаму танцу, а таксама сам рабіў выходы ў балетах на працягу трох гадоў (з 4 сакавіка 1756 г. да 5 сакавіка 1759 г.). Пры гэтым усё неабходнае для камфорту дзяцей і настаўніка, вучэбнага працэсу і пастановак групы забяспечвалася з княжацкай казны. Цікава, што ў лісце-кантракте значылася, што мэтр можа ў канцы кожнага года з'язджаць на некаторы час у Вену і з ім можна вандраваць “усім, хто захоча” [2, арк. 71]. Ужо ў 1757 г. выхаванцы Пуціні выступалі ў Нясвіжы (іншыя гастролі праходзілі ў 1759 г.) [8, с. 277]. З 1758 г. трупя рэгулярна выконвала балеты не толькі ў Слуцку, але і ў Белай, дзе ў 1758 – 1760 гг. было паказана некалькі серый прадстаўленняў, што прыходзіліся ў асноўным на красавік – май. Дэкарацыі для бэльскіх балетаў рабіў мастак Тыц (Тус) [1, арк. 179, 191]. У гэты час у слуцкай трупі пачынаюць вылучацца найбольш таленавітыя вучні, якім князь даваў больш багатыя касцюмы і рабіў невялікія падарункі (напрыклад, шкарпэткі) [2, арк. 95 адв.]. Задаволены працай свайго танцмайстра, Г. Радзівіл працягнуў з ім кантракт яшчэ на год. Паводле новага пагаднення, А. Пуціні працягваў займацца з тымі ж дзецьмі, а пасля заканчэння тэрміну не пакідаў трупу да таго моманту, пакуль вучні не будуць здольныя самастойна ствараць пастаноўкі. За гэтую працу яму плацілі 290 злотых у год, забяспечвалі харчаваннем, экіпажам для паездак. Акрамя гэтага, балетмайстар меў доступ да княжацкай казны, адзення і іншых рэчаў, што маглі спатрэбіцца для балетаў [2, арк. 77 – 77 адв.]. Г. Барышаў пісаў, што ў 1760 г. А. Пуціні перайшоў на службу да М. Радзівіла Рыбанькі, а ў 1761 г. пакінуў сцэну, падрыхтаваўшы апошнія балеты ў Белай [7, с. 195].

Практычна адначасова з А. Пуціні, у красавіку 1756 г., у Слуцку з'явіўся іншы балетмайстар – Луі Максіміліян Дзюпрэ (Maximilien Louis Dupré, Louis Dupré). Пытанне пра асобу гэтага танцора да сёння не высветлена канчаткова. Верагодна, французскі танцоўшчык, які працаваў у Слуцку і Нясвіжы, быў не кім іншым, як вялікім Луі Дзюпрэ (каля 1697 – 1774) – настаўнікам Ж. Ж. Навера і адным з вядучых артыстаў класічнага стылю ў Францыі. Аднак недакладныя біяграфічныя звесткі пра Дзюпрэ ў названы перыяд не дазваляюць з абсалютнай упэўненасцю пацвердзіць гэтую гіпотэзу. Так ці інакш, французскі мэтр балетаў Л. Дзюпрэ падпісаў з Г. Радзівілам дамову на тры гады, па якой яму належала выступаць на сцэне самастойна, рыхтаваць вучняў для тэатра, а таксама кіраваць творчым працэсам падрыхтоўкі спектакляў [2, арк. 27]. Два гады Л. Дзюпрэ працаваў з А. Пуціні ў Слуцку, а потым

31 сакавіка 1758 г., атрымаўшы разлік, пераехаў у Нясвіж, дзе заняўся арганізацыяй балетнай школы [2, арк. 30 – 31]. Акрамя працы з вучнямі-танцоўшчыкамі, харэограф працягваў навучаць княжацкіх дзяцей і прыдворных. Ужо праз год нясвіжскія артысты выконвалі свой першы балет, які спадабаўся князю М. Радзівілу [3, арк. 1 адв.]. Пасля заканчэння кантракта ў 1760 г. Л. Дзюпрэ вярнуўся ў Парыж.

У 1762 г. пасля смерці князя М. Радзівіла Рыбанькі гаспадаром Нясвіжа стаў яго сын Кароль Станіслаў Радзівіл па мянушцы Пане Каханку. У канцы таго ж года новы ардынат прыняў на службу французскага харэографа Жака Аліўе (Jacques Ollivier), які за сваю працу атрымліваў вялікі ганарар. Акрамя выканання сваіх непасрэдных абавязкаў, ён мусіў таксама ўдасканальваць і ўласнае майстэрства [2, арк. 96]. Падрабязных звестак пра дзейнасць Ж. Аліўе не захавалася, хутчэй за ўсё, ён пакінуў Нясвіж да 1764 г.

Складаная палітычная сітуацыя, звязаная з барацьбой за пасаду караля Рэчы Паспалітай, прымусіла князя К. Радзівіла Пане Каханку ў 1764 г. збегчы за мяжу. У выгнанні ён знаходзіўся да 1777 г., і гэты перыяд у тэатральным жыцці Нясвіжа амаль нічым не адзначаны. Вядома толькі, што балетная трупя працягвала функцыянаваць. Захавалася распіска генеральнага камісара М. Радзішэўскага (M. Radziszewski) ад 22 красавіка 1767 г. пра атрыманне гузікаў і іншай галантарэі на касцюмы для танцора Тэадора (Teodor) [6, арк. 36] і пра рамонт турэцкай сукні для чарнаскурага Губерта (Hubert Murzyn), які пачаў танчыць яшчэ ў слуцкай трупі ў 1756 г. [4, арк. 19]. Як сведчаць ведамасці, дзейнічала ў той час і нясвіжская капэла. Дзякуючы гэтаму пасля вяртання з эміграцыі князь К. Радзівіл Пане Каханку меў магчымасць працягнуць развіццё свайго тэатральнага калектыву, а не пачынаць усё з пачатку. Захаванне трупы ў названы перыяд трэба аднесці да заслуг давераных асоб князя, у прыватнасці М. Радзішэўскага, які працаваў у Нясвіжы да 1784 г. або нават і пазней.

1777 – 1790 гады – час найвышэйшага росквіту нясвіжскага балетнага тэатра. Пры танцавальнай школе працавалі тры балетмайстры і адзін рэпетытар. Функцыі кіраўніка і галоўнага пастаноўшчыка выконваў італьянец Гаэтана Пегынеці (Gaetano Petinetti, Caetan Petinati), які шмат гадоў займаўся ўдасканаленнем трупы разам з беларускім балетмайстрам Антоніем Лойкам (Antoni Loyka, Loyka). Г. Пегынеці пачаў службу ў 1779 г., а да таго часу працаваў у Гродне ў балетнай школе А. Тызенгаўза. Пасля заканчэння кантракта з апошнім К. Радзівіл Пане Каханку прапанаваў балетмайстру ў два разы большую суму, і той прыехаў у Нясвіж у канцы снежня. І ўжо ў сакавіку 1780 г. адказны за матэрыяльную частку спектакляў Павел Шульц (Pawel Szultz) паведаміў князю, што чатыры ба-

леты пастаўлены і патрабуюць толькі афармлення, балет “Русціко” гатовы цалкам, акрамя гэтага, дзеці вывучылі “Турэцкі балет” [2, арк. 85]. Фактычна за два месяцы італьянскі мэтр падрыхтаваў шэсць балетаў, што, улічваючы нават рэпліку некаторых пастановак з гродзенскай сцэны, з’яўляецца значным вынікам. Тут адыгралі сваю ролю не толькі кваліфікацыя запрошанага спецыяліста, але і агульны ўзровень трупы, і наяўнасць у ёй танцоўшчыкаў, падрыхтаваных яшчэ А. Пуціні, якія былі знаёмыя з італьянскай манерай выканання і выкладання. Між тым Г. Петынеці сутыкаўся з пэўнымі цяжкасцямі, звязанымі, у першую чаргу, з матэрыяльным забеспячэннем балетаў. У архіве Радзівілаў захавалася некалькі лістоў балетмайстра, дзе ён скардзіцца на эканомію князя, якія не давалі яму тканіну на касцюмы і дазвалялі сабе непрыемныя водгукі ў яго бок [2, арк. 87 – 88, 97]. Аднак праца працягвалася, акрамя спектакляў і танцавальных дывертысментаў, італьянскі харэограф адказваў таксама за правядзенне маскарадаў і іншых відовішчаў, дзе мог спатрэбіцца балет. Выкананне Г. Петынеці сваіх абавязкаў задавальняла князя, тым больш што мэтр у лютым 1781 г. ажаніўся і стаў яшчэ больш звязаны з Нясвіжам, бо купіў там дом і нікуды не выязджаў, каб не пакідаць жонку адну [2, арк. 83]. Італьянскі балетмайстар спыніў сваю дзейнасць у балетнай трупе толькі ў 1786 г.

У дапамогу Г. Петынеці і А. Лойку ў 1782 г. да нясвіжскага балета быў далучаны яшчэ адзін італьянскі пастаноўшчык – Франчэска Касэлі (Francesco Caselli). Гэты танцоўшчык працаваў з Наверам у Вене і Венецыі, ставіў балеты французскага харэографа ў Варшаве ў 1774 – 1776 гг. Ф. Касэлі стварыў у Нясвіжы каля чатырох спектакляў у новым стылі так званага дзейснага балета, адным з іх стаў “Арфей у пекле” на музыку Яна Давіда Голанда. Лічыцца, што гэта была копія пастаноўкі Ж. Навера “Сыходжанне Арфея ў пекла”, сведкам ці ўдзельнікам якога быў італьянскі танцор [7, с. 199]. Балет збіраліся паказаць у час святкавання прыезду ў Нясвіж караля Рэчы Паспалітай Станіслава Аўгуста Панятоўскага ў верасні 1784 г. Аднак напярэдадні Ф. Касэлі з’ехаў у Варшаву, незадаволены недакладным выкананнем умоў аплаты, з-за чаго ён застаўся вінен вялікія грошы рамеснікам і купцам. Захаваўся водгук замкавага падскарбія, які пісаў князю аб працы гэтага балетмайстра, што “балет ён падрыхтаваў не з дапамогай ног, а дзякуючы шыкоўным касцюмам і дэкарацыям” [2, арк. 65]. Тым не менш гэты спектакль, як і іншы “дзейсны” балет “Пігмаліён” (пастаноўка А. Лойкі і Г. Петынеці), былі паказаны ў прызначаны час.

Пасля смерці К. Радзівіла Панае Каханку ў 1790 г. знакаміты балет быў распушчаны. Апошнім з вядомых харэографаў, запрошаных Радзівіламі, стаў чэх Францішак Шлянцоўскі (Frantisek

Szlancowski), які быў вучнем Ж. Навера. Праца Ф. Шлянцоўскага ў якасці балетмайстра і выкладчыка ў 1788 – 1792 гг. у слонімскай балетнай трупе Міхала Казіміра Агінскага мела вялікі поспех. У 1794 г. ён быў запрошаны княгіняй С. Турн-і-Таксіс у Заблудава для навучання танцам князя Дамініка Гераніма Радзівіла і іншых асоб [2, арк. 23]. Аднак адзін з найлепшых у Рэчы Паспалітай пастаноўшчыкаў ужо не меў магчымасці рэалізаваць сябе ў кіраванні балетнай трупай і служыў настаўнікам танцаў для апошняга нясвіжскага ардыната. Сярод нот з калекцыі Д. Радзівіла можна знайсці менуэты, паланэзы, англэзы, кантрдансы, вальсы, кадрылі і некалькі “польскіх танцаў” [5, арк. 100 – 101]. Напэўна, менавіта ім навучаў князя чэшскі балетмайстар.

За перыяд з 1746 да 1794 г. у беларускіх уладаннях Радзівілаў працавала дзевяць замежных і адзін беларускі балетмайстар. У большасці сваёй запрошаныя спецыялісты былі прадстаўнікамі італьянскай і французскай школ, чыя шматгадовая праца па арганізацыі трупы і пастаноўцы самастойных балетных спектакляў дазволіла стварыць адзін з найвялікшых і самых прафесійных танцавальных калектываў у Рэчы Паспалітай. Найбольш на яго стаўленне і развіццё паўплывалі А. Пуціні, Л. Дзюпрэ і Г. Петынеці. Сінтэз двух асноўных кірункаў балетнага мастацтва ў межах адной школы дазволіў беларускім танцоўшчыкам рэалізоўваць разнастайныя тэхнічныя і сцэнічныя задачы, даць магчымасць праявіць уласныя творчыя сілы, а таксама пашырыць успрыманне харэаграфіі сярод глядачоў і выканаўцаў як самастойнага і паўнавартаснага віду мастацтва.

Спіс літаратуры

1. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей НГАБ). – Фонд 694. – Воп. 1. – Спр. 67.
2. Лісты, дамовы і квітанцыі балетмайстраў і танцамайстраў (1750 – 1808) // НГАБ. – Фонд 694. – Воп. 1. – Спр. 75.
3. Частка дзённіка князя Радзівіла (XVIII ст.) // НГАБ. – Фонд 694. – Воп. 1. – Спр. 136.
4. Кніга ўліку грашовых выдаткаў Нясвіжскай галоўнай касы (1776 – 1778) // НГАБ. – Фонд 694. – Воп. 2. – Спр. 5011 (польск.)
5. Прыходна-расходныя ведамасці ўліку зерня, грошай; ведамасці ўліку нядоімак па выплаце падаткаў (1810 – 1813) // НГАБ. – Фонд 694. – Воп. 2. – Спр. 5183.
6. Ведамасці выплаты жалавання асабоваму складу артылерыйскіх рот у Слуцку і Нясвіжы, а таксама слугам кн. Карла Станіслава Радзівіла, ваяводы віленскага (1767 – 1768) // НГАБ. – Фонд 694. – Воп. 2. – Спр. 7438.
7. Барышев, Г. И. Театральная культура Белоруссии XVIII века / Г. И. Барышев; Союз театр. деятелей Респ. Беларусь. – Минск : Навука і тэхніка, 1992. – 290 с.
8. **Тэатральная Беларусь** : энцыклапедыя : у 2 т. / рэд. кал. : Г. П. Пашкоў [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 2002 – 2003. – Т. 2. – 576 с.
9. Miller, A. Teatr polski i muzyka na Litwie jako strażnice kultury Zachodu, 1745 – 1865 / A. Miller. – Wilno : Nakl. wyd. im. Stanisława i Tekli z hr. Borchow Lopacinskih, 1963. – 245 s.

Вольга КЛЕЦКІНА,

аспірантка Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 24.04.2013 г.

СЦЕЖКІ ЖЫЦЦЯ ПАЎЛІНЫ МЯДЗЁЛКІ

ДА 120-ГОДДЗЯ 3 ДНЯ НАРАДЖЭННЯ

Імя Паўліны Вікенцьеўны Мядзёлкі, вядомай дзяячкі беларускага Адраджэння, актрысы, настаўніцы, натурны рамантычнай і ўзнёслай, добра вядома чытачам “Роднага слова”. Яна сябрала з Цёткай, Уладзіславай Станкевіч (жонкай Янкі Купалы), Канстанцыяй Буйло, Браніславам Эпімахам-Шыпілам, Максімам Гарэцім, Янкам Купалам, Змітраком Бядулем, Браніславам Тарашкевічам, Вацлавам Ластоўскім і многімі іншымі прадстаўнікамі тагачаснай беларускай інтэлігенцыі.

Па ўспамінах Паўліны Мядзёлкі, далучылася яна да адраджэнцкага руху пасля беларускай вечарыны, што адбылася ў 1910 г. у Віленскім клубе чыгуначнікаў. Вось як пра гэта пісала сама Паўліна Вікенцьеўна: “12 лютага 1910 года ў зале клуба чыгуначнікаў на Херсонскай вуліцы мелася адбыцца першая ў Вільні беларуская вечарына... Публіка ўжо запоўніла ўсё фая, усе праходы паміж крэсламі ў зале, тоўпілася на сходах, што вялі ў залу, а хто не здолеў уціснуцца ў будынак, натоўпам стаялі на вуліцы і пад вокнамі залы...”

На сцэне... вялікі хор у беларускіх нацыянальных касцюмах. Дзяўчаты ў саматканых андараках, у вытканых нацыянальнымі ўзорамі белых кужэльных кашулях, рознакаляровых гарсэціках і вытканых такімі ж узорамі фартушках. Мужчыны ў белых з тонкай ваўнянай тканіны касцюмах: белыя нагавіцы запраўлены ў боты, верхняя белая вопратка, доўгая да каленяў, пашыта да стану, з чырвонымі выпускамі на каўняры, кішэнях і на бартах, падпязаныя чырвоным поясам, каўцы якога звісаюць

на баках, каўняры белых кашуль завязаны чырвонай жычкай... Выходзіць у чорным фраку кіраўнік хору кампазітар Рагоўскі. Узнімае рукі... Пры першых магутных урачыстых гуках гэтай песні, напісанай на словы Янкі Купалы... уся зала затаіла дых...

Пасля гэтага вечара мяне запрасілі на банкет. Там я пазнаёмілася з усімі арганізатарамі і ўдзельнікамі спектакля і хору, з нашаніўцамі. Словам, з таго часу я стала сваім чалавекам сярод нашаніўцаў...” [1, с. 24 –25].

Апантанасць нацыянальнай ідэяй мацавалася ў Пецярбургу. Тут Паўліна Вікенцьеўна наведвала Вышэйшыя камерцыйныя курсы, далучылася да беларускага студэнцтва, зрабілася жаданым гасцем вечарын, што ладзіліся на кватэры Браніслава Ігнатавіча Эпімаха-Шыпілы. У Пецярбургу ёй давялося сыграць галоўную ролю ў слаўтай купалаўскай “Паўлінцы”. Але сама Паўліна Мядзёлка ставіла сабе ў заслугу не выкананне ролі Паўлінкі, а шчырую працу на ніве настаўніцтва.

Спачатку маладая настаўніца працавала ў Жорнаўцы, у адным з маёнткаў княгіні Магдалены Радзівіл, дзе была адкрыта беларуская школа, а таксама ў Мядзведзічах. У гады Першай сусветнай вайны П. Мядзёлка шчыравала ў дзіцячым прытулку, была адказным сакратаром Беларускага камітэта дапамогі ахвярам вайны. Пазней – інструктарам беларускіх школ у Гродне (1919). Летам 1922 г. беларускі аддзел Міністэрства асветы Латвіі запрасіў яе на пасаду настаўніцы беларускай мовы і літаратуры ў Дзяржаўную беларускую гімназію ў Дзвінску (цяпер – Даўгаўпілс), дзе яна выкладала і на настаўніцкіх курсах. Чорнай старонкай лёсу сталі арышт і высылка за межы Беларусі ў 1930 г. З восені 1932 г. П. Мядзёлка працавала ў школах Масквы, а ўлетку 1947 г. пераехала ў Будслаў, дзе да 1958 г. настаўнічала, стала арганізатарам харавога і драматычнага калектываў, што з поспехам выступалі на абласных і рэспубліканскіх конкурсах. У Будславе Паўліна Вікенцьеўна напісала свой найбольш значны твор – мемуары “Сцежкамі жыцця”.

Праз усе ўспаміны Паўліны Мядзёлкі праходзіць сцверджанне: “Школа забірала ўвесь мой час...” [1, с. 146]. І сапраўды, школа была яе жыццём, яе асалодай, яе болем... Вельмі правільна напісаў пра Паўліну Вікенцьеўну Язэп Янушкевіч: “...адной з тых, хто ў зломны для Беларусі час годна і гарача набліжаў лепшую будучыню разрабаванай

Удзельнікі мастацкай самадзейнасці Беларускай сельскагаспадарчай акадэміі.

Горкі, красавік 1927 г. з фондаў Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы.

ліхадзеямі Радзімы, была Паўліна Мядзёлка. Не проста купалаўская гарэзлівая Паўлінка, не толькі бяздольная Зося. Але і Настаўніца, Асветніца..." [2].

У фондах Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы захоўваецца цікавая арыгінальная фатаграфія "Група жанчын у беларускім адзенні. Красавік 1927 года. Горкі. Беларускае сельскагаспадарчая акадэмія. Гурток мастацкай самадзейнасці" з архіва Язэпа Сушынскага.

На жаль, дачка Язэпа Сушынскага, Ядвіга Кавальчук, не змагла адказаць, адкуль у яе бацькі гэты фотаздымак, а таму гэтае пытанне яшчэ чакае свайго даследавання.

Паўліна Вікенцеўна Мядзёлка ўспамінала, што ў студзені 1927 г. яна атрымала прапанову заняць пасаду асістэнта кафедры беларусазнаўства Горацкай сельскагаспадарчай акадэміі, якой у той час загадваў Максім Гарэцкі, а яго памочнікам быў Юрка Гаўрук. Пасля знаёмства са студэнтамі і малодшымі навукоўцамі ўстановы яна арганізавала харавы і драматычны гурткі. Знайшліся даволі добрыя галасы і нядрэнныя самадзейныя актёры. Хор быў без музычнага суправаджэння. У хуткім часе пачалі даваць канцэрты, дзе выконвалі творы з рэпертуару хору Тэраўскага, урыўкі з музычнай п'есы "На Купалле", народныя песні.

Леаніла Чарняўская, жонка Максіма Гарэцкага, аб'яднала некаторых жонак выкладчыкаў, маладых навуковых супрацоўніц, і яны шмат дапамагалі ў арганізацыі вечароў, канцэртаў, спектакляў. Апрача студэнцкага хору, дзейнічаў другі невялікі хор толькі з навукоўцаў. Жанчыны вышывалі народным арнамантам кашулі, фартухі і апраналіся ў беларускія нацыянальныя касцюмы. У час прыезду ў Горкі Якуба Коласа ўся каларытная група сфатаграфавалася з паэтам.

На здымку з архіва Язэпа Сушынскага сярод жанчын Якуба Коласа няма, аднак у фондах Дзяржаўнага літаратурна-мемарыяльнага музея Якуба Коласа захоўваецца арыгінальная фатаграфія "Якуб Колас сярод удзельнікаў мастацкай самадзейнасці Беларускай сельскагаспадарчай акадэміі" (Горкі, красавік 1927 г.), зробленая ў той жа час. Якуб Колас прыезджаў у Горкі ў красавіку 1927 г. і выступаў на літаратурным вечары ў студэнцкім клубе акадэміі. А вечарам на кватэры Максіма Гарэцкага сабраліся выкладчыкі і студэнты – члены літаратурнага аб'яднання, удзельнікі харавога і драматычнага гурткоў. Слухалі творы Якуба Коласа ў яго асабістым выкананні, спявалі, фатаграфаваліся на памяць...

А ці бываў у Горках Янка Купала? Вядома, што народны паэт прыезджаў у Горы-Горкі ў 1925 г.

Якуб Колас сярод удзельнікаў мастацкай самадзейнасці Беларускай сельскагаспадарчай акадэміі. Горкі, красавік 1927 г.
З фондаў Дзяржаўнага літаратурна-мемарыяльнага музея Якуба Коласа.

двойчы: 6 – 7 чэрвеня ў сувязі з 20-годдзем свайго літаратурнага дзейнасці і 28 лістапада для ўдзелу ва ўрачыстасцях, прысвечаных пераўтварэнню сельскагаспадарчага інстытута ў акадэмію. Наступны раз Янка Купала наведаў Горкі 12 лютага 1928 г. разам з членамі літаратурнага аб'яднання "Польмя" Андрэем Александровічам, Цішкам Гартным, Міхайлам Грамыкам, Алесем Дударом і Міхасём Зарэцкім. Алесь Дудар так пісаў пра тую паездку: "...Вось яны, гэтыя Горкі – горад падобны на мястэчка і побач з ім стогадовая акадэмія – той гадавальнік, што падрыхтоўвае для Беларусі гэтак патрэбных ёй спецыялістаў па сельскай гаспадарцы... Горацкія настаўнікі аказаліся... шчырымі і гасціннымі людзьмі... Спаткалі яны нас як не трэба лепей" [3].

Па ўспамінах Гаўрылы Гарэцкага, Янка Купала выступаў перад студэнтамі і выкладчыкамі з ахвотай, шчыра дзяліўся творчымі планами, чытаў свае вершы, вёў сардэчную размову з прысутнымі.

Звестак пра тое, ці глядзеў Янка Купала выступленні харавога і драматычнага гурткоў акадэміі, няма. Адно вядома дакладна: у 1927 г. у Горках ён сустракаўся з Паўлінай Мядзёлкай, якая працавала тут з 1927 да 1930 г. – выкладала беларускую мову ў акадэміі і вяла заняткі на рабфаку.

Спіс літаратуры

1. Мядзёлка, П. В. Сцежкамі жыцця / П. В. Мядзёлка. – Мінск : Маст. літ., 1974.
2. Янушкевіч, Я. Невядомыя старонкі жыцця Паўліны Мядзёлкі / Я. Янушкевіч // Голас Радзімы. – 1993. – № 38. – 23 верас. – С. 6.
3. Няхай, М. В. Сустрэчы з Прыдняпроўем / М. В. Няхай. – Мінск : Польмя, 1992. – С. 15.

Надзея САЕВІЧ,
галоўны захавальнік

Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы.

ХРЫСЦІЯНСКАЯ ТЭМАТЫКА Ў СУЧАСНЫХ БРАДВЕЙСКІХ І ОФ-БРАДВЕЙСКІХ МЮЗІКЛАХ І РОК-ОПЕРАХ

Артыкул прысвечаны пытанням увасаблення хрысціянскай тэматыкі на сцэне тэатраў Бродвэя і Оф-Бродвэя ў канцы ХХ – пачатку ХХІ ст. Аўтар канцэнтруе ўвагу не так на асаблівасцях рэжысёрскай інтэрпрэтацыі і мастацкіх сродках спектакляў, як на вызначэнні месца ў іх духоўна-маральнага кампанента, яго значнасці. Адрасавана шырокаму колу чытачоў, якія цікавяцца гісторыяй тэатра, музыкі і рэлігіі, а таксама спецыялістам-гуманітарным.

Ключавыя словы: *хрысціянская тэматыка, Бродвэй, Оф-Бродвэй, рок-опера, мюзікл, рэжысёрская інтэрпрэтацыя, мастацкія сродкі.*

This article is devoted to the questions which embodies Christian themes from the theaters of Broadway and off-Broadway at the end of XX – beginning of XXI century. The author pays attention not only to the features of interpretation director and artistic means of the performances, but to the definition of a place and its spiritual and moral components of its significance. It is addressed to a wide range of readers interested in the history of the theater, music and religion as well as those specializing in the humanities disciplines.

Зварот тэатральных рэжысёраў да хрысціянскай тэматыкі – з’ява нярэдка, і характарызуецца яна, перш за ўсё, імкненнем да індывідуальнай інтэрпрэтацыі рэлігійнай ідэі, абумоўленай светапоглядам і светаадчуваннем, а таксама асаблівасцямі творчага метаду аўтара.

Калі айчыннаму тэатру ўласцівы глыбокі псіхалагізм, разуменне высокай духоўна-маральнай місіі, арыентацыя на элітарнага глядача, то ў бродвэйскіх тэатрах* спектаклі ствараюцца ва ўмовах высокаэфектыўнага тэатральнага менаджменту, носяць пераважна забаўляльны характар і разлічаны на прызнанне і густы масавай публікі, на камерцыйны поспех.

Мэта гэтага артыкула – вызначэнне месца, якое займае духоўна-маральны кампанент у сучасных пастаноўках бродвэйскіх і оф-бродвэйскіх тэатраў, яго значнасці.

На працягу многіх гадоў Бродвэй быў асноўным пастаўшчыком мюзіклаў і рок-опер у Заходнюю Еўропу і бясспрэчным заканадаўцам моды ў гэтай сферы сусветнага шоу-бізнесу, чаму спрыяла традыцыя бродвэйскіх тэатраў гасраляваць са шматлікімі прэв’ю мюзікла ці рок-оперы перад прэм’ерай. Прэв’ю (ад англ. *preview* ‘папярэдні прагляд’) дазваляе сабраць дадатковыя грашовыя сродкі ў выпадку поспеху пастаноўкі або пазбегнуць камерцыйных рызык у выпадку яе правалу.

Своеасаблівае супрацьпастаўленне бродвэйскім тэатрам – авангардны, некамерцый-

ны тэатр Оф-Бродвэя і Оф-Оф-Бродвэя (англ. *off* ‘па-за’). Першапачаткова так называлі сцэнічныя пляцоўкі ў Нью-Ёрку, што знаходзіліся за межамі тэрыторыі, якая традыцыйна лічыцца тэатральным Бродвеем. Пачынаючы з 1950-х гг. у тэатрах Оф-Бродвэя ставяцца дзёрзкія і эксперыментальныя спектаклі. Парадаксальна, што, нягледзячы на непрыманне бродвэйскіх штампаў, значная колькасць оф-бродвэйскіх спектакляў пасля знаходзіць увасабленне на сцэне менавіта бродвэйскіх тэатраў. Тэатры Оф-Бродвэя сталі “ўрадлівай глебай, пазбаўленыя ціску камерцыйнай вытворчасці і крытыкі, яны дапамаглі стаць на ногі сотням будучых бродвэйскіх знакамітаццей” [1, с. 94].

У выніку аналізу рэпертуару бродвэйскіх тэатраў і прагляду відэазапісаў спектакляў канца ХХ – пачатку ХХІ ст. намі выяўлены наступныя музычныя спектаклі хрысціянскай тэматыкі: рок-опера “Ісус Хрыстос – суперзорка” Э. Лойда-Уэбера і Ц. Райса (2012, рэжысёр Д. Макануф) і мюзіклы “Іосіф і яго дзівосны знакаляровы плашч сноў” Э. Лойда-Уэбера і Ц. Райса (1993, рэжысёр С. Пімлот), “Адвержаныя” К.-М. Шонберга і А. Бубліля (2006, рэжысёр Д. Керд і Т. Нан), “Дзейнічай, сястра!” А. Менкі і Г. Слейтэр (2011, рэжысёр Д. Закс).

Рок-опера “Ісус Хрыстос – суперзорка” ставілася на сцэне бродвэйскіх тэатраў тройчы: у 1971, 2000, 2012 гг. Апошняя версія знакамітай рок-оперы ўяўляе сабой высокабюджэтнае шоу з багатымі спецэфектамі, акраббатычнымі трукамі і сучаснай харэаграфіяй. Аднак нягледзячы на відовішчнасць і маштабнасць пастаноўкі, а таксама прафесіяналізм яе стваральнікаў і ўдзельнікаў, яна была знята з рэпертуару “Ніл Сайман Тэатра” праз не-

* **Бродвэйскі тэатр** (англ. *Broadway theatre*) – від камерцыйнага тэатральнага мастацтва. Бродвэй – агульная назва тэатраў у Нью-Ёрку, размешчаных у раёне аднайменнай вуліцы на востраве Манхэтэн у так званым Тэатральным квартале. Спектакль (ці шоу) лічыцца “пастаўленым на Бродвэй”, калі ён адбыўся ў адным з яго тэатраў. Бродвэй з’яўляецца асновай амерыканскай тэатральнай культуры. – *Заўвага рэд.*

калькі месяцаў пракату (пасля 116 спектакляў і 24 прэв'ю). Не апошнюю ролю ў гэтым адыгралі негатыўныя водгукі тэатральных крытыкаў, якія ўказвалі на “адсутнасць духоўнасці” ў спектаклі, а П. Нолана, выканаўцу ролі Ісуса Хрыста, папракалі ў імітаванні амерыканскіх рок-ідалаў.

Літаратурны матэрыял рок-оперы (Ц. Райс) дае значную свабоду для разнастайных рэжысёрскіх эксперыментаў, таму што ў ім назіраюцца дастаткова вольная трактоўка ключавых момантаў біблейскай гісторыі, нестандартныя псіхалагічныя характарыстыкі галоўных герояў і матываў іх учынкаў. Нягледзячы на тое, што ў цэнтры апавядання сем апошніх дзён жыцця Ісуса Хрыста, асноўным персанажам аўтар робіць Іуду.

На гэтую ролю рэжысёр запрасіў маладога акцёра Д. Янга (пасля атрымаў прэстыжную тэатральную ўзнагароду “Тоні” за найлепшую мужчынскую ролю ў спектаклі), чый вобраз Іуды, у прачытанні Д. Макануфа, пакідае ўражанне асобы моцнай, рацыянальнай, паслядоўнай у сваіх дзеяннях. Ісус жа эмацыянальна, чулівы і ў некаторых момантах паводзіць сябе нібы чалавек, які страціў уладу над наतोўпам. Занепакоены лёсам паслядоўнікаў Ісуса, Іуда на працягу ўсяго спектакля выступае з актыўнай крытыкай у адрас Сына Божага. Каб прадухіліць народны бунт супраць рымлян і наступнае кровапраліцце, ён адважваецца на здраду.

Героі рок-оперы сумняваюцца ў правільнасці сваіх дзеянняў, пакутуюць, робяць спробы змяніць ход гісторыі. Аднак да фіналу спектакля робіцца відавочным, што ўсе падзеі прадвызначаны Богам і таму непазбежныя.

Арыгінальнае і сцэнаграфічнае рашэнне спектакля. Прасторы сцэны з трох бакоў акружае велізарны святлодыёдны экран, які выкарыстоўваецца не толькі для дэманстрацыі светлавых дынамічных эфектаў, але і для паказу відэавяявы. Часта на экране, як у штодзённых навінах CNN, мільгаюць фрагменты апошніх дзён жыцця Хрыста, ідзе бягучы радок з укажаннем месца дзеяння і нават адлічваецца час да распяцця. Дзякуючы старанна прадуманай партытуры святла ствараецца пэўная атмасфера для кожнага эпізоду.

Рухомая металічная платформа дазваляе паказваць цікавыя мізансцэны па вертыкалі. Так, напрыклад, у адной з галоўных сцэн за спінай Ісуса Хрыста з'яўляецца велізарны крыж, які свеціцца. Платформа рухаецца, павольна падымае акцёра, які раскінуў рукі ў бакі і ўрэшце паўстае нібы ўкрыжаваным.

Дызайнер адзення П. Тазвел пры стварэнні касцюмаў да спектакля звяртаўся да гістарычнага адзення іўдзеяў пачатку нашай эры, спалучаючы натуральныя палотны пастэльных колераў і багацце драпіровак з яркімі і бліскучымі сінтэтычнымі тканінамі і стразамі, характэрнымі для фэшн-стылю.

Спектакль разлічаны на атрыманне максімальнага камерцыйнага прыбытку, а таму ўніверсальны з пункту гледжання мэтавай аўдыторыі. У рэкламных аб'явах агучвалася, што да прагляду запрашаюцца нават дзеці, бо сцэны гвалту нівеліраваны, а ў любоўным трохкутніку Ісус (П. Нолан) – Марыя Магдаліна (Ч. Кэнэ-дзі) – Іуда (Д. Янг) увага акцэнтуюцца на эмацыянальных, а не фізічных праявах.

У цэлым, нягледзячы на супярэчлівыя водгукі гледачоў і крытыкаў, Э. Лойд-Уэбер высока ацаніў пастаноўку Д. Макануфа, адзначыўшы, што гэтую сцэнічную версію вылучаюць смеласць і рэалістычнасць і яна найбольш удалая сярод створанага раней [2].

З 1993 да 1994 г. на сцэне брадвейскага тэатра Мінскоф гледачы мелі магчымасць убачыць яшчэ адну працу Э. Лойда-Уэбера і Ц. Райса – мюзікл “Іосіф і яго дзівосны рознакаляровы плашч сноў” (1968). У аснове сюжэта – біблейская легенда пра Іосіфа. Аднак Ц. Райс прызнаваўся, што для працы над мюзіклам выкарыстоўваў не арыгінальны біблейскі тэкст, а яго пераказ для дзяцей, на прачытанне якога драматургу спатрэбілася зусім няшмат часу – “не больш за чатыры хвіліны” [3, с. 86]. Іосіф – адзін з дванаццаці сыноў Іакава, якога старэйшыя браты прадалі ў рабства. У няволі Іосіф перажыў нямала цяжкасцей, але дзякуючы свайму дару разгадаць сны заняў высокае становішча пры двары егіпецкага фараона. Пасля лёс звёў яго з братамі, але Іосіф дараваў ім і не стаў помсціць.

Працуючы над музычным матэрыялам да спектакля, кампазітар звяртаўся да розных музычных жанраў і стыляў, часам ствараючы парадаксальныя міксты (ад лац. *mixtus* ‘змешаны’), што складаюцца з папулярных мелодый 1960-х гг., матываў кантры і каліпса, лірычных балад, стылізацый пад французскі шансон, цытат з кампазіцый Э. Прэслі і інш.

Новая сцэнічная версія рэжысёра С. Пімлота адрозніваецца ад работ папярэднікаў не так кардынальна новай канцэпцыяй, як маштабнасцю і відовішчнасцю пастаноўкі. Мюзікл пачынаецца з пралога, дзе актрыса паведамляе дзецям-артыстам, якія яе акружаюць, што ім будзе расказана гісторыя аднаго летуценніка, чые мары спраўдзіліся: “Хто ведае наперад – пашанцуе, не

пашанцуе? Але калі ты вельмі будзеш верыць у мары, усё атрымаеш” [3, с. 76]. Гэты зачын нібы падрыхтоўвае глядачоў да дзеяння спектакля, што будзе разгортвацца не ў стрыманай і суровай эстэтыцы Старога Запавету, а ў атмасферы чароўнай казкі.

Дэкарацыйнае рашэнне пастаноўкі распрацавана сцэнографамі з улікам тыповых вобразна-візуальных асацыяцый глядача. Так, дзеянне, што адбываецца ў Егіпце, пазначаецца выявай галавы велізарнага сфінкса, пустыня – пясчанымі барханамі, турма – вокнамі-кратамі і да т. п. Для паказу часу дзеяння і стварэння пэўнага настрою выкарыстоўваецца экран, на якім з’яўляюцца выявы зорнага або блакітнага неба, егіпецкія іерогліфы, твары герояў і інш. Касцюмы персанажаў уражваюць разнастайнасцю і яркасцю.

Біблейская гісторыя пра падзеі ў жыцці Іосіфа і яго сям’і, перададзеная даступнымі для ўспрымання масавага глядача мастацкімі сродкамі, заваявала практычна ўвесь свет. Спектакль убачылі ў трынаццаці краінах, а ў Амерыцы мюзікл лічыцца адным з найлепшых твораў для пастаноўкі ў школьных тэатрах і дарослых аматарскіх калектывах.

Хрысціянская тэматыка знайшла сваё адлюстраванне і ў мюзікле “Адвержаныя”, прэм’ера якога на Бродвэй адбылася ў 1987 г. У 2006 г. ён быў адноўлены рэжысёрамі Д. Кертам і Т. Намам. У аснове сюжэта – адзін з самых значных твораў сусветнай літаратуры, аднайменны раман В. Гюго, што называюць “сучасным Евангеллем” за зварот да маральна-філасофскіх праблем і галоўных пытанняў быцця. Па вызначэнні аўтара, гэты раман “з пачатку да канца, у цэлым і ў падрабязнасцях уяўляе рух ад зла да добра, ад несправядлівага да справядлівага, ад памылковага да праўдзівага, ад цемры да святла, ад прагнасці да сумленнасці, ад гнілі да жыцця, ад скоцтва да абавязку. Кропка адпраўлення – матэрыя, мэта – душа. У пачатку – гідра, у канцы – анёл” [4, с. 85].

Бродвейская пастаноўка 2006 г. вылучаецца рэалістычнасцю, імкненнем да гістарычнай дакладнасці і багаццем масавых сцэн. Своеасаблівым сімвалам мюзікла стаў фрагмент гравюры з выявай маленькай Казеты, што належыць аднаму з вядучых мастакоў акадэмічнай школы жывапісу XIX ст. Э. Баяра. У пралогу мюзікла гэты фрагмент праецыруецца на заслону з празрыстага матэрыялу.

Яшчэ адна праца на хрысціянскую тэму – гэта мюзікл “Дзейнічай, сястра!”. Пасля вялікага камерцыйнага поспеху спектакля ў Каліфорніі, Атланце, Лондане мюзікл быў

пастаўлены ў 2011 г. на Бродвэй і стаў сцэнічнай версіяй аднайменнага фільма 1990-х гг. рэжысёра Э. Ардаліна (з актрысай В. Голдберг у галоўнай ролі). Незвычайнае месца дзеяння – жаночы каталіцкі манастыр – правакуе мноства камедыйных сітуацый. Тут даводзіцца хавацца спявачцы Далорыс, палюбоўніцы гангстара і гаспадара казіно. Геранія не толькі прымярае на сябе ролю манашкі – сястры Мэры Кларэнс, але і актыўна ўмешваецца ў жыццё манастыра. Так, пачуўшы бязладныя спевы царкоўнага хору, яна пачынае кіраваць ім, дзякуючы чаму ў царкоўныя спевы пранікаюць матывы і рытмы рок-н-ролу. Далорыс прымушае сяцёр выйсці на вуліцы і служыць Богу не толькі малітвамі, але і добрымі справамі. Галоўную жаночую ролю ў спектаклі выканаў П. Мілер.

Асноўны элемент сцэнаграфіі спектакля – каляровыя вітражы ў выглядзе стральчатых аракаў, так званая гатычная ружа і статуя Дзевы Марыі, што ствараюць эфект прысутнасці ў сярэднявечным саборы. Вялікае значэнне мае святлопластычная арганізацыя сцэнічнай прасторы, дзякуючы якой адбываецца змена візуальнага рада без змены дэкарацый. Так, напрыклад, у асобных сцэнах на фоне поўнага зацямнення вылучаюцца толькі царкоўныя драўляныя лавы або падсветленыя крыжы.

Сцэнічныя касцюмы для спектакля ствараліся на аснове рэальнага манаскага адзення ў традыцыйнай чорна-белай гаме. Аднак у фінале звычайна аблічча сяцёр робіцца іншым, дзякуючы фактуры матэрыялу, замененага з бавоўны на сінтэтычныя бліскучыя тканіны, што прыносіць элемент багемнасці і шыку ў паважную і набожную атмасферу манастыра.

Мюзікл “Дзейнічай, сястра!”, безумоўна, высокамастацкі твор. Аднак у ім можна выявіць пэўную дваістасць: з аднаго боку, камедыйнасць спектакля будзе на высмейванні царкоўных канонаў і прыніжэнні аўтарытэту царквы, з іншага боку, звышзадача спектакля – папулярызацыя такіх хрысціянскіх каштоўнасцей, як міласэрнасць, дабрыня, справядлівасць і г. д.

У авангардных некамерцыйных оф-бродвейскіх мюзіклах “Кніга мармонаў” (2011, музыка і тэкст Т. Паркера, М. Стоўна і Р. Лопеса) і “Алтар бойз” (2005, музыка і тэкст Г. Адлера, М. П. Уокера) асноўным з’яўляецца мастацкі прыём, назва якога даслоўна перакладаецца з англійскай мовы як “рэлігійная сатыра”. Паняцце *рэлігійная сатыра* (англ. *religious satire*) выкарыстоўваюць пераважна амерыканскія

аўтары для абазначэння мастацкіх сатырычных прыёмаў, накіраваных на высмейванне рэлігійных перакананняў, патрабаванняў культуры, прадстаўнікоў рэлігійных канфесій і г. д. У айчынным мастацтвазнаўстве рэлігійную сатыру часцей называюць філасофскай. Прэм'ера мюзікла “Кніга мармонаў” адбылася ў сакавіку 2011 г. у Тэатры Юджына О'Ніла (пасля пастаноўка атрымае 9 тэатральных узнагарод). У аснову сюжэта пакладзена гісторыя пра паездку двух амерыканцаў-мармонаў у афрыканскую Уганду з мэтай распаўсюджвання сваёй веры сярод мясцовых жыхароў. Аднак калі місіянеры сутыкаюцца з праблемамі, маштаб якіх першапачаткова нават не ўяўлялі – галечай, смяротнасцю, голадам, гвалтам, СНІДам, – яны пачынаюць разумець, што іх роля не абмяжуецца толькі прапагандай веравучэння.

Апанутыя з асаблівай дбайнасцю па ўсіх правілах дрэс-коду ў аднолькавую чорна-белую ўніформу, з гальштукімі і бэйджамі на грудзях, акуратна прычасаныя і з ветлівымі ўсмішкамі на тварах, місіянеры выглядаюць недарэчна на фоне афрыканскіх трушчоб. Іх вера шчырая, але не ўспрымаецца мясцовымі жыхарамі як ключ да выратавання ад рэальных бед.

Цікавая рэакцыя на спектакль Царквы Ісуса Хрыста святых апошніх дзён, якая не стала выказваць адкрытага пратэсту супраць высмейвання свайго веравучэння. Больш за тое, прадстаўнікі мармонаў размясцілі рэкламу і далі спасылку на афіцыйны сайт сваёй царквы на праграмах мюзікла, калі той ішоў у Лос-Анджэлесе.

Мюзікл “Алтар бойз” – пародыя на рэальны панк-рок-гурт з паўднёвай Каліфорніі з ідэнтычнай назвай, чыя велізарная папулярнасць была абумоўлена спалучэннем цяжкага року з глыбакадумнымі, натхнёнымі рэлігійнымі тэкстамі, скіраванымі да свецкай аўдыторыі. Пасля распаду групы яе барабаншчык стаў царкоўным пастарам у штаце Арызона.

У мюзікле “Алтар бойз” высмейваецца феномен хлапечых груп і папулярнасць музыкі хрысціянскай тэматыкі ў сучаснай амерыканскай культуры. У іранічным ракурсе пададзены галоўныя героі, удзельнікі музычнага калектыву з сімвалічнымі імёнамі – Мацвей, Марк, Лука, Хуан і Аўраам. Наіўнасць і шаблоннасць іх творчасці адчуваецца ва ўсім: у песнях, танцах, музыцы, звароце да аўдыторыі з размовамі пра Бога і да т. п. Падчас дзеяння, што ўяўляе сабой рок-канцэрт, “Алтар бойз” неаднаразова правяраюць машыну – “Датчык душ DX-12”, на дысплэі якой адлюстроўваецца

колькасць абцяжараных сумненнямі душ гледачоў у зале. Мэта музыкантаў заключаецца ў скарачэнні да нуля колькасці такіх душ да канца канцэрта.

“Алтар бойз” – адзін з самых папулярных мюзіклаў Оф-Брадвэя, за перыяд з 2005 г. да 2010 г. прайшло 16 прэв'ю і 2032 спектаклі.

Такім чынам, хрысціянская тэматыка прысутнічае ў рэпертуары брадвейскіх тэатраў, аднак хрыстацэнтрычнасць названых пастановак нярэдка выклікае сумненні, роўна як і абвешчаныя рэжысёрамі высокія мэты адраджэння духоўнасці і маральнасці сродкамі мастацтва. Перш за ўсё, падобны зварот да “вечных сюжэтаў”, якія маюць, як вядома, архетыпавыя і міфалагічныя карані, – гэта спроба ўплываць на падсвядомасць чалавека для ўстанаўлення кантакту з любым гледачом і падтрымання яго ўстойлівай цікавасці, бо папулярнасць і доўгае сцэнічнае жыццё брадвейскіх мюзіклаў і рок-опер – гэта гарантыя вялікага камерцыйнага поспеху. Як справядліва заўважаў тэатразнаўца В. Вульф, «зрэдку і Брадвей адкрывае мастацкія каштоўнасці, але ён захоўвае сваю дзіўную здольнасць “зніжаць” любую праблемную тэматыку, ператвараючы яе ў аб'ект камерцыйнага адчужэння» [5, с. 85]. Што тычыцца пастановак некамерцыйных оф-брадвейскіх калектываў, то яны імкнуцца да рэлігійнай сатыры, каб падтрымаць свой імідж авангардысцкіх, эпатажных, вольных у самавыяўленні тэатраў.

Спіс літаратуры

1. Bloom, K. Off Broadway, Part 1. Broadway Musicals: The 101 Greatest Shows of All Time / K. Bloom, F. Vlastnik. – Black Dog Publishing, 2008. – 214 p.
2. Hetrick, A. “It Is Finished” : Jesus Christ Superstar Revival closes on Broadway July 1 / A. Hetrick // Playbill.com [Электронны рэсурс]. – 2000. – Рэжым доступу : <http://www.playbill.com/news/article/167599-It-Is-Finished-Jesus-Christ-Superstar-Revival-Closes-On-Broadway-July-1>. – Дата доступу : 20.12.2012.
3. Великие мюзиклы мира / науч. ред. И. Емельянова. – М. : ОЛМА-Пресс, 2002. – 704 с.
4. Брахман, С. “Отверженные” Виктора Гюго / С. Брахман. – М. : Худож. лит., 1968. – 104 с.
5. Вульф, В. От Бродвэя немного в сторону: Очерки о театральной жизни США, и не только о ней, 70-е гг. / В. Вульф. – М. : Искусство, 1982. – 264 с.

Валянціна АБАНИНА,
аспірантка кафедры беларускай і сусветнай
мастацкай культуры Беларускага дзяржаўнага
ўніверсітэта культуры і мастацтваў.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 01.04.2013 г.

ТЭЛЕКАНАЛ “БЕЛАРУСЬ 3” – НАДЗЕІ І ЗДЗЯЙСНЕННІ

Інфармацыйная тэлевізійная прастора Беларусі пашыраецца. 8 лютага 2013 г. пачаў сваю дзейнасць новы культуралагічны канал, які вельмі чакалі ў грамадстве – “Беларусь 3”.

У нашай краіны з’явілася магчымасць заявіць на ўвесь голас пра беларускую культуру, гісторыю і мастацтва. Такую магчымасць даюць лічбавае тэлебачанне і інтэрнэт-вяшчанне. Менавіта дзякуючы гэтым тэхналогіям тэлеканал “Беларусь 3” можна глядзець, не толькі ў Беларусі, але і ва ўсім свеце.

Адзін з герояў легендарнага фільма “8½” Ф. Феліні ў час размовы з галоўным героем – рэжысёрам – сказаў: “На вас ляжыць вялікая адказнасць – кінамастацтва, які можа выхаваць ці сапсаваць мільёны душ”. Тое самае сёння можна сказаць і пра тэлебачанне, бо яно таксама з’яўляецца экранным мастацтвам.

Галоўная роля ў адкрыцці канала “Беларусь 3” належыць старшыні Белтэлерадыёкампаніі Генадзю Давыдзьку. Аўтару гэтага матэрыялу давялося паразмаўляць з Генадзем Браніславічам пра гісторыю стварэння і стратэгію развіцця новага тэлеканала, а таксама прысутнічаць пры сустрэчы кіраўніка Белтэлерадыёкампаніі з калектывам тэлеканала “Беларусь 3”, дзе і былі акрэслены асноўныя кірункі працы.

Старшыня Белтэлерадыёкампаніі распавёў, што адкрыццё культуралагічнага канала – гэта яго мара яшчэ з моманту прызначэння на пасаду ў 2010 г. На сустрэчы з Прэзідэнтам Рэспублікі Беларусь А. Р. Лукашэнкам Генадзь Браніславіч прапанаваў зрабіць з Белтэлерадыёкампаніі холдынг і размежаваць каналы па сегментах глядацкай аўдыторыі і жанрах: “Беларусь 1”, “Беларусь 2”, “Беларусь 3”, “Беларусь 24”. Прэзідэнт ідэю падтрымаў. Усіх чакала вялікая праца.

Кадр з перадачы “Зямля беларуская” канала “Беларусь 3”.

Старшыня
Белтэлерадыёкампаніі
Генадзь Давыдзька.

Калі з’явілася патрэба ў добрым менеджары і арганізатары для стварэння канала “Беларусь 3”, ён знайшоўся ў асобе Віктара Уладзіміравіча Маючага – былога старшыні Гомельскага тэлебачання, а потым галоўнага дырэктара міжнароднага тэлеканала “Беларусь-ТВ”.

У Белтэлерадыёкампаніі адбыўся рэбрэндынг. Па задуме Г. Давыдзькі, паміж каналамі былі падзелены наступныя функцыі: “Беларусь 1” – галоўны тэлеканал краіны, грамадскі, інфармацыйны, аналітычны, спазнавальны, на якім нават спрактыкаваны і патрабавальны глядач можа знайсці самы разнастайны і якасны тэлепрадукт; “Беларусь 2” – забаўляльны канал, прызначаны найперш для адпачынку маладой аўдыторыі (спорт, гумар, кінафільмы і г. д.); “Беларусь 3” – адукацыйна-спазнавальны, культуралагічны канал, дзе шмат увагі аддаецца дзіцячай аўдыторыі, паказу не толькі беларускай, але і сусветнай гісторыі і культуры. Канал “Беларусь 24” – спадарожнікавы канал, што вясчае на ўвесь свет і дае поўнае ўяўленне пра жыццё сучаснай Беларусі.

Такім чынам, месца і роля новага канала “Беларусь 3” былі акрэслены з самага пачатку. Трэба дадаць, што пры стварэнні канала яго кіраўніцтва дакладна сфарміравала нарматыўны менеджмент, што ўключае распрацоўку і рэалізацыю філасофіі кампаніі, яе пазіцыю на канкурэнтным рынку і фарміраванне агульных стратэгічных намераў. Місія тэлеканала “Беларусь 3” была сфармулявана як “пазіцыянаванне культуры як сукупнасці матэрыяльных і інтэлектуальных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь у сучаснай медыясферы”. Стратэгічныя мэты канала былі абзначаны

як “пашырэнне беларускай інфармацыйнай прасторы ў свеце і фарміраванне беларускага кантэнтну, падтрымка культурнай і нацыянальнай самаідэнтычнасці, знаёмства з сусветнай культурай, замацаванне медыйнымі сродкамі аўтарытэту дзяржаўнай улады”.

Зыходзячы з гэтага, старшыня Белтэлерадыекампаніі зазначыў, што перад творчым калектывам, які павінен стаць “крытэрыем густу” сучаснай культуры, адкрываецца вялікая прастора для дзейнасці. Важна ствараць перадачы як для самых маленькіх тэлегледачоў, так і для прафесіяналаў у галіне мастацтва, прычым каля 90% кантэнтну – на беларускай мове. Фармат канала дазваляе запрашаць цікавых гасцей і рабіць перадачы ў самых розных жанрах. Творчая інтэлігенцыя, настаўнікі, супрацоўнікі міністэрстваў культуры, інфармацыі і адукацыі з вялікім задавальненнем будуць удзельнічаць у стварэнні такіх праграм.

Нацыянальнае мастацтва дазваляе адчуць сваю прысутнасць у агульнасусветнай культурнай прасторы. Таму ў тых краінах, дзе гэта разумеюць, дзяржава ўкладвае ў культуру вялікія грошы. А ці дастаткова сродкаў выдаткоўваецца ў нас? З гэтага пытання пачалася наша размова з **Генадзем Браніслававічам Давыдзькам**.

– Суразмерна з развіццём нашай эканомікі. Ні ў якім выпадку мы не можам сказаць, што з боку дзяржавы да развіцця культуры малая ўвага. Але ў нас ёсць праблема кадраў. Праблема ў адукацыі, што знаходзіцца ў сферы Міністэрства культуры. У нас практычна не вядзецца падрыхтоўка рэжысёраў, а таму адчуваецца дэфіцыт сапраўдных тэле- і кінарэжысёраў. Акцёрская падрыхтоўка, на маю думку, таксама не вельмі якасная. Мы практычна нічога не ведаем пра маладых мастакоў, дзе яны могуць працаваць.

– **У нас дзейнічае Спецыяльны фонд Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь па падтрымцы таленавітай моладзі. Можа, дапамагаць трэба канкрэтным людзям і такім чынам падкрэсліваць іх значнасць і ўнёсак у беларускую культуру?**

– У тым і справа, што на самым высокім узроўні ролю работнікаў мастацтва і культуры разумеюць. Але ўжо на ўзроўні вобласці, раёна гэтага разумення, на жаль, няма. А таму ёсць праблемы па развіцці культуры ў малых населеных пунктах. Выпускнікі ўніверсітэта культуры і мастацтваў хочуць быць “зоркамі”, нягледзячы на тое, што іх рыхтуюць як дырэктараў клубаў, менеджараў у культурнай сферы. Развіваць культуру менавіта на гэтым узроўні вельмі важна.

– **Гэтыя пытанні таксама будуць уздымацца на канале “Беларусь 3”?**

– Вядома. Вельмі хочацца простага разумення. Гэта ж не я прыдумаў: “Чым меней дзяржава

Кадр з перадачы “Зямля беларуская” канала “Беларусь 3”.

выдаткоўвае сродкаў на культуру, тым больш ёй даводзіцца траціць іх на астрог”. Так яно насамрэч і ёсць.

– **У наш час вельмі цяжка нечым зацікавіць і здзівіць гледача, трэба шукаць сваю “канкурэнтную перавагу”. Што адметнага будзе ў канала “Беларусь 3”?**

– Канал павінен стаць культурна-адукацыйным, абавязкова спазнавальным, своеасаблівым “культуралагічным discovery”, што прызначаны фарміраваць нацыянальную свядомасць беларусаў. Людзі павінны зачаравацца тым, што мы маем. Напрыклад, што такое “блакітныя азёры Беларусі”, якія ёсць у нас храмы, легенды, паданні... Мне вельмі хочацца наталіць гэтую прагу спазнання, прывіць любоў да Радзімы, яе гісторыі і тым самым выходзіць нацыянальны гонар.

– **Сетка вяшчання будзе кругласутачнай?**

– Не, з 8 гадзін да 24, з паўтурамі. Цяпер вяшчанне вядзецца ў эксперыментальным рэжыме, у эфір ставіцца тое, што было назапашана беларускім тэлебачаннем за доўгія гады, да таго ж мастацкія і дакументальныя стужкі Нацыянальнай кінастудыі “Беларусьфільм” і “Белвідэацэнтра”. З восені 2013 г., з новага сезона, пачнуць выходзіць у эфір арыгінальныя праграмы, створаныя нашымі супрацоўнікамі.

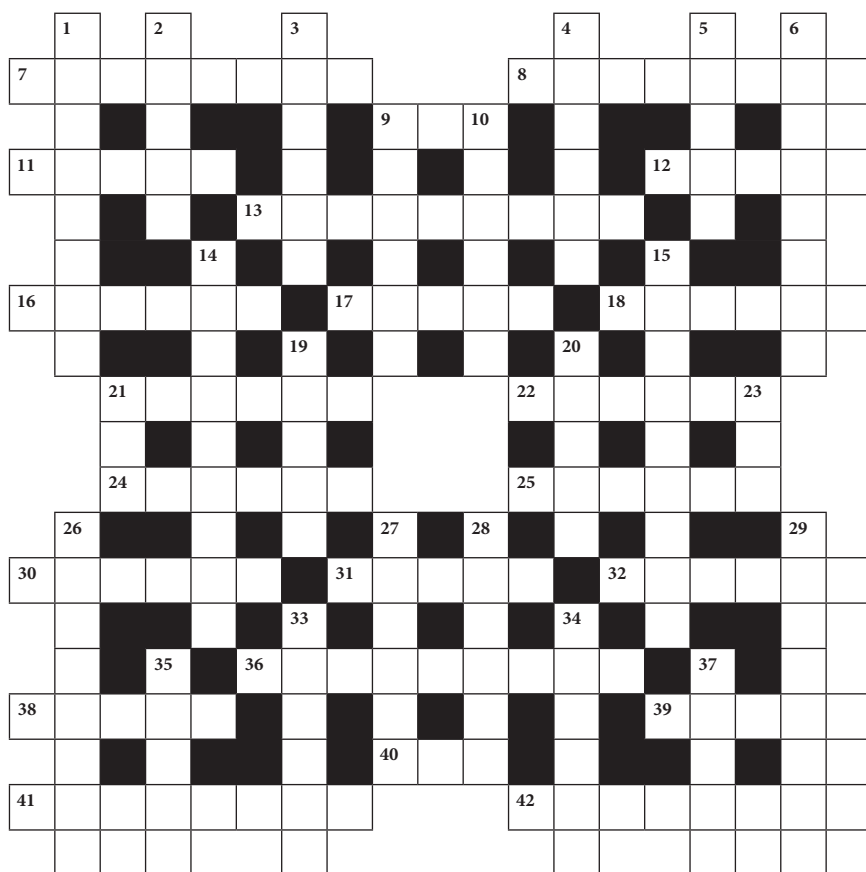
– **Перад тым як стаць старшынёй Белтэлерадыекампаніі, Вы прайшлі вельмі доўгі шлях. Пачыналі як акцёр Нацыянальнага акадэмічнага тэатра імя Янкі Купалы, потым былі рэжысёрам, дырэктарам гэтага тэатра, дэпутатам Палаты прадстаўнікоў Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь. Выдатная кар’ера! Калі так здарыцца, што Вы пакінеце і гэтую пасаду, чым будзеце ганарыцца?**

– Не ведаю, але ў любым выпадку тым, што канал “Беларусь 3” быў запушчаны з маім удзелам, я вельмі ганаруся.

Наталля СЦЯЖКО,
кандыдат мастацтвазнаўства.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

КРЫЖАВАНКА

Па гарызанталі: 7. Геранія купалаўскай паэмы “Магіла льва”. 8. Горны курорт у Польшчы, дзе нейкі час жыла Цётка. 9. П’еса Міхаіла Булгакава пра грамадзянскую вайну. 11. Імя маці ў апавяданні “Незагойная рана” Васіля Быкава. 12. Установа, што ладзіць экспазіцыі. 13. Слынным беларускі гісторык (1938 – 2013), які праславіўся і як пісьменнік (“Вогнепаклоннікі”, “Страла Расамахі”). 16. Гара, на якую спрытна ўзлез палясоўшчык Тарас. 17. Знакаміты паэт пачатку XX ст. (“Ты, мой брат, каго зваць Беларусам...”, “Ідуць гады”). 18. Герой апавядання “Страта” Генрыха Далідовіча. 21. Брат жонкі або муж сястры. 22. Паэт з вёскі Вутлы Капыльскага раёна (1920 – 1945), у вайну быў разведчыкам, загінуў. 24. Акцёрка Купалаўскага тэатра, спявачка. 25. Уяўны доказ на пльыткім грунце – ужы-

ваўся яшчэ ў Старажытнай Грэцыі. 30. Паўкаштоўны камень блакітна-зялёных тонаў. 31. Найвядомейшы твор Міколы Гусоўскага ў перакладзе з латыні называецца “Песня пра...”. 32. Таленавіты малады асветнік з “Нашай Нівы”, на заўчасную смерць якога напісалі вершы Максім Багдановіч, Янка Купала, інш. 36. Беларускі мастак-фантаст Язэп... 38. Пісьменнік, які пазнаёміў свет з беларускім Палесем, паказаўшы “Людзею на балоце”. 39. Жанр літоўскай і латышскай народнай песні. 40. Барыс... – беларускі навуковец у Амерыцы, доўгажыхар. 41. Народная беларуская назва планеты Венера. 42. Сінонім ахмістрыні.

Па вертыкалі: 1. Рэпетытар у дарэвалюцыйныя часы, асабліва на вёсцы (яркі вобраз – у паэме “Новая зямля”). 2. Дзіцячая пісьменніца Алена... (“Таямніцы закінутай хаты”). 3. Меч скіфаў і персаў. 4. Стыль у архітэктуры, тэатры, пісьменстве, інш. 5. Буйны асьміног; метафараычная назва мафіі. 6. Стылістычны прыём – змена звыклага парадку слоў. 9. Майстар па вырабе драўлянага посуду. 10. Юрка... – аўтар першай у Беларусі кніжкі паэтычных перакладаў “Кветкі з чужых палёў” (1928). 14. Найбольш папулярны літаратурны напрамак 200 гадоў таму. 15. Прадстаўнік “філалагічнага пакалення” ў беларускай літаратуры (“Тартак”, “Найдорф”, інш.). 19. Рад прадметаў або частка кінафільма. 20. Бунт шляхты. 21. Прозвішча паэтки з Гомельшчыны – амонім шахматнага тэрміна. 23. П’еса Аляксея Дударова. 26. Паэт з-пад Навагрудка, аўтар “Гражыны” і “Пана Тадэвуша”. 27. Запlechнік. 28. Чыноўнік вышэйшага рангу ў старажытнагрэчаскіх гарадах-полісах. 29. Васіль... – прадаўжальнік справы Францішка Скарыны; каля 1580 г. пераклаў і выдаў Новы Запавет па-беларуску. 33. Гурт этнічнай музыкі пад кіраўніцтвам Івана Кірчука. 34. Уладзімір... – прапагандыст аўцюкоўскага гумару, аўтар кніг “Я”, “Усе мы – радня”, інш. 35. Месяц у апошняй квадры; псеўданім пісьменніка Алясея Бельскага. 37. Расліна з аднаго з самых папулярных вершаў Пётруся Броўкі, пакладзенага на музыку.

Адказы

Па гарызанталі: 7. Наталляка, 8. Закапаня, 9. Барока, 4. Акінак, 3. Масля, 2. Мясца, 21. Шах, 23. “Кім”, 26. Міцкевіч, 27. Рукзак, 28. Архонт, 29. Цяпінінскі, 33. “Троіца”, 34. Ліпскі, 35. Ветах, 37. Чабор.
Па вертыкалі: 1. Дарэктар, 2. Масля, 21. Шах, 23. “Кім”, 26. Міцкевіч, 27. Рукзак, 28. Архонт, 29. Цяпінінскі, 33. “Троіца”, 34. Ліпскі, 41. Мліваца, 42. Акамонка.
Па гарызанталі: 7. Наталляка, 8. Закапаня, 9. Барока, 4. Акінак, 3. Масля, 2. Мясца, 21. Шах, 23. “Кім”, 26. Міцкевіч, 27. Рукзак, 28. Архонт, 29. Цяпінінскі, 33. “Троіца”, 34. Ліпскі, 35. Ветах, 37. Чабор.

Склаў **Вольф РУБІНЧЫК**.

Установа «Рэдакцыя часопіса “Роднае слова”». Заснавальнікі: Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, грамадскае аб’яднанне “Саюз пісьменнікаў Беларусі”. Рэгістрацыйны нумар часопіса 561.

220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад’езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + званок).
Р/р № 3015702170012 у аддзяленні № 527 ААТ “Белінвестбанк” г. Мінска, код 739, УНН 190241571, ОКПО 37551965.

Тэлефоны: галоўнага рэдактара (017) 203-35-17, намесніка галоўнага рэдактара (017) 203-24-69, рэдактараў і галоўнага бухгалтара (017) 203-34-79, адказнага сакратара (017) 203-07-40, факс (017) 203-07-40.
E-mail: rodnaje_slova@tut.by
www.rs.unibel.by

Пап. да друку 10.09.2013. Фармат 60x84 1/8. Папера газетная. Гарнітура “Minion Pro”. Афсетны друк. Ум.-друк. арк. 9,1.

Ум.-фарб. адбіт. 11,07. Ул.-выд. арк. 11,5. Тыраж 2199 экз. Зак. 2859.

Надрукавана ў Рэспубліканскім унітарным прадпрыемстве «Выдавецтва “Беларускі Дом друку”».

220013, Мінск, пр. Незалежнасці, 79. ЛП 02330/0494179 ад 03.04.2009.